

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

НАУКОВІ ПРАЦІ
СТУДЕНТІВ І МАГІСТРАНТІВ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Випуск 16

Кам'янець-Подільський
2019

УДК 378.4(477.43)(082):94

ББК 63.3(4Укр)

Н 34

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ №14661-3632 ПР від 01.12.2008 р.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 11 від 28 листопада 2019 р.)*

Рецензенти:

О.В. Лук'яненко, доктор історичних наук, доцент кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

М.К. Чучко, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології, античної і середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Редакційна колегія:

О.М. Федьков, доктор історичних наук, професор (голова); **О.Б. Комарніцький**, доктор історичних наук, доцент (відповідальний редактор); **Л.В. Баженов**, доктор історичних наук, професор; **С.Г. Вонсович**, доктор політичних наук, доцент; **А.Л. Глушковецький**, кандидат історичних наук, доцент; **В.А. Дубінський**, кандидат історичних наук, доцент; **О.М. Завальнюк**, доктор історичних наук, професор; **С.А. Копилов**, доктор історичних наук, професор; **Є.Ю. Левінзон**, студент IV курсу (відповідальний секретар); **В.С. Степанков**, доктор історичних наук, професор; **А.Г. Філінюк**, доктор історичних наук, професор.

Н 34 Наукові праці студентів та магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: О.М. Федьков (гол.), О.Б. Комарніцький (відп.ред.), Л.В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Вип.16. 148 с.

До шістнадцятого випуску збірника увійшли наукові статті студентів та магістрантів історичного факультету з проблем всесвітньої історії, історії України та політології, які обговорювалися на засіданнях наукових гуртків і проблемних груп.

УДК 378.4(477.43)(082):94
ББК 63.3(4Укр)

© Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019

ЗМІСТ

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Непіп Г. Особливості ведення військових дій африканського корпусу генерала-фельдмаршала Е. Роммеля в Північній Африці у 1941-1942 рр...	5
Філіпчук Б. Операція «Хаскі» 1943 року: відкриття другого фронту в Європі.....	12
Школова Т. Панамський канал та проблеми його побудови.....	22
Штефанко Ю. Вестмінстерський статут 1931 р. – правова база формування Британської Співдружності націй.....	28
Шульга А. Дзюньїтіро Коїдзумі в контексті суспільно-політичного розвитку Японії кінця ХХ – початку ХХІ ст.: кар’єра, погляди і діяльність.....	32

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Андоверова А. Михайло Грушевський та його роль у проголошенні УНР..	38
Баглай О. Анархізм Н. Махна як ідеологічна засада руху.....	43
Кісілюк О. Вплив української художньої літератури на процеси українського націєтворення у «довгому» ХІХ ст.....	50
Ковбінька Р. Імаготип «Україна» у творчості Юліуша Словацького.....	55
Крайній Ю. Висвітлення подій Першої світової війни у «Галергофському альманасі».....	61
Левінзон Є. Подільські топоніми у прізвищах євреїв Кам’янця-Подільського (за переписом 1897 р.).....	65
Пашінова А. Опір населення поділля примусовому вивезенню на роботи до Німеччини.....	70
Савосто В. Іван Стешенко – організатор і керівник Генерального секретарства освіти.....	74
Сльозкін М. Соціально-політична проблематика на сторінках газети «Громадська думка».....	80
Ткаченко О. Особливості молодіжного руху балагулів на Поділлі у середині ХІХ століття.....	86
Топольняк Л. Російсько-українська війна. Національно-визвольні змагання українців у 2014-2017 рр.....	89
Українець В. Постать гетьмана Петра Дорошенка в українській історіографії.....	99
Чернецька Н. Науково-дослідна кафедра історії та економіки Поділля при Кам’янець-Подільському інституті народної освіти (1922-1926 рр.)...	104
Швец Х. Практика використання підручника з історії в закладах середньої освіти України.....	110
Шупарська К. Інформаційна безпека в умовах «гібридної війни».....	119
Щербань Р. Система придворних чинів гетьманського двору І. Мазепи в Батурині.....	123

ПОЛІТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Боднарук Б. Співвідношення молодіжної субкультури і політики.....	130
Івончик А. Електоральна культура української молоді.....	135
Подлюк Ю. Популізм як риса тоталітарного режиму.....	139
Щербатих О. Нові виклики для НІК: Гонконг – боротьба за збереження автономії.....	143

УДК 355.48(430:61) «1941/42»

*Г. Ненін, студентка II курсу магістратури
Науковий керівник: В. С. Степанков, д.і.н, професор*

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ АФРИКАНСЬКОГО КОРПУСУ ГЕНЕРАЛА-ФЕЛЬДМАРШАЛА Е. РОММЕЛЯ В ПІВНІЧНІЙ АФРИЦІ У 1941-1942 рр.

У статті досліджується вплив природних чинників на ведення військових операцій корпусу генерала-фельдмаршала Е. Роммеля в Північній Африці в 1941-1942 рр.

Ключові слова: Північна Африка, Е. Роммель, танки, піхота, хвороба, переправа, колона, постачання, о. Мальта, бедуїни.

Під час війни в Африці 1941-1942 рр. сталося чимало разючих поворотів, які раптово змінювали плани то однієї, то іншої сторони. Це була війна стрімких маневрів та амбіцій, яка нагадувала рух гойдалок з різким зльотом вгору і настільки ж різким падінням вниз. Проте, не тільки сили воюючих країн керували цими змінами, в більшості випадків власне Африка диктувала свої правила. Результати битв залежали від природнього фактора, а саме вміння з ним боротися чи використовувати проти ворога.

У своїх мемуарах Е. Роммель писав: «Північна Африка вважається театром, де військові дії мали найсучасніший характер. Тільки в пустелі змогли знайти повне застосування та широкий розвиток ті принципи бойового використання танків, які були лише теоретично розроблені перед війною. Тільки в пустелі розгорталися справжні бої за участю великої кількості танків» [18, с. 162].

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу джерел та літератури розкрити вплив природнього фактора на ведення військових операцій в Північній Африці протягом 1941-1942 рр.

«Північна Африка, – писав німецький дослідник Другої світової війни Шмидт Х. – здається, була створена самим Богом, як театр для військових дій усіх видів військ. Безкраї рівнини дозволяли маневрувати, як душа забажає, перекидаючи сили в потрібну точку та полегшуючи дії авіації, так як сховатися від неї практично було неможливо. Берег Середземного моря вдвічі полегшував завдання для будь-якого генерала – адже у нього є лише один південний фланг. Північного просто немає [5, с. 21].

З середини 1940 р. А. Гітлер розглядав можливість вступу Німеччини у війну в Північній Африці. Він вважав, що тільки таким чином, можна зламати та перемогти британську імперію, яка ще не повністю отямилась після повітряної битви за Британію 1940 р. Англія покладалася на імпорту сировинних матеріалів для військового виробництва, а також продовольства, запасів та транспортних засобів, щоб забезпечити себе. Більшість цих поставок надходила з колоніальних наділів Тихого океану та південно-східної Азії. Під час Другої світової війни Британська імперія планувала розширити цю лінію глибоко за межі Суецького каналу. Проте, здійснити їхні плани заважала Італія.

Некомпетентність та розважливність військ дуче лише надокучала британським військам, але реальної загрози не приносила. Врешті решт, на допомогу фашистській Італії прийшов Третій Рейх [10, с. 72].

Ервін Роммель (1891-1944 рр.) під час II світової війни був генерал-фельдмаршалом німецької армії. Народився 15 листопада 1891 р. в містечку Гайденгаймі, поблизу м. Ульма. Велику популярність він здобув завдяки своїй військовій кампанії, проведеній у Північній Африці, яка принесла йому світову славу та прізвисько «Лис пустелі» [22, с. 243].

Північноафриканська кампанія Е. Роммеля – це понад 1300 миль, тобто приблизно 2000 км пустельної місцевості від Тунісу до Нілу [8, с. 192]. Всі битви Другої світової війни характеризувалася своєю жорстокістю, високим напруженням та, за спогадами учасників, були пофарбовані в похмурі тони [13]. «Проте війна в Африці викликає якісь містичні відчуття – писав німецький дослідник Шмидт Х. – Це все ж таки щось особливе, з важкими погодними умовами, з моторошною спекою, тощо. По-друге, в пустелі практично відсутнє місцеве населення, тому втрати серед цивільних осіб були мінімальними, і військовим не доводилося вирішувати такі моральні дилеми [5, с. 21].

З прибуттям на африканський континент 12 лютого 1941 р. Е. Роммель не мав у своєму розпорядженні важких танків, а більша частина машин, які входили до Африканського корпусу, ще тільки чекали свого часу для переправи морськими шляхами в Північну Африку. Тому доводилось обманювати ворога щодо своєї реальної сили. У майстернях, що знаходились на півдні від Тріполі, механіки із картону споруджували муляжі танків, деякі були нерухомими, інші встановлені на звичайних автомобілях Фольксваген. Вантажівки та мотоцикли проїжджали між ними та виробляли доріжки через пісок, щоб ворожі літаки змогли це сфотографувати. Цей трюк працював відмінно, так як Е. Роммелю вдалося обдурити повітряну розвідку [16, с. 36]. В той час по пустелі роз'їжджали невеликі групи легкових машин із зв'язками фашин (зв'язка дози, хмизу або очерету циліндричної форми для укріплення насипів, гребель, доріг, трас та ін.) та тентів (тимчасовий дах, покрівля, що поєднує функції даху і примітивного намету), які піднімали величезні купи пилу, саме стільки, скільки зміг би підняти танковий батальйон. З часу прибуття Е. Роммеля в Північну Африку британці не наважувалися виступити проти нього, вважаючи командира та його величезну кількість танків – непереможним [4 с. 38].

Перед початком однієї з битв Е. Роммель наказав прив'язати до всіх допоміжних машин й до деяких легких італійських танків оберемки чагарників та дерев на довгих тросах. Італійські танки йшли в першій лінії один за одним, за ними – допоміжні машини. Оберемки фашин підіймали величезні хмари пилу. Для англійців це виглядало як повномасштабна атака великих сил. Тому британці були змушені не тільки відступати, але й знімати додаткові сили з інших ділянок оборони на цей напрямок [3, с. 86].

Період поразок англійської армії у Північній Африці протягом 1941 р. Е. Роммель зумів використати у власних цілях. Британські журналісти, які бували на полях битв засвідчували, що німецькі солдати використовують трофейні англійські танки. Вони знімали башти із захоплених ними танків, які були для Британії гордістю, заривали їх в бетон, перетворюючи у нерухомі

вогневї точки. «Бувало, що цілий ряд таких танкових башт тягнувся уздовж головної дороги у самому виїзді в Соллум» [6, с. 189].

Німецькому корпусу танків та бронемашин катастрофічно не вистачало, єдиний вихід – це ремонт старої техніки. Виготовлялись бронемашини більш схожі на гібрид старого сільськогосподарського трактора та польової гармати. Як виявилось, це був приклад унікальних здібностей німців переобладнувати військову техніку, яка потрапляла до них в руки [8, с. 194]. Більшість ворожих танків вони використовували у битвах, єдине, що змінювалось – це знак сфрагістики на башті. Практично не було ніякої різниці в розфарбуванні транспортних засобів, тому німецькі війська використовували велику кількість британських вантажівок та техніки, через що англійські машини часто змішувалися з «німецькими» на дорогах. Бувало що британці, які їхали з міста в штаб, чуючи у себе за спиною сигнали клаксонів, пропускали «свої» машини. Однак не завжди вдавалось їм розпізнавати, що за кермом сидів ворог, який прагнув нанести удар прямо в серце табору. Часто водії вантажівок, перетнувшись на дорозі, вітались один з одним не помічаючи, що їхні форми відрізняються [21, с. 86-87].

Військо Е. Роммеля вміло поводитись з трофейними танками. О. Кліффорд, британський журналіст писав: «Німці проявили неабиякі вміння та велику мужність в організації процесу ремонту танків. Підбиті і ще палаючі машини вивозилися з поля бою, ремонтувалися в пересувних майстернях практично на місці, та наступного дня знову відправлялися в бій. В свою чергу, коли наші ремонтники працювали до повної знемоги, але їхня робота була погано організована, німецькі майстри були подібні лікарям, які зайняті раптовим спалахом епідемії, – хворих набагато більше, ніж вони зможуть врятувати» [21, с. 86-87] [7, с. 178].

У пустелі танк є основною зброєю війни, а танкіст – обраний воїн. Найбільша відповідальність падала на плечі командира, який керував двадцятитонними броньованими машинами, які мчали крізь цегляні стіни чи масиви дерев, але там у відкритій пустелі могли заглохнути від подиху спеки [15, с. 78]. Зовнішній світ бачився лише через щілини в «обладунках». Постійний сморід сирого палива, олії та поту. Коли люк башти закритий, відкрити його ставало все важче, через раптове нагрівання металу від сонця, це становило смертельну пастку для танкістів. Метал випікався на сонці, температура піднімалася до критично високого показника, оскільки додавалося тепло від двигуна та гармати. Лише через прорізи в броні проходило повітря. П'ятеро вояків, які знаходилися всередині, з'єднані з приймачем, проте вони повністю ізольовані від зовнішнього світу [9, с. 71].

Їх машина – це цитадель, з двома з половиною дюймами броньованої пластини попереду, гарматою Крупп Ессен. З іншої сторони, вони знаходилися в середині механізованої бомби: тільки спереду та із двох сторін їхня броня товста, але ззаду – лише на половину, до того ж там розташовувався галон бензину, іще 100 набоїв для гармати лежали в стелажах біля них, 3 750 кулеметних набоїв у ремнях, і все це могло зірватись від одного ворожого пострілу, який потрапить та поглине їх усіх [9, с. 71-72].

Танк перелітав через поле бою. Його густі сліди залишалися на піску. Шум всередині був глухим. Двигун з 320-ма кінськими силами рвав та мчав, поки водій відстрибував вгору і вниз через перешкоди, які траплялися на шляху. Танк зупинився, гармата гавкнула, а потім знову, продовжував рух, поки ворог не буде знищений або ціль не буде втрачена. Там, у відкритій пустелі, правила однакові для обох сторін. Кожен командир боявся прицілу ворожих танків, що з'являлися на його фланзі. І він, і його опонент знали ціну пострілу – спалення в палаючому резервуарі, коли люк заклинє, а полум'я дійде до стійок з боєприпасами [19, с. 156].

Війна у пустелі була важкою і для піхотинця. Перш за все це: виснажливі бої під палючим сонцем, копаючи прикриття там, де землю неможливо копати, відчувати спрагу там, де води немає, йти вперед і тільки вперед. Будь-які бойові дії майже виключали можливість створення окопу. Оскільки це був або кам'янистий ґрунт, або піщані бархани, які копати практично неможливо. Отже, все укріплення, що й слугувало захистом, будувалось з мішків, набитих піском. Загубитися в пустелі – означало приректи себе на смерть. Це майже теж саме, що вистрибнути з літака над безкраєм морем і сподіватися вижити [15, с. 37].

Спека та спрага внесли свій вклад у функціонування війська. Літня спека була по позиціям сторін з усією своєю жорстокістю. На висотах виднілися міражі озер з чистою водою. Мільйони мух робили життя нестерпним. Температура піднімалась до 50 градусів за Цельсієм в день та нижче 10 градусів за Цельсієм вночі. Як згадував командир танкової розвідки Е. Роммеля, Ханс фон Люк, коли він прибув до Африки, його вразило обмундирування, яке їм видали, так як воно було досить важким й теплим. Але, коли настала перша пустельна ніч, він зрозумів, що ті, хто розробляв цю форму, були абсолютно праві, тому що вночі ставало дуже холодно. Все це перетворювало війну проти ворога на боротьбу з Африкою. Артилерійський обстріл, атака штурмових груп, танкові рейди, кулеметний вогонь та бомби з літаків – все це на африканському континенті відчувалося жахливішим в декілька разів [13].

Повітряні бурі теж підривали усі плани воюючих сторін. Страшна піщана буря – хамсін або хамасін – загрожувала перекреслити всі успіхи німецької та англійської зброї й повністю ставила під сумнів можливість подальшого наступу. Буря в пустелі завжди була серйозним випробуванням для людей й для техніки. Цей природний катаклізм описав один англійський журналіст: «Хамсін – піщана буря – найбільш диявольський вітер в світі. Він піднімає в повітря десятки тон пилу з поверхні землі та розносить її на сотні квадратних миль. Найменша частиночка пилу проникає в мотори, просочується через щілини в кузові автомобіля, через погано засунені щілини закритого вікна. За короткий проміжок часу салон машини покривається шаром пудри з піску та пилу. Ця пекельна суміш забиває носоглотку, починає дерти в горлі через що, стає важко дихати. Вона потрапляє в вуха, і через якийсь час ви починаєте погано чути, скрипить на зубах і намертво склеює шевелюру. Мікроскопічними дозами вона потрапляє під пілозахисні окуляри – тоді починають сльозитися очі, а за тим, хворіє сльозової оболонки ока. Весь пейзаж забарвлюється в ненатурально жовті тони. На якусь мить піщані хмари зникають – тоді з небес опускаються розпечені липкі хмари, щоб через мить поступитися місцем піщаному урагану.

Весь час хочеться пити, і ти ковтаєш і ковтаєш з фляжки гарячу воду на половину з піском. Я бачив солдатів, які цілодобово не знімали протигази, у інших пісок викликав напади нестримної блювоти. Хамсін міг дути дні й ночі безперервно – і тоді здавалося, що вже ніколи не вдасться побачити світло, вдихнути на повні груди свіжого повітря і відчути прохолоду» [15, 167].

Чи не найважливішу роль у війні в Африці відіграло постачання. Тільки від нього залежало успіх однієї з воюючих сторін. Дорога до африканського континенту була всяяна безліччю перешкод. Основною з них був о. Мальта [2, с. 278]. Саме тут і проявився стратегічний прорахунок А. Гітлера: при всьому розумінні важливості острова, він не надав йому належної уваги (хоча як свідчать німецькі воєначальники в своїх післявоєнних мемуарах, у нього була можливість оволодіти ним). Недооцінив. Хоча це була ключова точка в усьому Середземномор'ї, через неї йшло все постачання британської армії, а могло б йти постачання військ «Осі» (Італії, та Третього Рейху). На острові знаходились бомбардувальники і торпедоносці, які періодично топили італійські та німецькі кораблі, які прямували в Африку, і тим самим створювали серйозні перебої в постачанні [13]. Перед початком проведення будь-якої операції генерал-лейтенант повинен був перекрити шляхи, які постачали британцям на острів боєприпаси та продовольство [2, с. 278]. Він був упевнений, що коли б цей острів захопили ще до прибуття на африканський континент німецьких солдат, то проведення будь-яких військових операцій проходило набагато простіше і йому б вдалося увійти до Єгипту ще в 1941 р., оскільки він не страждав би від нерегулярної доставки боєприпасів [5, с. 65].

Особливого значення мала і доставка бензину, води і практично усього, що потрібно для функціонування військової техніки й для життя людини, не тільки на африканський континент, але й в пустельні райони. Як тільки постачання переривалося, а власне кажучи, одним із головних завдань воюючих сторін, було порушити систему доставки, інша сторона була практично приречена [17, с. 76]. Незважаючи на зусилля німецького та італійського флоту, підрозділи Е. Роммеля постійно відчували потребу у всьому, включаючи продовольство. Бійці отримували незбалансований пайок з галет, оливкової олії, сардин, кави, варення, тюбиків із плавленим сиром та італійських банок тушонки, які солдати прозвали *Alter Mann* (з нім. старий) або Асінус Муссоліні, через надруковану на кришці аббревіатуру АМ. Сніданок командира Е. Роммеля складався з декількох бутербродів, які він з'їдав у машині та ковтка чаю з пляшки; пізній обід був не менш спартанським. Він вимагав, щоб йому та штабу видавали такий же пайок, як солдатам [5, с. 66].

У зв'язку з відсутністю свіжої їжі та овочів – здоров'я солдатів погіршувалось. У деяких навіть почали випадати зуби. «Лютували, наводячи тремтіння та страх, шлункові захворювання, – згадує командир 115-го піхотного полку (моторизованого) 15-ї бронетанкової дивізії полковник фон Херфф. – таке траплялось раз в місяць, всі ми відчували сильну слабкість. Після трьох днів хвороби солдат був обезсиленим, що міг за один день непритомніти три чи п'ять разів, але все ж таки продовжував виконувати свої обов'язки» [16, с. 47]. Солдати часто хворіли на шлунково-кишкові захворювання такі як жовта гарячка, сонна хвороба, через що були постійні втрати у війську [5, с. 34]. У

Північній Африці не завжди були збалансовані обіди; до того ж вода була солонувата – цей присмак відчувався навіть у каві та чаю. Поставки їжі була не регулярною. «Всі ми, – згадував полковник фон Херфф, – африканські солдати, не могли дочекатися закінчення війни. Всі мріяли побачити рідних, обняти дружин та дітей, а ще відчутти скрипіння снігу під ногами» [16, с. 48].

Ще одним важким випробуванням для війська було пересуватись через пустелю. Важкі автомобілі перетнути пустелю не могли, а піхота, переважній більшості, не була підготовлена до умов пересування через пустиню. Грунт на дорозі перетворювався на дрібний пил, покривши всю поверхню проїжджої частини. Щоб уникнути його, колона змушена була рухатися по окраїні дороги, але і там ставало неможливо просуватися, коли проїжджало декілька автомобілів. Через декілька днів дорога ставала настільки широкою, що вирішити цю проблему таким способом було вже неможливо [13]. Колони пересувались вперед наосліп, покриті гарячим піском та в оточенні непроникних хмар пилу. Під час руху колони деякі вантажівки провалювалися в сипучі піски, а іншим доводилося при нульовій видимості витягувати їх звідти. За кілька годин шляху колона робилась паралізована та розсіяна по пустелі. З приходом спеки виникали нові проблеми: перегрівалися мотори, переставав працювати радіозв'язок. Е. Роммелью, доводилось самому вести колону, використавши розвідувальний літак «Шторх», який неодноразово був помилково обстріляний італійцями [16, с. 41].

При взятті своєї найважливішої цілі – фортеці Тобрук, Е. Роммель змушений був два рази відкладати наступ, так як починались піщані бурі, після якої техніка потребувала ремонту. У зимову та весняну пору року надокучали та завдавали збитків безперервні дощі, які могли тривати тижнями. Дощові потоки за ніч відносили танки в радіусі до 3 км від табору. Через проникнення води в техніку, вона ставала несправною та потребувала ремонту [5, с. 67].

Було б неправильним змовчати про ще один незначний, але надзвичайно важливий момент. За спогадами Ханса фон Люка, танкового розвідника Е. Роммеля, араби, бедуїни та інше місцеве населення теж брало участь у війні. Якщо араби сприймали німецьке військо як визволителів, так як надіялися з їхньою підтримкою створити власну країну, то бедуїни в більшості випадків не підтримували німців. Фон Люк писав, що коли вони десь натикались на них, ті з абсолютною точністю говорили де знаходяться в цей момент німецькі війська, хоча вони були в десятках кілометрів від місця їхнього пересування, і де в цей момент були британські. Тому, що діти пустелі прекрасно орієнтувалися в місцевості, у них була налагоджена власна комунікативна система. І якщо б така сила виявилась на стороні Е. Роммеля, то війна в пустелі для англійців значно б ускладнилась [13].

В час, коли на фронті було затишшя, ні штаб, ні солдати не відпочивали. Е. Роммель, постійно працював, мов у гарячці над вдосконаленням позицій на кордоні, чи ремонтом техніки, чи обдумуванням плану дій. Протягом «спокійних» днів, командир Африканського корпусу вже о 5 год 00 хв ранку сідав у броньовану машину першого офіцера штабу, щоб самому оглянути місцевість, чи вивчити останні донесення про обстановку на фронті. Потім він віддавав розпорядження штабу та в супроводі штабного офіцера вирушав до

вожків де проводив весь день [2, с. 254]. Зазвичай, за маршрутом руху стежив штабний офіцер, але Е. Роммель володів надзвичайною здатністю відчувати потрібний напрямок, орієнтуватися на місцевості та самому вказувати шлях. Під час відвідування фронту він бачив все, ніщо не проходило повз його увагу. Він помічав, що зброя погано замаскована, що поставлена недостатня кількість мін або, що у патрульних мало патронів. У всіх випадках він особисто переконувався, що його накази виконуються. Е. Роммель користувався великою популярністю серед молодих солдатів та унтер-офіцерів, під час бесіди з якими він часто жартував [11, с. 34].

Отже, війна в пустелі – це щось особливе, із своїм природнім та погоднім характером, війна стрімких маневрів та амбіцій, де правила перемоги диктувала Африка. Корпус Е. Роммеля вів військові дії не тільки з противником, але із природою контингенту. Піщані бурі «хамсін», проливні дощі, спека вносили свої корективи у плани командира. Постачання та переправа військ через пустиню займали чи не найважливіше місце в досягненні успіху ведення військових операцій. Варто відзначити й винахідливість німецького командира щодо ремонту техніки, переобладнання трофейних танків та старих машин у так звані «танки Е. Роммеля».

Список використаних джерел та літератури:

1. Беккер К. Военные дневники люфтваффе. Хроника боевых действий германских ВВС во Второй мировой войне. Москва: Центрполиграф, 2004. 540 с.
2. Кессельринг А. Люфтваффе. Триумф и поражение. Воспоминания фельдмаршала Третьего рейха. 1939-1947 / пер. с нем. Л. Игоревский. Москва: Центрполиграф, 2008. 494 с.
3. Меллентин Ф. Бронированный кулак вермахта. Москва : Вече, 2012. 420 с.
4. Реми М. Ф. Миф Роммеля. Легенда Африканского корпуса / пер. с нем. Я. Зверева, С. Бойко. Москва: АСТ, 2008. 270 с.
5. Шмидт Х. С Роммелем в пустыне. Африканский танковый корпус в дни побед и поражений 1941-1942 годов . Москва: Центрполиграф, 2004. 124 с.
6. Butler D. Field Marshal: The Life and Death Erwin Rommel, Oxford : Casemate, 2015. 616 с. Приблизно 180 с.
7. Great Commanders Edited by Christopher R. Gabel, Ph.D. James H. Willbanks, Ph.D. Kansas: Combat Studies Institute Press US Army Combined Arms Center Fort Leavenworth, 2012. 205 p.
8. Horn K, Kats D. The Surrender of Tobruk in 1942: Press reports and soldiers' memories /Scientia Militaria vol 44, no 1, 2016, pp 190-208. DOI: 10.5787/44-1-1167
9. Irving, D. Rommel, The Trail of the Fox. Wordsworth Military Library 1999 (first published 1977). 669 p.
10. Katz D. The greatest military reversal of South African arms: the fall of Tobruk 1942, an avoidable blunder or an inevitable disaster? / Journal of Contemporary History 37(2) · Dec. 2012. pp. 71-104
11. Больных А. Г. Молниеносная война. Блицкриги Второй мировой. Москва : Яуза, Эксмо, 2008, 77 с.
12. Больных А. Танковые войны XX века. Москва : Яуза; Эксмо, 2010. 640 с.
13. Захаров Д. Цена победы. Лето 1941 года: Африка / Дилетант. 15.05.2016. <https://diletant.media/articles/28933289/#>
14. Козлов С. А. Кампания в северной африке в 1940-1943 гг. и ее значение для армий союзников. Преподаватель XXI века. 2013. № 1. С. 241-244.
15. Кох Л. Лис пустыни. Генерал-фельдмаршал Эрвин Роммель / пер. с нем. Ростов на

Дону: Феникс, 1999. 384 с.

16. Лануа Ф. Африканский корпус: Ливийско-египетская кампания (1941-1943) / пер. с англ. С. Буренина. Москва: АСТ, 2008. 237 с.
17. Лиддел-Харт Б. Г. Битвы Третьего рейха. Воспоминания высших чинов генералитета нацистской Германии / пер. с нем. С. Лисогорского. Москва : Центрполиграф, 2004. 368 с.
18. Лиддел Гарт Б. Г. Вторая мировая война. Москва : АСТ; Санкт-Петербург : TerraFantastica, 2002. 680 с.
19. Меллентин Ф. Бронированный кулак вермахта. Москва : Вече, 2012. 420 с.
20. Митчем С. Война в Северной Африке : 1942-1943 / пер. с англ. А. Больных. Москва : АСТ, 2002. 701 с.
21. Такер-Джонс Э. Великий танковый грабеж. Трофейная броня Гитлера / пер. с англ. А. Бушуева. Москва : Яуза; Эксмо, 2008. 316 с.
22. Тоомсваре У. Стратеги Третьего рейха. Ростов на Дону : Феникс, 1999. 384 с.

The article investigates the influence of natural factors on the conduct of military operations by Corps General Field Marshal E. Rommel in North Africa in 1941-1942.

Key words: North Africa, E. Rommel, tanks, infantry, disease, crossing, column, supplies, Fr. Malta, Bedouins.

УДК 355.48:262«1943»

Б. Філіпчук, студент I курсу
Науковий керівник: І.І. Боровець, к.і.н, доцент

ОПЕРАЦІЯ «ХАСКІ» 1943 РОКУ: ВІДКРИТТЯ ДРУГОГО ФРОНТУ В ЄВРОПІ

У статті охарактеризовано передумови, перебіг та результати наступу союзницьких військ на о. Сицилія у 1943 р. Обґрунтовано положення, що за географічним та хронологічним критерієм саме операція «Хаскі» стала фактичним відкриттям Другого фронту в Європі. Доведено її важливість з огляду на вплив на військові дії на східному фронті.

Ключові слова: *стратегічний план, «операція Хаскі», десант, флот, авіація, плацдарм, контратака, східний фронт.*

Події «корінного перелому» на Східному фронті є широко відомими у вітчизняній історіографії, проте одночасні бойові операції на фронтах західних союзників зазвичай залишаються на периферії зацікавлень українського дослідника. Крім того, важливою є ревізія оцінок радянської історіографії, яка свідомо применшувала значення даної операції у військових діях та не визнавала її перебіг відкриттям Другого фронту в Європі. Зрештою, поглиблене вивчення проблеми є актуальним з огляду на сучасну військово-політичну ситуацію в Україні, адже на час свого проведення операція «Хаскі» була найбільш масштабним проектом такого типу в історії військової справи з поєднанням морського та повітряного десантів. Досвід її проведення буде корисним для підготовки у майбутньому десантних операцій з відновлення українського контролю над тимчасово-окупованими територіями.

Мета дослідження – на основі джерел та наукової літератури охарактеризувати підготовку, перебіг та наслідки висадження англо-американських військ на Сицилії, з'ясувати місце і роль даної операції в історії Другої світової війни.

Важливе значення для розкриття оперативних планів підготовки висадження у Сицилії мають документи об'єднаного штабу союзників, доступні в мережі Інтернет [23]. У спогадах загального командувача операцією Ейзенхауера є характерний опис початку операції: «До цього часу ніколи в історії не було навіть близькою за масштабами морської десантної операції, яку здійснили ми. У водах на багато миль навпроти берегової лінії стояли сотні суден, а невеликі катери, подібно до низки мурах, доставляли на берег війська» [22, с. 208]. Звертають на себе увагу міркування німецького воєначальника Е. Манштейна при описі наради 13 липня 1943 р. під керівництвом Гітлера. Важливим є таке цитування слів фюрера: «Ймовірно, ви втратимо острів. Наступним кроком противника може бути висадка на Балканах або в Південній Італії. Необхідно сформувати нові армії в Італії та на Західних Балканах. Східний фронт повинен віддати частину сил, а тому операція «Цитадель» (*наступ на Курській дузі – Ф.Б.*) не може далі продовжуватися» [13, с.512-513]. Натомість відомий радянський маршал Жуков бачить ситуацію з іншого ракурсу: «Саме завдяки успіхам Червоної Армії наші союзники по антигітлерівській коаліції в цей час успішно змогли провести операції в Сицилії та на півдні Італії» [6, с. 292]. На його переконання бої у цьому регіоні «не внесли суттєвих коректив у розстановку німецьких сил на стратегічних напрямках, хоча, звичайно, у гітлерівського керівництва з'явилися зайві турботи» [6, с. 527]. Американський генерал Бредлі вважає плани Сицилійської кампанії суттєвим стратегічним завданням «скувати німецькі війська, які у іншому разі можуть бути кинуті на східний фронт проти Радянського Союзу» [3, с. 124]. Англійський державний лідер У. Черчілль присвячує даній проблемі дві глави п'ятого тому своїх мемуарів про Другу світову війну [21]. Цікаво, що більшість цифрової та фактичної інформації про операцію «Хаскі» на популярних інтернет-сайтах взято саме з цього джерела.

Найважливішою для досягнення мети роботи стала англійська праця «Сицилія та капітуляція Італії» американських авторів К. Гарланда та Г. Сміта, видана Центром історії армії США у Вашингтоні [24]. На понад 600 сторінках у 29 розділах докладно простежується дипломатична, військова підготовка операції, етапи її реалізації, бої на всіх ділянках десантування, вплив на політичну кризу в Італії. Найновішою цільовою публікацією в Росії є стаття, опублікована у квітні 2017 року С. Ткаченком [19], у якій автор порівнює за різними параметрами операцію «Хаскі» з Керченсько-Феодосійською десантною операцією радянських військ грудня 1941 – січня 1942 рр. Цікавою є думка британського дослідника морського флоту Роскілла, який вказує, що німецькі бомбардувальники сконцентрували свої атаки виняткового на британських кораблях та «залишили у спокої американців» [16, с. 366]. Також він знімає відповідальність з флоту за успішність евакуації італо-німецьких військ на континент, адже на берегах Мессінської протоки розташовувалися

потужні берегові батареї противника. Натомість він дорікає авіації, яка аж на десятий день евакуації «помітила» рух поромів через протоку [16, с. 370].

Книга американського дослідника Д. Гейвіна [6], присвячена повітрянодесантним військам, розпочинається діями на Сицилії, що доводить нульовий бойовий досвід даного роду військ союзників станом на початок операції «Хаскі». Такої ж думки дотримується сучасний російський знавець повітрянодесантної справи Ю. Ненахов, який називає висадження «першим великомасштабним діянням» британських десантників [14, с. 22].

Відомий англійський історик Г. Ліделл-Гарт прямо називає операцію першим кроком до вторгнення на європейський континент [11, с. 477]. Він наголошує, що невелика кількість німецьких військ напередодні вторгнення на Сицилію союзників пояснюється небажанням самого Муссоліні через змішане почуття страху та ображене самолюбство, адже він не хотів залежати від допомоги німців [11, с. 472].

Серед проблем при опрацюванні літератури найбільшою стала розбіжність щодо оцінки чисельності військ ворогуючих сторін та статистики їх втрат під час боїв на Сицилії. Дані різняться на тисячі осіб, причому спостерігається прагнення авторів применшити втрати «своїх» і перебільшити кількість «чужих». Тому використані в роботі статистичні дані є приблизними й вони відбиралися за принципом повторюваності в кількох джерелах. Отже, джерельна база та історіографія проблеми є достатньою для досягнення мети та виконання дослідницьких завдань і дає можливість формулювання власних висновків при з'ясуванні ролі та значення операції «Хаскі» у період «корінного перелому» Другої світової війни.

Перемоги військ союзників на африканському театрі бойових дій (у травні 1943 р. під їх контроль цілком перейшов Туніс) створювали сприятливі умови для перенесення бойових дій на європейський континент. Тому вже в січні 1943 р. на конференції в Касабланці обговорювалося питання вибору пункту десантування союзницьких військ. Британський прем'єр-міністр У. Черчилль, який де-факто був противником військового десанту через Ла-Манш, наполягав на висадці в Сицилії для забезпечення вільних морських комунікацій у Середземномор'ї. Десант могли прикривати винищувачі, що базувалися на британській Мальті. Крім того, це створювало умови для появи союзницьких військ на Апеннінському півострові та мало стати каталізатором виходу Італії з війни. Загальним керівником операцією був призначений генерал Д. Ейзенхауер (США), командувачем флоту – адмірал А. Каннінгем, сухопутними військами – генерал Г. Александер, авіації – А. Теддер (Велика Британія) [23, р. 1; 8, с. 371].

Реакція радянської сторони на ці рішення була критичною. Й. Сталін у своїх листах Черчиллю та Рузвельту дорікав їм за чергове відкладення Другого фронту у Західній Європі [7, с. 186-187]. Це зумовило в подальшому й оцінку радянських істориків, які не вважали операцію «Хаскі» суттєвою допомогою східному фронту. У свою чергу, американський держсекретар К. Хел заявив, що призначенням операцій у Середземномор'ї є «відтягнути частину німецьких військ зі Східного фронту на захід Європи» [7, с. 191].

Знаковою спецоперацією британських розвідувальних служб стала дезінформаційна кампанія противника щодо наряду завдання удару. Вона

отримала кодову назву «М'ясний фарш». Поблизу іспанського міста Уельва знайшли тіло начебто загиблого під час авіакатастрофи британського майора морської піхоти, при якому були сфальшовані документи, що засвідчували підготовку десанту на Криті, Греції, а також на Сардинії та Корсиці. Так як Іспанія мала тісні відносини з Німеччиною, то документи передали берлінським спецслужбам, які повірили у автентичність документів. Німецький генштаб та особисто Гітлер сприйняли дану дезінформацію цілком серйозно і в дані регіони були надіслані додаткові війська, в тому числі зі східного фронту. Віра німців була настільки сильною, що навіть після початку «Хаскі» та прохань Муссоліні про допомогу деякий час операція вважалася обманним маневром союзників, щоб відволікти увагу від головного театру бойових дій [15; 11, с. 474]. Ще одна спецоперація полягала у тому, що британська контррозвідка захопила і перевербувала німецького адмірала Канаріса, якому передали фальшивий документ про атаку на Сардинію та Болгарію. Ця інформація сприяла тому, що з Сицилії були виведені 10 дивізій.

Є думка, що американці провели посередницькі переговори з главою мафіозних структур на острові Віціно Калоджеро (дон Кало) і домовилися, що він вплине на сицилійське населення, щоб воно не опиралося союзницьким військам. Враховувався і той факт, що більшість сицилійців симпатизували англо-американцям, а до присутніх німецьких солдат ставилися неприязно, вважаючи їх причиною затягування війни [21, с. 22; 3, с. 162].

На острові станом на початок липня 1943 р. знаходилося близько 300 тис. італійських солдатів та 40 тис. німецьких військовослужбовців. Італійські частини (4 польових дивізії та 6 дивізій берегової охорони [11, с. 473]) не відзначалися високою бойовою виучкою та мотивованим настроєм до кровопролитних важких боїв. Через великі втрати у Північній Африці, цілісних танкових італійських дивізій на острові не було, за винятком невеликих мобільних бронетанкових підрозділів. Натомість в липні на острові дислокувалося дві німецькі танкові дивізії.

Завдання десантної операції мали виконувати угруповання союзницьких військ чисельністю близько 478 тис. осіб. Британська 8-а армія під командуванням Б. Монтгомері у складі чотирьох дивізій (одна з них канадська) мала десантуватися в районі затоки Нота та півострова Пачіно. 7-а американська армія під командуванням Дж. Паттона була сформована переважно з досвідчених у військових діях в Африці частин. Серед них 2-а бронетанкова дивізія та два окремих танкових батальйони [8, с. 371]. Плацдармом їх наступу мала стати ділянка узбережжя в районі Скольїті, Джели та Лікати. Між даним районом та Кальтаджироне мали висаджуватися парашутні підрозділи, адже було відомо, що там знаходилися великі резерви противника. Завданням парашутистів були дезорганізація противника, порушення їх комунікацій, створення сигнальної системи для морського десанту [5, с. 16].

Англо-американське командування забезпечило суттєву кількісну перевагу над противником у танках та особливо в авіації. Їх повітряні сили нараховували 3680 бомбардувальників, торпедоносців, винищувачів. Натомість у німців було 820, а в італійців 1095 літаків, з яких близько половини були непридатні до

бойових дій. Безпосередньо на Сицилії знаходилося 160 німецьких та 80 італійських літаків [2, с. 301].

Масштабною була підготовка плавзасобів для перекидання десанту. Загальна кількість кораблів (транспортні, допоміжні, бойового прикриття) сягала цифри у 2590. На їх бортах до сицилійського узбережжя попрямувало 160 тис. осіб першого ешелону десанту, 14 тис. одиниць моторної техніки, 600 танків, 1800 гармат, що робило операцію найбільшою амфібійною операцією в тогочасній історії. До захисту десанту були задіяні 4 лінкори, 2 ескадрених авіаносці, 6 крейсерів та 18 есмінців [16, с. 362]. У той же час флот противника мав дуже низьку боєздатність. Німецький адмірал Руге вказував, що «італійські військово-морські сили для відбиття можливого висадження противника практично нічого не важать» [8, с. 367].

Згідно плану висадки передбачалося перевезти війська із Середземноморських портів двома бойовими оперативними з'єднаннями: західним та східним [2, с. 299]. Вперше в історії подібних операцій стали використовуватися спеціальні десантні кораблі (в т.ч. танкодесантні), які підпливали до самого берега та давали таким чином можливість морській піхоті по мілководдю швидко добиратися до суходолу. Дана методика отримала назву «з берега на берег». Ще одним нововведенням стала діяльність спеціальних флотських комендантів на кожній ділянці висадження, які на чолі окремих підрозділів керували рухом барж та діями десантників для попередження хаосу, характерного для перших годин боїв на плацдармі [16, с. 361].

У ніч на 10 липня союзники організували 4 хвили повітряного десанту з розрахунком на 3 год 15 хв. раніше, ніж морський десант [5, с. 17]. З аеродромів Туніса 109 американських «Дуглас» С-47 та 35 британських «Албемарл» транспортували планери з 1500 тис. вояками першої повітряно-десантної бригади. З інтервалом у дві години готувалася хвиля на 222 транспортних літаках з 3400 парашутистами на борту [24, с. 115].

Серед проблем, які виникли в ході операції, були зенітний вогонь противника, сильний вітер, який не дозволив приблизно половині особового складу американського 505-ого полку 82-ої повітряно-десантної дивізії досягти планованих пунктів. Замість південного узбережжя острова, вони опинилися на східному. Учасники висадження згадують, що певний час вони навіть не були впевнені, чи саме на Сицилії перебувають [5, с. 23].

Вітер також зумовив те, що британські планери були зарано відчеплені від буксирувальних літаків, вони відхилилися від курсу, внаслідок чого з 137 планерів 69 впали в море, 56 приземлились далеко від передбачених районів і лише 12 прибули на заплановане місце збору [2, с. 308]. Тому втрати при десантуванні були суттєвими. Однак планерна атака, зокрема поблизу Аугусти, мала значний психологічний ефект. Масштабна видовищна акція деморалізувала захисників. Унаслідок чотири батальйони берегової охорони відступили вглиб острова. В цілому, слабкий опір на британській ділянці десанту в районі Аугуста-Сіракузи став свідченням нездатності італійців до впертої оборони, у чому їм дорікали німці.

Ескадра транспортних літаків С-47, що перевозила десантників в район Джели потрапила під помилковий інтенсивний вогонь американської зенітної

артилерії. У підсумку дезорганізовані пілоти не зуміли скинути десант на компактній території, і парашутисти розсіялися на ділянці понад 100 км [3, с. 147]. Російський історик Ненахов навіть стверджує, що цілий батальйон зі складу 82-ої американської парашутної дивізії потрапив у полон до німців [14, с. 207].

Одразу ж ініційовано перекидання резервних десантних частин для висадження у центрі сицилійського узбережжя. Проте британський флот не був інформований про цей задум американського командувача Паттона. Вважаючи літаки ворожими торпедоносцями, відкрив по них вогонь, до обстрілу приєдналася союзницька зенітна артилерія. У результаті з 144 транспортних літаків було 23 збито, багато пошкоджено, загинуло 20 % особового складу десанту [3, с. 154-155].

В ніч на 14 липня союзників спіткала ще одна невдача з повітряним десантом. 124 транспортних літака намагалися доставити на острів північно-західніше Катанії парашутну бригаду, щоб полегшити просування наземних військ до цього міста. Знову через неузгодженість дій союзна артилерія збила 11 літаків та пошкодила 50. 27 машин повернулись на аеродроми, не скинувши парашутистів [10, с. 376; 21, с. 44].

Вказані проблеми, що не дозволили парашутистам здійснювати масовані атаки, зумовили негативну оцінку ефективності десанту радянськими істориками [4, с. 343]. Західні експерти вказують, що він все ж відіграв позитивну роль. Противник був дезорієнтований та змушений розпорошувати сили у різні напрямки, у нього створювалося деморалізуюче враження про присутність військ союзників на всьому острові. Є думка, що саме дії парашутистів не дозволили німецьким контратакам скинути морський десант назад у воду [5, с. 27].

Надвечір 10 липня розпочалося висадження морського десанту із плавзасобів, що вийшли із портів Тунісу. Через сильні хвилі воно було повільним, але очевидці відзначають високу майстерність капітанів і кермувальників кораблями, які блискуче діяли у складних метеорологічних умовах. Фактор погоди зіграв також на руку союзникам, адже оборонці берегової лінії були впевнені, що в таких умовах десантування військ буде відтерміновано і їхня пильність зменшилася [3, с. 147; 11, с. 480]. Італійський флот був цілком пасивний у протидії десантуванню [2, с. 313-314].

Ефекту несподіванки сприяло й те, що союзники не здійснювали попередніх авіабомбардувань та артобстрілів кораблями зони плацдармів [16, с. 362]. Для відволікання уваги противника кораблі обстріляли Катанію й Таорміну на східному узбережжі острова та Трапану й Марсалу на західному. Дійсно, командування військ Осі (країни агресивного блоку, який мав символічну назву «вісь Берлін-Рим-Токіо») очікувало небезпеки на заході острова, адже географічно це була найближча ділянка до північно-африканського берега.

Вагому позитивну роль на етапі висадження десанту відіграли американські автомобілі-амфібії, які приймали солдатів і техніку і суден, що загрузли на міліні і перевозили їх на берег [16, с. 365]. Визначається, що саме в той час вперше в Європі з'явилися знамениті американські джипи. В перший

день боїв був захоплений важливий порт Сіракузи, який за кілька днів, після трального розмінування, вже 13 липня став приймати транспортні вантажі союзників. Загалом в перший день боїв британці створили плацдарм 100 км. по фронту та 10-15 км. вглиб узбережжя. Американці захопили три плацдарми, кожний з яких охоплював територію 12-15 км. по фронту та 3-5 км. вглиб [19, с. 42].

Важливою подією початкової фази операції була німецька контратака двома мобільними танковими групами (в їх складі були 56-тонні важкі танки «Тигр») на американський плацдарм в районі Джели. Проте американські десантники втримали свої позиції завдяки вогневій підтримці артилерії своїх кораблів, та шойно вивантажених гармат, які били прямою наводкою [24, с. 148-154; 4, с. 150-152]. Натомість бойова готовність італійців була на вельми низькому рівні й марними були заклики Гітлера до Муссоліні «щоб Сицилія стала для ворога тим, чим Сталінград був для нас» [21, с. 31]. Британський генерал Александер писав: «Італійські дивізії берегової охорони розбіглися, практично не зробивши жодного пострілу... Часто мала місце масова капітуляція» [1, с. 306]. Характерно, що як західні, так радянські історики сходяться на тому, що саме слабкий опір противника був головним фактором успіху десанту. Проте, радянські бачать в цьому не практичні, а ідеологічні причини: «їх дії не можна було пояснити боягузством чи відсутністю патріотизму, солдати показували, що вони не лише цілком відділяють фашизм від поняття Вітчизни, але вважають його силою, ворожою Італії» [17, с. 338].

У наступні дні стало зрозуміло, що «скинути у воду» війська союзників не вдасться. Спробою стабілізації ситуації стало призначення головнокомандувачем військ Осі на острові німецького генерала Хубе. За його наказом італо-німецькі частини стали відходити у східні райони Сицилії та займати оборону північніше вулкана Етни (так звана «лінія Етни»). На відміну від перших днів боїв на узбережжі, гориста місцевість острова не дозволяла союзникам швидко просуватися вперед. Найбільш кровопролитними були бої за Троїну, що знаходилася на західному схилі Етни, де оборонялися 2-га та 15-а німецькі танкові дивізії [24, с. 324-347]. Вони здійснили 24 контратаки [22, с. 209].

Тим часом, наступаючи вздовж південного та західного узбережжя острова, 22 липня 7-а американська армія захопила головне сицилійське місто Палермо, а перший американський корпус під командуванням Бредлі вийшов до північну берегову лінію. Слід відзначити, що тісної взаємодії між американським та британським штабом в цей час не було, а наступаючі частини дотримувалися взаємної дистанції задля уникнення нових інцидентів «вогню по своїх». Це, в свою чергу, допомогло італо-німецьким військам організовано відступити, уникнувши загрози оточення.

В останній декаді липня стала очевидною безнадійність оборони острова. Американці зайняли його південну й західну частини та через центральні райони і північне узбережжя рухалися в бік Мессіни. Чотири дні вони вели бої за м. Нікозію. З південного сходу на північ вели наступ британські частини. Тому 26 липня Гітлер дав згоду на евакуацію зі Сицилії. Тим часом генерал Паттон, бажаючи взяти Мессіну раніше англійців організував ввечері 11 серпня

чергову локальну десантну операцію на захід від Брало з метою відрізати відступаючим підрозділам противника шлях на схід [3, с. 178-179]. Крім того 15-16 серпня американська бойова група була висаджена у Бівіа-Фурнарі, а британці здійснили десантну операцію на мисі д'Ала. Вказані операції мали обмежений успіх, адже оточити ворога не вдалося.

3 серпня війська Осі стали переправлятися через Мессінську протоку на Апеннінський півострів. Відхід угруповання прикривала німецька танкова дивізія «Герман Герінг», яка мабуть була єдиною частиною, яка здійснювала активну оборону та ефективні контратаки проти союзницьких військ. 17 серпня союзники вступили у Мессіну [2, с. 312]. Характерно, що англо-американські флот та авіація, побоюючись великих втрат від вогню берегових батарей й зенітної артилерії противника, суттєво не перешкоджали евакуації італо-німецької армії зі Сицилії.

У результаті німецькі транспортні судна вивезли на материк за шість днів та сім ночей 40 тис. німецьких та 60 тис. італійських солдатів, 10 тис. автомашин, 47 танків, 94 гармати, 17 тис. військового спорядження [1, с. 308].

Втрати італійських військ сумарно становили близько 162 тис. осіб. З них 4,6 тис. вбитими, 5 тис. пораненими, а решта (152 тис!) пропалими без вісти та полоненими. Німці втратили 14, 7 тис. солдатів (по 4,5 тис. вбитими і пропалими безвісти, 13, 5 тис. пораненими, 5,5 тис. полоненими). Втрати союзників склали: американців – понад 2 тис. вбитими, 6,5 тис. пораненими і полоненими; британців – 2, 7 тис. загиблими, понад 10 тис. пораненими; канадських військ – 562 вбитими та майже 2 тис. пораненими і полоненими [11, с. 483-484; 10; 1, с. 308]. Ейзенхауер вказує, що серед втрат великий відсоток складало вибуття зі строю через малярійну хворобу [22, с. 208-209].

Англо-американські війська змогли досягти стратегічної мети, яка планувалася на Касабланській конференції. В той же час, операція «Хаскі» продемонструвала низку тактичних прорахунків союзного командування, яких варто було б уникати в подальших бойових діях. Нічний повітряний десант дорого коштував атакуючим, адже потрапив під вогонь своїх. Концентрація морського десанту в одному секторі давала можливість оборонцям підтягувати туди всі свої резерви. В той час як одночасне висадження десанту в протилежних кінцях острова (наприклад, в Палермо та Сіракузах), могло змусити командування італо-німецьких військ розпорошувати сили.

Американський військовий історик С. Морісон, аналізуючи операцію «Хаскі» вважав, що план захоплення острова був надто прямолінійним і консервативним, адже варто було б атакувати не з півдня, а блокувати Мессінську протоку, що зробило б неможливим відступ італо-німецьких військ, схилило б їх до капітуляції [1, с. 303]. Такий варіант значно знизив би кількість втрат союзницьких військ.

Старт союзного десанту припав на розпал німецького наступу на Курській дузі. Цей факт синхронності зумовив бурхливі суперечки між радянськими та західними істориками з приводу того, хто кому більше допоміг своїми військовими діями. У хроніках війни в СРСР акцентувалася увага на тому, що зайняті на Сході німецькі війська не могли допомогти італійцям обороняти

Сицилію [6, с. 343; 19, с. 338], а тому це допомогло союзникам швидко й з невеликими втратами досягти успіху.

Натомість, англійські та американські дослідники стверджують, що операція «Хаскі» стала головною причиною відмови німецького командування від активних наступальних дій на південному фасі Курської дуги, тобто згорання своєї операції «Цитадель». 13 липня, коли ще продовжувалася знаменита танкова битва під Прохоровкою, Гітлер викликав воєначальників Клюге та Манштейна й поставив вимогу зупинити наступ. На захід було перекинуто танковий корпус СС у складі трьох дивізій [20].

Критики такої версії вказують що перекидання німецьких військ на Захід розпочалося вже 25 липня, тобто в умовах активного наступу власне Червоної армії. Більше того, в Італію зрештою прибула лише одна дивізія СС «Лейбштандарт» та й то без танків, яка виконувала лише охоронно-поліцейські функції у Північній Італії [12].

З даними контраргументами можна погодитися, лише розглядаючи ситуацію в короткотерміновій перспективі. Натомість безперечним фактом є те, що втрата Сицилії зробила вразливим південний фас німецької оборони під умовною назвою «фортеця Європа». Статистика свідчить, що якщо влітку 1943 р. вермахт мав на Східному фронті 190 дивізій, то наприкінці 1943 всього 185, а влітку 1944 – лише 160. Натомість на Балканах та в Італії дислокувалося на початку 1943 року 17 дивізій, а наприкінці – вже 31 дивізія [20]. Тобто у подальшому німецьке командування вже мусило у своїх планах зважати на небезпеку наступу союзників з півдня, а це безсумнівно полегшувало стратегічні завдання Червоної Армії, зокрема щодо відвоювання України.

Отже, результати операції «Хаскі» в цілому відповідали запланованим оперативним завданням. Людські втрати союзників були меншими, ніж у противника, що можна вважати позитивним балансом для сторони наступу. Дискусію щодо впливу десанту в Сицилії на перебіг бойових дій на східному фронті, на наш погляд, можна резюмувати констатацією, що заперечувати його позитивне значення в принципі неможливо. Сучасний стан дослідження проблеми засвідчує розбіжності в конкретних цифрах військ, маршрутів пересування дивізій, але на їх основі є очевидно, що стратегічні плани країн Осі зазнали змін та їм довелося більше військ виділяти на південні ділянки фронту Другої світової війни.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бевин А. 10 фатальных ошибок Гитлера. Москва: Изд-во Яуза, Изд-во Эксмо, 2003. 448 с.
2. Белли В. А. Пензин К.В. Боевые действия в Атлантике и на Средиземном море. 1939–1945 гг. Москва: Военное издательство, 1967. 480 с.
3. Брэдли О. Н. Записки солдата / перевод с английского В.С. Столбова и Н.Н. Яковлева. Москва: Издательство иностранной литературы, 1957. 608 с.
4. Вторая мировая война. Краткая история / руководитель редакции А.С. Гавин. Москва: «Наука», 1985 – 592 с.
5. Гейвин Д. М. Воздушно-десантная война / пер. с англ. Москва: Воениздат, 1957. 160 с.
6. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления В 2 т. Москва: Олма-Пресс, 2002. – 743 с.
7. Земсков И.Н. Дипломатическая история Второго фронта в Европе. Москва: издательство политической литературы, 1982. 319 с.

8. История Второй мировой войны 1939-1945. Том 7. Завершение коренного перелома в войне / гл. ред. Б.Г. Соловьев. Москва: военное издательство министерства обороны СССР, 1976. 552 с.
9. Китс Дж. История Италии. Москва: Астрель, 2012, 246 с.
10. Лебедев А. Можно ли считать высадку союзников в Сицилии причиной прекращения германской операции «Цитадель»? // URL: <https://topwar.ru/30900>.
11. Лиддел Гарт Б.Г. Вторая мировая война. Москва: АСТ, СПб. : Terra Fantastica, 1999. 944 с.
12. Маврогордато Р. Решение Гителра оборонять Италию (1943-1944) // Важнейшие решения / под общей ред. Н.Г. Павленко. Москва, 1964. С. 150-168.
13. Манштейн Э. Утерянные победы / сост. С. Переслегин, Р. Исмаилов. Москва: АСТ; СПб Terra Fantastica, 1999. 896 с.
14. Ненахов Ю. Войска спецназначения во второй мировой войне. Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. 473 с.
15. Операция «Мясной фарш» // URL: http://www.culturist.ru/articles/history_fishki/operation_mincemeat/?q=886
16. Роскилл С.У. Флаг Святого Георгия: Английский флот во Второй мировой войне / пер. с англ. А. Больных. Москва: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2000. 560 с.
17. Самсонов А.М. Вторая мировая война. Москва: Наука, 1985. 584 с.
18. Сидоревич А. Кто победил на Курской дуге? Неизвестное о переломном сражении Второй мировой. URL: <https://www.nn.by/?c=ar&i=113166&lang=ru>
19. Ткаченко С.Н. Керченско-Феодосийская (1941 г.) и Сицилийская (1943 г.) десантные операции: общие черты и отличия // *Juvenis scientia*. Исторические науки и археология. 2017. № 4. С. 42-45.
20. Хрестоматия по новейшей истории. Том II. 1939-1945. Документы и материалы / под ред. Б.Г. Гафурова, Л.И. Зубока и др. Москва: издательство социально-экономической литературы, 1960. 768 с.
21. Черчилль У. Вторая мировая война. Кн. 3. Москва: Воениздат, 1990. 207 с.
22. Эйзенхауэр Д. Крестовый поход в Европу / пер. с английского Е. М. Федотова. Смоленск: Русич, 2000. 528 с.
23. Husky Operations Plan. Sicily. URL: <http://www.american-ivisions.com/doc.asp?documentid=108>.
24. Sicily and the surrender of Italy / by Albert N. Garland and Haward Smyth. Washington, D. C.: Center of military history United States Army, 1993. 609 с.

The author of the article describes prerequisites, course and results of the advance of Allied troops on Sicily island in 1943. It is argued that, by geographical and chronological criteria, the operation of the Huskies became the actual opening of the Second Front in Europe. Its importance impact on military activities on the Eastern Front has been proved.

Keywords: *strategic plan, Operation «Huski», landing, fleet, aviation, bridgehead, counterattack, eastern front.*

ПАНАМСЬКИЙ КАНАЛ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ПОБУДОВИ

У статті на основі опублікованих джерел та наукової літератури досліджується зовнішня політика США в латиноамериканському регіоні на початку XX ст., а саме проблеми побудови Панамського каналу.

Ключові слова: зовнішня політика, США, Панамський канал, Теодор Рузвельт.

На рубежі XIX-XX ст. відбувається перетворення США в найбільшу індустріально-аграрну державу. В США остаточно складається ідеологія панамериканізму, складовою якої було уявлення про північних американців, які мали вести за собою «відсталі народи», зокрема народи всього Американського континенту.

До цього часу світ виявився вже поділеним, і погляди США були спрямовані насамперед на країни Американського континенту та басейну Тихого океану. В економічному відношенні США виходять на перше місце в світі, залишаючи за собою Англію та інші європейські країни. Тепер уже їх територіальні інтереси все більше починають поєднуватися з економічною експансією, і США виявляють в цілому всі ознаки великої держави. Тому найважливішим завданням для країни стало спорудження міжокеанського каналу і встановлення одноосібного контролю над ним. Іспано-американська війна 1898 р. підсилила намір США побудувати канал на Панамському перешийку в цілях посилення впливу в Західній півкулі. Отже, мета роботи полягає у тому, щоб розкрити проблеми побудови Панамського каналу.

Наукові праці дослідників, присвячені цій темі є надзвичайно цінною складовою історіографії. До проблеми побудови Панамського каналу неодноразово зверталися Т. В. Ткачова [12;13;14], І. Б. Лукач [9], А. І. Уткин [15], Л. С. Кусик [8] та інші, проте вона потребує подальшого вивчення.

Перші плани будівництва каналу, що мав би з'єднати Тихий і Атлантичний океани, відноситься до XVI ст., але король Іспанії Філіп II наклав заборону на розгляд подібних проектів, оскільки як він казав, «що Бог поєднав, людина роз'єднати не може». Інтерес до їх реалізації відновився на початку XIX ст. із зростанням міжнародної торгівлі [3].

У 1835 р. президент США Ендрю Джексон для оцінки перспектив будівництва каналу направив до Південної Америки полковника Чарльза Біддла, який вже після 4-денного виснажливого шляху через джунглі зробив висновок про цілковиту неможливість цього грандіозного задуму [1, р. 35]. Президент Джексон звітував Конгресу про результати експедиції у спеціальному посланні 9 січня 1837 р., і, з огляду на висновки Біддла, висловив думку про недоцільність на даному етапі переговорів з іншими країнами щодо можливості прокладення водного шляху між двома океанами. На середину XIX ст. між провідними світовими державами розгорнулася боротьба за право спорудження каналу. Не дійшовши згоди, у 1850 р. США та Велика Британія

підписали договір Клейтона-Булвера (за іменами Державного секретаря Сполучених Штатів та британського посла), за яким обидві країни брали на себе обов'язок не здійснювати односторонніх кроків по встановленню контролю над майбутнім каналом [9, с. 162].

Договір Клейтона-Булвера мав на меті перешкодити спробі монополізувати будівництво каналу кожною з країн, що його підписали, і разом з тим не допустити в концесію будь-яку іншу державу. Так сталося у 1879 р., коли на дипломатичну сцену вийшла Франція. Паризьке Географічне Товариство заснувало Загальну компанію міжokeанського каналу під головуванням графа Фердинанда Лессепса, відомого завдяки будівництву Суецького каналу. Акції компанії придбало більше 800 тисяч людей [11]. Як повідомляла тогочасна преса, для проходу морських суден через Панамський перешийок потрібно було прокласти канал протяжністю 75 кілометрів. «Переваги, які надаватиме канал для навігації є дуже значними. Відстань між Європою і західним узбережжям Центральної і Північної Америки буде скорочено на третину. 16000 кілометрів можна буде подолати за 60 днів. Тепер за цей час вітрильні судна, що випливають з європейських портів, щойно досягають південного краю Америки – мису Горн. Використовуючи канал, вони за цей час вже будуть у Сан-Франциско. Час у дорозі до найважливішого порту Чилі, Вальпараїсо, скорочується на 1 місяць, а відстань зменшується на 4500 км. Крім того, він буде сприятливим для руху вітрильників до Східної Азії, які прямують в обхід мису Доброї Надії. Під час поїздок до Японії ці кораблі виграли б 40 днів, на Філіппінах – 20 днів», - писала у серпні 1880 року віденська газета WeltBlatt [2].

1 січня 1880 р. у гирлі річки Ріо-Гранде відбулася церемонія закладки каналу. Американські урядовці тримали руку на пульсі подій у Панамі. У спеціальному посланні Сенату президент Ратерфорд Хейс недвозначно поєднав питання контролю над каналом з доктриною Монро, заявивши, що «підпорядкування каналу Америці» є політичним пріоритетом для його країни. Держсекретар США у 1889-1892 рр., Джеймс Блейн, у зв'язку із перипетіями «панамської дипломатії» навіть висунув власну інтерпретацію доктрини Монро. Він вважав, що запропоноване Колумбією право на вільне судноплавство каналом для всіх військово-морських сил є прямим порушенням доктрини, оскільки, в разі війни за участі США, прохід каналом озброєних кораблів ворожої держави становитиме загрозу безпеці Союзу. Згодом французька ініціатива зазнала краху; саме слово «панама» стало символом грандіозної афери. Ймовірно, що ідея прокладення каналу в Центральній Америці силами французів була приречена з самого початку, оскільки, з точки зору Вашингтону, передача територіальної концесії на континенті європейській державі була суворим порушенням доктрини Монро [9, с.162]. Справа в тому, що споруда зводилась на гроші вкладників, серед яких були дрібні фермери, літні люди, що вклали в будівництво свої фінансові збереження, дрібні чиновники та ремісники. Але досить швидко стало зрозуміло, компанія, що діяла під егідою французів, виявилась збанкрутілим проектом, а лєвова частина грошей пішла не на будівництво каналу, а на численні хабарі для депутатів колумбійського парламенту та багатьох впливових осіб [16, с. 121].

У 1898 р. відбувся перехідний момент у зовнішньоекономічній політиці США під час іспано-американської війни. Вона стала першою війною в історії за переділ вже поділеного світу. Успіх, досягнутий в Іспано-американській війні, стимулював США до розширення експансії в усіх частинах світу. Але основним її об'єктом залишалася Латинська Америка. Політика «великого кийка» Т. Рузвельта була покликана силою забезпечити американським бізнесменам безперешкодні інвестиції капіталів в Латинську Америку та експлуатацію її багатств. Така політика викликала невдоволення в країнах Латинської Америки та протести в самих США. [8]. Слід зазначити, що до цього часу британська політика «блискучої ізоляції» зайшла в глухий кут. Міжнародне становище складалося таким чином, що у Великобританії не виявилось жодного надійного союзника, зате було більш ніж достатньо потенційних супротивників. Головним з них була Німеччина, яка ризикнула висунути заявку на статус світової морської держави. Це змусило Великобританію «піти на скорочення віддалених ескадр з метою їх збирання в одну силу у внутрішніх водах». Погіршення відносин з Німеччиною привело до появи нових завдань в зовнішньополітичному курсі Великобританії, які були спрямовані на стримування німецького експансіонізму за допомогою укладення союзів з країнами, які перебували в стані антагонізму з Німеччиною [12, с. 31-32].

Таким чином, у Сполучених Штатах заклики до одностороннього спорудження каналу посилювалися після перемоги над Іспанією у війні 1898 р. Під час військових дій крейсера «Орегон» знадобилося більше 2 місяців аби дістатися з військово-морської бази у Сан-Франциско до Карибського басейну. Це переконало американське командування у стратегічній необхідності міжokeанського каналу, підконтрольного США. Економічна вигода була б неоціненною: канал значно розширював доступ до ринків Китаю, де США тепер, завдяки політиці «відкритих дверей», отримали рівні з європейцями права [6, с. 702.]. Саме після закінчення війни 1898 р. склалися об'єктивні передумови для англо-американського зближення, в результаті якого США зробили спробу переглянути положення договору, зокрема, принцип нейтральності до каналу [12, с. 31-32]. Перепоною залишався договір з Великою Британією від 1850 р., який до того ж не поєднувався з оновленим трактуванням доктрини Монро – не лише запобігти поширенню європейського контролю на Американському материка, але й закріпити цей контроль за США [9, с.162].

Особливою метою Т. Рузвельта було встановлення американської гегемонії в Західній півкулі [15, с. 406]. Новий договір про режим міжokeанського каналу був підписаний 18 листопада 1900 р. держ-секретарем США Джоном Хеєм та англійським послом у Вашингтоні лордом Паунсфотом і передбачав виключне право США на спорудження каналу – силами уряду або приватної компанії. Зберігався принцип нейтралізації каналу, яку відтепер мали забезпечувати лише США. Канал проголошувався вільним для плавання всіх військових та торговельних кораблів всіх націй на умовах повної рівності. За новим договором Сполучені Штати також отримували право на розміщення військової охорони. Наступного дня після підписання договору Джон Хей виступив у Торговій палаті США зі спеціальною промовою під назвою «Американська

дипломатія». Держсекретар виголосив фразу, яка стала відомою на всю країну: «Якщо нам не дозволено пишати тим, що ми здійснили, то ми, принаймні, можемо сказати про те, що намагалися здійснити, та якими принципами керувалися в своїх діях. Найлаконічніше, ймовірно, буде сказати, що наша поведінка є втіленням доктрини Монро та золотого правила моралі» [9, с.162-163]. Отже, Т. Рузвельту вдалося вирішити питання про Панамський канал на користь США, що було закріплено в договорі Хей-Паунсфота [15, с. 406].

Відкритим залишалося питання маршруту прокладення майбутнього каналу: територією Нікарагуа чи Панами. Панамський напрямок виглядав привабливішим через технічну простоту, та, як наслідок, менші фінансові витрати. На цьому етапі Велика Британія чи інші потенційно зацікавлені держави навіть не були залучені до переговорів. За словами американського сенатора: «Якщо ми хочемо Центральну Америку, простіше за все буде піти й взяти її, і, якщо Франція чи Англія втрутяться, зачитайте їм доктрину Монро» [9, с. 163].

Слід зазначити, що Т. Рузвельт високо оцінив значення договору. У своєму посланні конгресу від 3 грудня 1901 р. він ще раз підтвердив, що спорудження міжокеанського каналу, слід розглядати в якості найбільшого матеріального подвигу ХХ ст., що має бути здійснено не іноземною державою, а Сполученими Штатами. Президент підкреслив, що «для американського народу немає важливішої роботи на цьому континенті, як будівництво каналу через перешийок, що з'єднує Північну і Південну Америку» [12, с. 40].

В 1902 році Т. Рузвельт досяг угоди з Францією про передачу американцям концесійних прав на його спорудження, а після провалу переговорів із Колумбією про Панамський канал, підтримав відділення Панами від Колумбії [15, с. 410]. 22 січня 1903 р. Джон Хей заключив із колумбійським повіреним у справах Томасом Ерраном договір про уступку США за 10 млн. дол. та щорічну орендну плату в 250 тис. дол. на 100 років території на Панамському перешийку, від одного океану до іншого, для спорудження каналу [5, с. 498]. Невдовзі договір був ратифікований Сенатом США, але в Боготі відмовилися його визнати через занижку суму компенсації. Концесійний договір з французькою компанією закінчувався лише в 1904 р., а за його умовами, якщо канал до того часу не почне функціонувати, сумнівів у чому не залишалося, – то всі зведені компанією споруди переходили безоплатно до Колумбії. Країна на момент підписання договору вже протягом 3 років перебувала у стані громадянської війни, і президент Маррокін прагнув представити договір з США та вимогу у 40 млн. дол. компенсації як піклування про національні інтереси, що мало б забезпечити йому підтримку народу [9, с. 163]. Проте, побоюючись втрати суверенітету над регіоном, парламент Колумбії не ратифікував цей договір, і президент США Теодор Рузвельт віддав розпорядження підтримати панамський рух опору, інспірований і фінансований зацікавленими в проекті французькими фінансовими колами, і 3 листопада 1903 р. маріонетковий панамський уряд проголосив незалежність від Колумбії, а перекинуті в район будівництва каналу американські військові кораблі стримали спроби колумбійського уряду придушити рух сепаратистів [3].

Лобістом революційного відділення Панами від Колумбії став Генеральний директор будівництва каналу Філіп Бюно-Варілья. Будучи громадянином Франції та одним з основних вкладників збанкрутілої французької компанії Лессепса, він був особисто зацікавленим у спорудженні каналу на території саме Панами. Американські канонерки направилися до перешийка як до порту Колон на Карибському узбережжі, так і до міста Панама на Тихоокеанському, завадивши висадці тут колумбійських урядових військ та забезпечивши таким чином перемогу повстанців. 3 листопада 1903 р. було проголошено незалежність Панами, а вже 6 листопада нову державу та її уряд було визнано Сполученими Штатами. Такий швидкий розвиток подій та, особливо, роль у них США викликали занепокоєння та обурення в усьому латиноамериканському світі. 22 листопада того ж року у Вашингтоні Дж. Хей підписав з Бюно-Варілья, вже як з представником панамського уряду, новий договір. Його умови не стали для США набагато вигіднішими за попередній договір Хей-Еррана – сума у 10 млн. дол. одноразової виплати та 250 тис. дол. щорічно залишилася незмінною. Але за договором вся зона будівництва каналу (яка збільшувалася з 6 до 10 км) передавалася США в довічне користування. Цією зоною Сполучені Штати «будуть володіти та користуватися так, як якби вони були сувереном території». Роботи зі спорудження каналу велися військовим міністерством Сполучених Штатів з 1904 р., а 13 жовтня 1913 р. президент США Вудро Вільсон у Білому Домі, натиснувши спеціальну кнопку, викликав вибух динаміту, що зруйнував останню перешкоду на водному шляху між двома океанами. 15 серпня 1914 р. корабель «Крістобаль», з Ф. Бюно-Варілья на борту, першим пройшов каналом з Атлантичного в Тихий океан [9, с. 163].

У перші десятиріччя ХХ ст. на обох Американських континентах виникали небезпідставні побоювання можливого розширення кордонів США на південь аж до межі Панамського каналу. Адже, за безпрецедентними умовами договору, в зоні спорудження каналу утворювався колоніальний анклав. Панама зберігала формальний суверенітет, але в той же час всі сфери діяльності держави опинилися під контролем Сполучених Штатів [14, с. 152].

Отже, проблема побудови міжокеанського каналу займала одне з важливих місць у зовнішній політиці США протягом декількох десятиліть ХІХ ст. Це було обумовлено особливою роллю каналу як провідної транспортної лінії в розвитку океанського транзиту Західної півкулі. В цілому політику США щодо міжокеанського каналу можна розділити на три етапи. Перший етап (з 30-х років ХІХ століття – до Громадянської війни) характеризувався спробами обстеження можливих шляхів проходження каналу, коли головне завдання США бачили в визначенні міжнародного статусу каналу. На другому етапі, що охоплює період з закінчення Громадянської війни в США до 1902 р., визначилися два найбільш прийнятних з технічної точки зору маршруту каналу – панамський і нікарагуанський. В результаті підписання з Великобританією договору Хей-Паунсфота 1901 р. між двома державами фактично відбувся поділ сфер впливу, і Великобританія визнала лідируючу роль США в контролі за каналом. Третій етап (1902 – 1904 рр.) ознаменувався початком американо-колумбійських переговорів відповідно до прийнятої поправки Спунера 1902 р. і закінчився ратифікацією договору Хей – Бюно-Варільї 1903 р. Захоплення

Сполученими Штатами в 1903 р. зони Панамського каналу і створення маріонеткової республіки Панама є прикладом здійснення на практиці нових зовнішньополітичних підходів США, сформованих на рубежі ХІХ – ХХ ст., які згодом отримали обґрунтування в «додатку» Т. Рузвельта до доктрини Монро в 1904 р. Панамська республіка виявилася практично в повній залежності від Сполучених Штатів, які отримали винятковий контроль не тільки над зоною каналу, а й право втручатися у внутрішні і зовнішні справи держави. Наявність такого роду підпорядкування дозволяє говорити про вироблення по відношенню до Панами нової форми залежності країн, коли при збереженні формального суверенітету всі сфери діяльності держави опинилися під контролем Сполучених Штатів. Після завершення будівництва Панамський канал став невід'ємною складовою частиною військово-морських сил США, які зайняли домінуюче становище в Західній півкулі.

Список використаних джерел та літератури:

1. 99 років тому відкрили Панамський канал. Його будівництво не обійшлося без грандіозної афери. URL: <https://expres.online/history/99-rokiv-tomu-vidkrili-panamskiy-kanal-yogo-budivnitstvo-ne-obiyshlos-bez-grandioznoi-aferi>
2. Arias H. The Panama Canal: a study in international law and diplomacy. New York: P.S.King and Son, 1911. 192 p.
3. Будівництво Панамського каналу. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0504M/>
4. Будівництво Панамського каналу. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0504M/>
5. История дипломатии. Под ред. А.А. Громыко. Изд. второе. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1963. Т.2. 820 с.
6. История дипломатии: [сб.] / Сост. А. Лактионов. Москва: АСТ, 2005. 943 с.
7. Кузнецов С. О. Морське право: підручн. Одеса: Фенікс, 2011. 382 с.
8. Кусик Л. С. Особливості економічної експансії США: політика «великого кийка» та «дипломатія долара». URL: <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/10654/178-183.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. Лукач І. Б. Проблема Панамського каналу та доктрина Монро в дипломатії США початку ХХ ст. // Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. 2013. Вип. 20. С. 161-166.
10. Панамский канал. История и факты. URL: <https://lifeglobe.net/entry/6443>
11. Панамський канал. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%>
12. Ткачева Т. В. Проблема межокеанского канала в англо-американских отношениях в начале XX века // Вестник Сургутского государственного педагогического университета. 2009. № 3 (6). С. 31-42.
13. Ткачева Т. В. Проблема сооружения межокеанского канала во внешней политике США в начале XX века: автореф. дис. канд. ист. наук. Томск, 2006. 19 с.
14. Ткачева Т. В. Проблема сооружения межокеанского канала во внешней политике США в начале XX века: дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03. Томск, 2006. 192 с.
15. Уткин А. И. Теодор Рузвельт. Москва: Алгоритм, 2003. 524 с.
16. Хижняк І. А. Нова історія міжнародних відносин у системному форматі (1648–1918): підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 224 с.

The article examines US foreign policy in the Latin American region at the beginning of the twentieth century, based on published sources and scientific literature, namely the problem of constructing the Panama Canal.

Keywords: *foreign policy, USA, Panama Canal, Theodore Roosevelt.*

ВЕСТМІНСТЕРСЬКИЙ СТАТУТ 1931 р. – ПРАВОВА БАЗА ФОРМУВАННЯ БРИТАНСЬКОЇ СПІВДРУЖНОСТІ НАЦІЙ

У статті проаналізовано роботу імперських конференцій 1926 та 1930 рр., де було прийнято рішення про формування Британської Співдружності націй і розглянуто зміст Вестмінстерського статуту 1931 р., що юридично оформив новий статус британських володінь та визначив умови співіснування складових імперії.

***Ключові слова:** Британська Співдружність націй, Велика Британія, Вестмінстерський статут, домініони, імперія.*

Актуальність дослідження процесу трансформації Британської імперії у Співдружність націй та оформлення правового статусу останньої зумовлена інтеграційними й глобалізаційними процесами в сучасному суспільстві. Вестмінстерський статут юридично оформив утворення Британської Співдружності націй, як наддержавного об'єднання, і це стало одним із ключових моментів трансформації імперії. Саме тому більшість дослідників звертаються до Вестмінстерського статуту для вичерпної характеристики як історії Співдружності націй, так і Великої Британії. Однак окремих досліджень, присвячених розгляду змісту та значення статуту, у вітчизняній історіографії мало. Розглядаючи проблеми новітньої історії Великої Британії, до аналізу документу вдавалися українські науковці А. Кольбенко, С. Христюк, російські дослідники Ю. Петіна, О. Захарова, британські історики В. Генкок, К. Увар та ін.

Метою статті є висвітлити передумови і наслідки прийняття статуту та визначити його роль у процесі трансформації Британської імперії у Співдружність націй.

Британська імперія була одним із найбільших і наймогутніших державних утворень, що існували впродовж всієї історії. Однак події Першої світової війни внесли корективи у розвиток внутрішньоімперських відносин – основним змістом останніх, у цей час, став процес ліквідації залишків колоніальних відносин, зважаючи на розширення повноважень місцевого самоврядування та зростання економічного розвитку домініонів. Уряди останніх намагалися надати юридичної відповідності їх фактичному стану в імперії, тоді як метрополія продовжувала обстоювати формальне обмеження суверенітету домініонів, вбачаючи у цьому один із засобів збереження свого впливу.

Одним із ключових моментів у процесі трансформації Британської імперії у Співдружність націй були рішення конференцій 1920-1930-х рр. Юридичне закріплення державного суверенітету британських володінь і можливості проводити власну внутрішню та зовнішню політику, відмінну від політики метрополії, були започатковані рішеннями форуму 1926 р., де була прийнята Декларація Бальфура. Формула документу визначила статус домініонів як «рівноправних, автономних складових Британської імперії, не підлеглих одне одному в будь-якому із аспектів своєї внутрішньої або зовнішньої політики,

однак при цьому, об'єднаних відданістю короні членів вільної асоціації – Британської Співдружності націй» [8].

Проголошення рівності членів Співдружності з метрополією в державно-правовому аспекті спричинило трансформацію системи управління і взаємин домініонів з Великою Британією. Відтепер генерал-губернатори вважалися особистими представниками корони, а не британського уряду, їх взаємини мали будуватися на тих принципах, що і відносини короля з англійським парламентом. На конференції було надано юридичне визначення статусу монарха, як символу історичних зв'язків між різними частинами імперії, а консультації між Британією і урядами домініонів велися тепер не через посольство генерал-губернатора, а безпосередньо між правлячими колами [1, с. 104].

Співдружність стала гнучкою формою об'єднання всіх частин імперії в умовах проголошення рівного з Великою Британією статусу домініонів, що надавала можливість останнім, не пориваючи остаточно зв'язків із метрополією, одержувати вигоду від наявності цих взаємин і проводити власну міжнародну політику, обґрунтовану зовнішньополітичним курсом метрополії.

Зрештою, після Імперської конференції 1926 р., були визначені три головні принципи організації Співдружності Націй: по-перше, генерал-губернатор домініону мав поважати Британську корону і британський уряд; по-друге, Велика Британія і домініони не повинні були брати на себе зобов'язання, які б суперечили політиці одне одного; по-третє, Британський монарх мав право підтримувати договори та угоди від імені домініону лише у випадку, коли останній їх повністю приймає [5, с. 106].

Резолюції імперських конференцій 1926 р. і 1930 р. стали основою Вестмінстерського статуту 1931 р., що законодавчо закріпив остаточно політичну самостійність домініонів. На пленарному засіданні уряду 3 листопада 1930 р. було оголошено, що спеціальний комітет з міжімперських відносин завершив роботу над Вестмінстерським статутом. Дебати у парламенті продемонстрували наявність різних точок зору в британських правлячих колах щодо питань імперських відносин. Виступаючи на відкритті засідання, король Георг V зазначив, що головне призначення винесеного на обговорення документа полягає в тому, щоб «чітко визначити повноваження парламентів домініонів і закріпити ідею вільного співробітництва між державами-членами Співдружності націй» [9].

Протилежну позицію з цього питання займав лідер консерваторів, У. Черчилль, який вважав, що декларація Бальфура, що лягла в основу Вестмінстерського статуту, була складена поспішно і не компетентно. Тому він запропонував створити об'єднаний комітет членів обох палат британського парламенту, щоб переглянути положення статуту.

Спроба відкласти прийняття законопроекту на невизначений термін не суперечила поглядам прихильників імперської єдності. Однак, при цьому не враховувалися ані позиція домініонів, ані об'єктивні передумови до утвердження закону. У. Черчилля підтримало частина консервативної партії, яка стояла на непримиренних позиціях щодо колоніальних питань. Однак, у парламенті більшість склали прихильники гнучких і далекоглядних дій. Зокрема, міністр колоній Л. Емері підтримав законопроект і звинуватив У.

Черчилля в упередженості. Він виділив основні етапи розширення політичних прав домініонів, зокрема їх участь у Лізі націй і право на самостійне підписання міжнародних договорів. Цими аргументами Л. Емері переконував громадськість у тому, що статус напівзалежного члена Британської імперії перспективніший і престижніший, аніж повна автономія і суверенітет. Він зазначав, що у створений статут кардинальних змін не було внесено, а лише юридично закріплено ту практику, що складалася впродовж десятиліть [4, с. 146].

Вестмінстерський статут було прийнято більшістю голосів англійського парламенту 11 грудня 1931 р. Офіційно документ називався «Акт про приведення в дію резолюцій, прийнятих імперськими конференціями 1926 і 1930 рр.». У статтях цього невеликого законодавчого акту сконцентровані основні положення про правовий статус домініонів, їх взаємини з метрополією і правову форму організації Співдружності. Тож, документ зафіксував рішення форумів щодо конституційних питань і підвів підсумок багаторічної боротьби за розширення політичних прав домініонів.

У розлогій преамбулі визначалося поняття «домініону», – оскільки статус, закріплений актом 1889 р. втратив свій політичний зміст. Якщо раніше він збігався з поняттям «колонія», то тепер прирівнювався до державного утворення, що мало незалежність у внутрішній і зовнішній політиці. Такими були Канада, Південно-Африканський Союз, Австралійський Союз, Нова Зеландія, Ірландська вільна держава і Ньюфаундленд.

Статутом обумовлювалися відносини країн-учасниць Співдружності та Корони. Зазначалося, що згідно із встановленими конституційним нормам між державами Співдружності, «зміна законів, що стосуються престолонаслідування або королівських звань і титулів, вимагає згоди як урядів всіх домініонів, так і британського парламенту» [7].

Подібна стратегія зумовила не лише кардинальні зміни в структурі британської імперії, але й потребувала коригування законодавчих актів метрополії і домініонів через встановлення нових юридичних відносин. Питання чинності законодавства домініонів у разі суперечностей із законодавством Англії займало важливе місце в доповіді комітету ще на конференції 1926 р. У декларації Лорда Бальфура пропонувалося використовувати англійські закони лише за згодою зацікавленого домініону. Вестмінстерський статут в цьому плані чітко визначив правове становище домініонів: «Дія закону, прийнятого британським парламентом, не поширюватиметься на жоден із домініонів без згоди останнього, більш того уряди мають право скасувати або змінити будь-який закон, наказ, правило або положення» [7].

Статут передбачав припинення дії в домініонах тих законів парламенту, що формально обмежували законодавчу діяльність їх вищих органів влади. Так, були скасовані ст. 735 і 736 Закону 1894 р. про торгове мореплавство, відповідно до яких англійські правові акти розглядалися, як ті, що мають вищу юридичну силу; ст. 4 Закону про колоніальні суди 1890 р., згідно якої схвалення королем правил судочинства колоніальних судів мало бути обов'язковим моментом [4, с. 147].

Зважаючи на це, Вестмінстерський статут ґрунтувався на дотриманні британського законодавства по всій території імперії із можливістю вносити корективи відповідно до інтересів урядів домініонів. Зміни могли бути внесені лише за умови, що вони не виходять за межі зовнішньо- і внутрішньополітичного курсу Великої Британії. Важливим було положення про те, що парламент метрополії не мав права видавати закони для домініонів, адже уряди останніх володіли повним законодавчим правом.

Окремий пункт статуту стосувався канадського законодавства. З ініціативи уряду цього домініону було внесено виключення, відповідно до якого, його положення не зачіпали конституційних основ Канади – Акт про Британську Північну Америку. Уточнено і розширено трактування пункту статуту про нерозповсюдження англійського права на домініони після прийняття даного закону (поширюється на законодавчі органи провінцій Канади). Офіційною причиною внесення цих коректив була відсутність процедури прийняття поправок до Конституції Канади, що влаштовувала б всі провінції останньої [2, с. 200].

Отже, прийнятий у 1931 р. парламентом Вестмінстерський статут юридично затвердив рівноправність шести самоврядних британських домініонів: Австралії, Нової Зеландії, Південно-Африканського союзу, Канади, Ньюфаундленду та Ірландії у їх відносинах з метрополією. Було створено Британську співдружність націй, членами якої стали незалежні держави, об'єднані спільними історичними коренями і політичними традиціями. Завдяки виваженій і компромісній політиці Велика Британія змогла не лише зберегти домініони у складі імперії, але й об'єднати їх у нове утворення, що сформувалося на більш демократичних принципах. Вестмінстерський статут 1931 р. започаткував новий етап трансформації Британської імперії в Співдружність націй, а також перевів внутрішні імперські відносини на вищий рівень – зростання ролі домініонів у імперії та прагнення їх урядів до рівноправності з метрополією.

Список використаних джерел та літератури:

1. Захарова О. В. Л. С. Эмери и имперская конференция 1926 года // Личность в истории Нового и Новейшего времени: материалы Всероссийской научно-практической конференции / отв. ред.: И. М. Эрлихсон, Ю. И. Лосев. 2014. С. 103-106. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=22253192>.
2. Захарова О. В. Стратегия британского парламента в расширении внешне и внутривполитических прав доминионов в 20-30 годы XX столетия (на примере Канады) // Вестник Владимирского юридического института. 2014. № 3 (32). С. 200. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=22021740>.
3. Кольбенко А. Передумови прийняття та зміст Вестмінстерського статуту, 1931. Утворення Британської Співдружності Націй // Вісник Львівського університету. Серія юридична, 2014. Вип. 59. С. 87-91.
4. Петина Ю. В. Законодательное оформление внешнеполитического суверенитета Канады // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 6. 2009. Вып 1. С. 142-150.
5. Христюк С. Резолюції імперських конференцій 1926, 1930 років як основа Вестмінстерського статуту 1931 року // Університет, 2008. № 6. С. 102-108.

6. Христюк С. Трансформація Британської імперії в Співдружність націй, 1931-1947 рр. // Університет, 2009. № 3. С. 111-118.
7. An Act to give effect to certain resolutions passed by Imperial Conferences held in the years 1926 and 1930. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/22-23/4>.
8. Behind the Balfour Declaration. URL: <https://archive.org/stream/BehindTheBalfourDeclaration>.
9. Great Britain. Parliamentary Debates, House of Commons. London, 1931. Vol. 259. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/volumes/5C/259>.
10. Hancock W. K. Survey of British Commonwealth Affairs. Oxford, 1952. Vol. 2 : Problems of External Policy, 1931-1939. 324 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.237629>.
11. Wheare K. C. The Statute Of Westminster And Dominion Status. London: Oxford University Press, 1949. 334 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.211513>.

The article analyzes the work of the imperial conferences of 1926 and 1930, where it was decided to form the British Commonwealth of Nations. The article reviews the contents of the Westminster Statute of 1931, which determined the new status of British dominions and their relations in future

Keywords: *British Commonwealth of Nations, Great Britain, Westminster Statute, dominions, empire.*

УДК 328/131(520) «2001|2006»

*А. Шульга, студентка II курсу магістратури
Науковий керівник: І. І. Боровець, к. і. н., доцент*

ДЗЮНЬЇТІРО КОЇДЗУМІ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ЯПОНІЇ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.: КАР'ЄРА, ПОГЛЯДИ І ДІЯЛЬНІСТЬ

В статті висвітлюється процес кар'єрного зростання та формування суспільно-політичних поглядів Д. Коїдзумі до заняття ним посади прем'єр-міністра Японії на початку ХХІ ст., а також його бачення шляхів виведення країни з кризи.

Ключові слова: *Японія, Д. Коїдзумі, суспільно-політична криза, реформи.*

Особливістю внутрішньополітичного життя Японії кінця ХХ – початку ХХІ ст. було наростання політичної кризи, спричиненої з однієї сторони прагненням владної Ліберально-демократичної партії (ЛДП) втримати ключові позиції і вплив в країні, а з другої – спробами інших партій будь-що послабити позиції ЛДП. Результатом цього процесу була часта зміна прем'єр-міністрів – за 12 років до приходу до влади Д. Коїдзумі їх змінилось 11, що замість політичної стабільності оберталось внутрішньополітичними конфліктами, а також економічним спадом. Відтак, на порядку денному суспільно-політичного життя Японії початку ХХІ ст. постало питання необхідності проведення кардинальних перетворень. У свою чергу це потребувало приходу до влади досвідченого прем'єра-реформатора, який би зміг повернути мільйонам японців ентузіазм перших повоєнних десятиріч та віру у японську велич, на яких і виросло

“японське диво” [8, с. 163]. У квітні 2001 р. в ролі такого лідера власне і постав Д. Коїдзумі.

Хто ж він – Д. Коїдзумі, якою була його кар’єра і діяльність до прем’єрства, погляди на ситуацію в країні та пропонувані шляхи виходу з кризи? Власне на ці питання і спробуємо дати відповідь.

Народився Дзюньїтіро у м. Йокосука (преф. Канагава) 8 січня 1942 р. Походив з відомого японського роду: його дід по материнській лінії був мером міста і депутатом парламенту, а батько в 1964 – 1965 рр. займав посаду керівника управління нацоборони, яка, по суті, означала керівництво всією військовою сферою країни. Проте, рівнявся Дзюньїтіро саме на свого діда, ідеологія якого – поєднання патріотичних почуттів з західними ліберальними ідеями, що і буде пізніше прослідковуватися в політичній діяльності Д. Коїдзумі [2, с. 57].

У 1960 р. він закінчив старшу школу Йокосуки. Її девіз – “незалежність і самостійність”, що для японських шкіл було незвично, адже в них в першу чергу завжди прищеплювали слухняність. Потім Дзюньїтіро вступив до Університету Кейо, в якому вивчав економіку. Паралельно з цим навчався мистецтву гри на скрипці і досяг у цій справі великих успіхів [9]. У 1967 р. Дзюньїтіро відправився за кордон продовжувати освіту у Лондонському університеті. Проте, закінчити цей навчальний заклад йому не вдалося, оскільки через три роки, в серпні 1969 р., йому довелося повернутися на батьківщину через смерть свого батька і необхідність взяти на себе турботу про сім’ю.

Слід зазначити, що університетські роки допомогли Дзюньїтіро освоїти англійську мову: він рідкісний приклад серед ряду японських прем’єрів останніх десятиліть, хто міг говорити зі співрозмовником без перекладача. У грудні 1969 р. Коїдзумі висунув свою кандидатуру на виборах в нижню палату парламенту, проте не зміг набрати потрібної кількості голосів, щоб представити там ЛДП. Хоча в Японії місце в парламенті часто успадковувалося, він був занадто молодий (27 років), і соратники батька насторожено поставилися до юнака, який прибув з Великобританії. Окрім того, хлопець був дуже скромним, навіть замкнутим, не вмів говорити на аудиторію як його батько [15, с. 36].

Але програш обернувся великим виграшем, адже молодий політик став парламентським секретарем глави фракції в ЛДП і міністра фінансів Такео Фукуди. Бути поруч з ним, одним з головних дійових осіб післявоєнної Японії, стало для Дзюньїтіро відмінною школою політичної боротьби. Ця посада дозволила йому налагодити зв’язки серед політичної еліти країни, що дуже скоро принесло перший політичний успіх: в грудні 1972 р. Коїдзумі був вперше обраний членом Палати представників парламенту Японії від 11 округу префектури Канагава. Тоді приєднався до фракції Фукуди в ЛДП і з тих пір переобирався десять разів [2, с. 58-59].

Сімейний стан політика був дуже нестандартним, майже скандальним – в 1978 р. він одружився на 21-річній Кайоко Міямото. Однак, через чотири роки спільного життя він розлучився і більше не одружувався, що сприймалося як виклик традиційним смакам та традиційній конфуціанській моралі, що вимагали від “солідної людини” бути головою сім’ї [10].

У листопаді 1979 р. Коїдзумі став замісником міністра фінансів з парламентських справ. В липні 1980 р. був призначений головою фінансового комітету ЛДП. В січні 1986 р. – головою фінансового комітету палати представників. В листопаді 1987 р. став першим замісником голови комітету парламентської політики ЛДП. Обраний Міністром охорони здоров'я та соціального забезпечення у грудні 1988 р. В серпні 1989 р. став головою національного організаційного комітету ЛДП, а в листопаді 1991 р. – першим замісником генерального секретаря ЛДП [13, с. 24].

До складу кабінету міністрів він увійшов ще раз в 1992 р. (в якості міністра пошти та телекомунікацій при Міядзаві) і в період з 1996 по 1998 рр. (міністр охорони здоров'я та соціального забезпечення при Уно та Хасімото). Важливою подією в процесі кар'єрного зростання Коїдзумі стало входження у 1994 р. до складу нової фракції “Сінсейкі” в опозиційній ЛДП, що складалася з молодих парламентаріїв [7, с. 123].

У вересні 1995 р. та липні 1998 р. Коїдзумі претендував вже на посаду голови ЛДП, але, отримавши незначну підтримку, остаточно програв спочатку Рютаро Хасімото, а потім Кейдзо Обуті, оскільки вони обидва володіли значно більшим авторитетом у партії. Однак, після того, як Като та Ямасакі скомпрометували себе у спробі висловити вотум недовіри прем'єр-міністру Йосіро Морі в 2000 р., Коїдзумі залишився останнім з їх видатної трійки, що дало йому важелі управління над “правим крилом” партії. Балотувався на вищу партійну посаду як незалежний кандидат. На вибори йшов з девізом “Змінити ЛДП, щоб змінити Японію”. 24 квітня 2001 р. Коїдзумі був обраний головою ЛДП [1; 11, с. 174].

Виникає питання, чому вибір зупинився саме на цьому екстравагантному політику, який не мав великого впливу у партії (він не мав власної фракції). Річ у тім, що ліберал-демократам терміново необхідно було знайти людину, яка б зуміла змінити імідж партії, що тоді асоціювався із застоєм. Крім того, потрібно було переконати виборців перед парламентськими виборами, що під його керівництвом ЛДП виведе Японію із кризи. Ставши прем'єр-міністром він вирішив “лікувати суспільство від політичної фригідності” за власного методикою [4, с. 4].

Д. Коїдзумі самостійно сформував навколо себе групу однодумців-професіоналів, причому до складу його першого коаліційного уряду вперше за післявоєнну історію Японії увійшли п'ять жінок і три безпартійні цивільні фахівці. Тим самим він знову відмовився від практики фракційних договорів і порушив існуючу традицію пропорційного комплектування уряду з представників провідних фракцій ЛДП [14, с. 8].

За словами наближених до Коїдзумі політиків, “він обмірковував реалізацію свого плану реформування політичної та економічної систем ще 30 років тому” [6]. Водночас Коїдзумі не приховував, що заплановані ним реформи будуть болючими. Така чесність іншому могла б коштувати політичної кар'єри, але не завдала жодної шкоди Коїдзумі завдяки його сильній харизмі. Не даремно в Японії початку ХХІ ст. його називали “пілотом-камікадзе” [5, с. 20; 9].

Д. Коїдзумі користувався широкою популярністю серед молоді і міського населення. Він прийшов до влади на хвилі очікування кардинальних реформ. Водночас, виборцям імпонував незвичайний вигляд прем'єра – його прозвали “хендзіном” (“диваком”), оскільки часто він поводив себе не так, як належало солідному політику: за пристрасть до світлих костюмів, за його довге волосся, за захоплення молодіжною музикою, за виступи з несподівано різкими заявами [3, с. 24-25].

Коїдзумі не приховував любові до хард-року і співу в барах караоке. З не меншим задоволенням він слухав і класичну музику, а в молодості грав на скрипці. Він був відомий також як тонкий поціновувач виноградних вин і навіть очолював японську асоціацію дегустаторів, що теж було не традиційно для японців, які вважали за краще вживати традиційне саке [3, с. 25].

Коїдзумі всіляко намагався підкреслити дистанцію між собою і своїми попередниками. Наприклад, одягом: за словами відомого дизайнера Йосіюкі Конісі “коли я бачу м'яті рукава його піджака, я думаю, що так повинна виглядати людина, якій важко живеться, а не прем'єр-міністр другої економіки світу” [12, с. 57].

Важливо зазначити, що Д. Коїдзумі старанно позиціонував себе як ексцентричного політика, який за всяку ціну домагається популярності у виборців. Однак його швидке кар'єрне зростання до посади прем'єра засвідчило, що він чудово орієнтувався у внутрішньопартійних фракційних справах і вмів грати за правилами [2, с. 60].

Д. Коїдзумі у своїй політичній діяльності притримувався принципу, згідно якого, на його особисте переконання, в політиці не буває “священних корів” і ніщо не застраховано від кардинальних перетворень. Тому він неодноразово кидав виклик фракційній структурі ЛДП, неминуче вступаючи при цьому в конфронтацію з політичними важкоатлетами всередині партії. Він заявляв: “Якщо якась фракція в ЛДП виступить проти мене, то я, як голова цієї партії, буду вживати дії для її ліквідації” [6], що свідчило про неабияку політичну рішучість і сміливість.

“Сміливий прихильник реформ”, “упертий дивак”, “націоналіст”, “яструб”, “спритний популіст”, “другий Горбачов” – всі ці прізвиська і ярлики міцно причепились до Д. Коїдзумі, проте жоден з них повною мірою не відображав його неординарну особистість. Не можна заперечити тільки одного – цей політик різко відрізнявся від більшості своїх колег, серед яких панувала звичка до сірої одноманітності, закулісного інтриганства і туманних висловлювань – якостей, абсолютно не властивих Д. Коїдзумі [3, с. 26].

Ще однією з визначальних рис Коїдзумі була його скромність. Річ у тім, що політика в Японії завжди була прибутковим заняттям, і більшість депутатів за лічені роки ставали надзвичайно заможними людьми, вміло використовуючи “політичні пожертвування” (так в Японії називали “підношення” від бізнесменів). Однак Коїдзумі, за японськими мірками, не був багатою людиною – все його рухоме і нерухоме майно оцінювалося в 55,6 мільйона ієн – на той час трохи більше 450 тисяч доларів. З молодих років він ретельно дбав про чистоту своєї репутації, боявся звинувачень в корупції, які переслідували його колег по ЛДП. Основний спадок Коїдзумі, на думку його соратників і навіть

політичних опонентів полягав в іншому – у фантастичному честолюбстві, завзятості та рішучості [4, с. 4].

Особливо важливо відзначити, що на відміну від попередніх японських політиків, ще до посади прем'єра він був схильний робити заяви, які якнайкраще відповідали особливостям телебачення. Як зазначав японський дослідник політики Коїдзумі – Утіяма Ю. “Коїдзумі своїми популістськими методами достукувався до почуттів виборців. Методи його популістських технологій, а саме спрощений, зрозумілий і захоплюючий почуття кожної людини розмовний стиль, акцентування суперечностей між хорошим і поганим, використання інформаційних технологій змогли пробудити у багатьох людей інтерес до політики” [2, с. 63].

Дослідники політичної діяльності Д. Коїдзумі вважають, що головна причина його успіху у квітні 2001 р. полягала в образі, який йому створило саме телебачення. Від інших політиків Японії Коїдзумі відрізнявся специфічною зовнішністю, театральним стилем поведінки і вмінням спілкуватися з масами, використовуючи для цього ЗМІ, насамперед телебачення.

До формування свого образу і підтримки з боку громадської думки Коїдзумі прикладав чимало зусиль. Його можна було побачити танцюючим танго з Річардом Гіром або на стадіоні серед уболівальників бейсболу, улюбленого виду спорту японців, з порцією локшини. Все це постійно транслювалося по телебаченню, заповнювало сторінки глянцевого журналу та Інтернет-сайтів. Відтак, Коїдзумі був знахідкою для ЗМІ, які ще наприкінці ХХ ст. підкреслювали, що ЛДП потрібен вільний від фракційних інтересів лідер, який був би відкритий до спілкування з народом [3, с. 26]. Таким власне і був Д. Коїдзумі.

Ще однією визначальною його рисою був неабиякий патріотизм та прагнення до його відродження і зміцнення в японському суспільстві. На його переконання, “само патріотизм, подібно наркотику, допоможе нації перенести хірургічну операцію під назвою “структурні реформи”” [6].

Отже, Д. Коїдзумі не був випадковою людиною на політичному олімпі Японії, адже продовжував справу діда і батька. Вже з дитинства його готували до майбутньої політичної кар'єри, а відтак пройшовши до 2001 р. цілу низку посад в органах влади, в нього сформувався значний політичний досвід і власний політичний стиль, який можна визначити як свого роду популізм, спрямований проти інтересів укорінених еліт і апелюючий безпосередньо до суспільства, використовуючи в тому числі і особисту харизму. Проте, це був не типовий популізм в стилі абстракціонізму, а дієвий в конкретних умовах кризових явищ в Японії на межі ХХ – ХХІ ст. спосіб переконання суспільства в необхідності кардинальних перетворень в різних сферах життєдіяльності країни, підготовка до рішучих кроків і заходів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бантин В. Трое плюс Хасимото. Желающих сменить Иосиро Мори на посту премьера, ждут «внутрипартийные выборы» // Независимая газета. 2001. № 65. 12 апреля. С. 6. URL: http://www.ng.ru/archive/index.php?PAGEN_1=376

2. Говоров А. В. Коидзуми Дзюньитиро. Политический портрет // Япония 2002-2003. Ежегодник. Москва: Издательство «МАКС-Пресс», 2003. С. 57-68. URL: http://yearbookjapan.ru/images/book/japan_2002-2003.pdf
3. Головин В. Что кроется за «феноменом Коидзуми»? // Азия и Африка сегодня. 2001. № 9. С. 23-26.
4. Дзюньитиро Коидзуми: “Только победа!” // Независимая газета. 2003. № 265. 8 декабря. С. 4. URL: http://www.ng.ru/dipkurer/2003-12-08/15_koidzumi.html
5. Иванов А. Без боли не будет лучшей доли // Коммерсантъ. 2006. № 165. 6 сентября. С. 20. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/701621>;
6. Лечение по методу Коидзуми // “Коммерсантъ Власть”. 2001. № 32. 14 августа. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/278150>
7. Малютина Е. В. Национальная идентичность и региональный статус Японии в начале XXI века // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. 2015. № 3. С. 121-125. URL: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2015_3-3_32.pdf
8. Михайлова Ю. Д. Премьер-министр Коидзуми Дзюньитиро в политической карикатуре – к вопросу об особенностях современной японской карикатуры // Письменные памятники Востока. 2011. № 1. С. 161-178. URL: http://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/PPV_2011_1-14_13_mikhailova.pdf
9. Премьер Японии Коидзуми о своих привычках, секрете успеха и пенсионной реформе // Обозрение. 2004. 2 апреля. URL: <https://press.try.md/item.php?id=39626>
10. Строкань С. Сам себе самурай // Совершенно секретно. 2004. 7 октября. URL: <http://www.sovsekretno.ru/app/image/2004/10/7/>
11. Тебин Н. П. Хроника внутривосточных событий и внешнеполитических контактов Японии в 2001 г. // Актуальные проблемы современной Японии. Институт Дальнего Востока РАН. Москва, 2003. С. 163-182. URL: http://japanstudies.ru/images/books/apsj_19.pdf
12. Ханхараев В. С. Новейшая история стран Азии и Африки: практикум. Улан-Удэ: Издательство Бурятского госуниверситета, 2010. 76 с. URL: http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjB4oyXzvDjAhUkxMQBHRcLAlgQFjAAegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Fwww.library.bsu.ru%2Fcgibin%2Ffirbis64r_12%2Fcgibirbis_64.exe%3FLNG%3D%26C21COM%3D%26I21DBN%3DELRE%26P21DBN%3DELRE%26Z21ID%3D%26Image_file_name%3Debook%252Fbxre0000017.pdf%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1&usg=AOvVaw0gIKdBqYN45D0pII_RVik
13. Цветова И. А. К 50-летию Либерально-демократической партии: достижения и проблемы // Актуальные проблемы современной Японии. Москва: Ин-т Дальн. Вост. РАН, 2007. Вып. XXIII. С. 4-32. URL: http://www.ifes-ras.ru/images/abook_file/apsj_23.pdf
14. Цветова И. А. Трудный старт правительства Коидзуми // Актуальные проблемы современной Японии. Москва: Институт Дальнего Востока РАН, 2003. С. 3-35. URL: http://japanstudies.ru/images/books/apsj_19.pdf
15. Япония эпохи Коидзуми. Оценки и перспективы. Отв. ред. В. Рамзес. Москва: Восточная литература, 2007. 351 с. URL: <https://na5ballov.pro/lib/azia/2775-ramzes-vb-otv-sek-yaponiya-epohi-koidzumi-ocenki-i-perspektivy.html>

The article covers the career process and the formation of socio-political views of Koizumi before his appointment as Prime Minister of Japan at the beginning of the 21st century, as well as his vision of ways to bring the country out of the crisis.

Keywords: Japan, D. Koizumi, socio-political crisis, reforms.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 342.4(477) «1917/1921»(092)

*А. Андоверова, студентка I курсу магістратури
Науковий керівник: О. М. Завальнюк, д.і.н., професор*

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПРОГОЛОШЕННІ УНР

У статті розкривається роль визначного українського суспільно-політичного діяча Голови Центральної Ради М. Грушевського у проголошенні Української Народної Республіки.

Ключові слова: М. Грушевський, Центральна Рада, Українська Народна Республіка.

У багатомісячній історії України революція 1917–1921-х рр. – одна з найголовніших для дослідників. Події Української революції перебувають в центрі уваги багатьох науковців, що спричиняє появу на сьогоднішній день чималої кількості цікавих наукових розвідок, ґрунтовних праць. Чимало з них присвячено національно-державному будівництву в добу Центральної Ради, яке невіддільно поєднане з поглядами та діяльністю її лідерів зокрема Михайла Сергійовича Грушевського – відомого вченого, суспільно-політичного діяча та голови Центральної ради. Саме його розуміння тенденцій та закономірностей національного державотворення мало значний вплив на державотворчі процеси в Україні в 1917 році.

Зазначена тематика знайшла висвітлення у працях таких сучасних вчених як В.Верстюк [1], В.Рум'янцев [9], М.Кравчук [8], В. Солдатенко [10] та інших щоправда, вони спеціально не простежували роль М. Грушевського у появі УНР.

Мета роботи полягає у тому, щоб розкрити роль Михайла Грушевського у проголошенні Української Народної Республіки – першої національної держави українців ХХ століття.

Зростання національно-визвольного руху в Україні розкрило перед українськими громадсько-політичними організаціями можливість для створення єдиного центру, який би його очолив. Ініціатором цього стало Товариство українських поступовців (ТУП). 4 березня 1917 р. на нараді київської групи ТУПу було створено Центральну Раду на чолі з професором М. Грушевським, яка й мала перебрати на себе функції координатора всього національно-визвольного руху. Щоб надати Центральній Раді характеру справжнього представництва всього організованого українського народу, було вирішено якомога скоріше скликати з'їзд представників організованої української людності цілої України. 6–8 квітня 1917 р. проходив Український національний конгрес, на який прибуло близько 900 делегатів, котрі мали уповноваження від організацій. Серед них найбільше було селян та солдатів. Найважливішим наслідком стали його рішення: домагатися широкої автономії для України і негайно творити її основи, а також власне переобрання й фактично створення Центральної Ради. Головою Центральної Ради був затверджений обраний до того на цю посаду заочно М. Грушевський [11, с. 90].

Станом на 1917 рік Михайло Грушевський був найавторитетнішим політичним діячем. Його авторитет серед українського суспільства та політикуму був незаперечним. У спогадах неодноразово зустрічаємо, що його називали «некоронованим королем України» [2].

М. Грушевський уже з моменту падіння «старого режиму» чітко усвідомлював головну ціль українського демократичного руху, яку сформулював на підставі обставин реального політичного моменту та настроїв у середовищі національно-визвольних сил. Забезпечення фундаментальних політико-правових прав та інтересів українського народу стало для нього стрижневою ідеєю, навколо якої концептуально поставали ідеологічні орієнтири численних вітчизняних партій та організацій. Далі вчений так розвинув думку, спрямовану на досягнення конкретного важливого результату: «Для сього зараз же, як упав старий режим, українці всіх партій і напрямків постановили об'єднатися у спільній, одностайній і політико-правовій організації на весь час, поки не буде осягнена спільна мета: широка національно-територіальна автономія України в федеративній демократичній Російській республіці» [4, с. 7]. Такою організацією стала Центральна Рада, яка мала виробити і реалізувати спільний загальноукраїнський революційний курс.

Коли відбувалось створення Центральної Ради, виник конфлікт між старшим та молодшим поколінням українських діячів, і вирішення цього конфлікту учасники покладали на Грушевського. Він був політичним лідером та ідейним натхненником діяльності Центральної Ради, саме він задавав тон українському рухові, пропонував напрямки діяльності Центральної Ради, брав участь у підготовці її найважливіших документів [2].

20 березня 1917 р. було обрано керівництво Центральної Ради на чолі з М.С. Грушевським. Тоді як вже 9 березня Рада закликала українців домагатися від Тимчасового уряду «всіх прав, котрі природно належать народу» [12, с. 38]. У цьому заклику не йшлося про місце та роль Центральної Ради в досягненні висунутих вимог, що пояснювалося організаційною та ідеологічною розбудовою самого керівного органу.

6 квітня відбулось відкриття Національного з'їзду. Робота розпочалась з промови Грушевського: «Іменем Центральної ради маю честь привітати перший Національний з'їзд визволеної України. Ми розуміли, як трудно в сучасних обставинах прибути сюди. Тим з більшою вдячністю я вітаю вас, що прибули ви численно на з'їзд. Прибули, щоби висловити гадку організованої людності українського народу, виявити і обмінятися думками про дальший напрям діяльності щодо національного будівництва.» [12, с. 52].

Визначивши основною стратегічною метою Центральної Ради досягнення національно-територіальної автономії, М. Грушевський доклав чимало зусиль, щоб розкрити глибинний внутрішній зміст останньої. Для цього в 1917 р. він видав друком декілька брошур: «Вільна Україна», «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці та чого вони хочуть», «Звідкіля пішло українство та до чого воно йде». У брошурі «Якої ми хочемо автономії та федерації» мова велася про національно-територіальну автономію, насамперед, як автономію – об'єднання всіх українських земель. «Сія українська територія, – відзначав автор, – повинна бути зорганізована на основах широкого демократичного

суспільного самоуправління, від самого низу до самого верху – до українського Союму. Вона повинна вершити в себе вдома усілякі свої діла – економічні, культурні, політичні, утримувати свою армію, розпоряджатися своїми дорогами, своїми доходами, землями і усякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію, суд [5, с. 125-126]. Отож, за Грушевським, автономія України повинна була мати державні атрибути. Михайло Сергійович добре розумів характер «єдиної та неподільної Росії», несумісність демократії з такою формою держави. «Ми всі потомлені та втратили віру в страшний досадний централізм старого російського режиму і не хочемо, щоби він жив довше, хоч би і під республіканським червоним знаменом. Ми хочемо, щоби місцеве життя своє могли будувати місцеві люде і ним розпоряджатися без втручання центральної влади» [5, с. 132].

29 жовтня 1917 р. Грушевський вступною промовою відкрив сьомі загальні збори Центральної Ради. М. Грушевський першим публічно у залі Центральної Ради озвучив ідею проголошення Української держави. Наступного дня на ранковому засіданні він доповідав про роботу над конституцією майбутньої держави. Опублікований звіт про цю промову надзвичайно стислий, всього кілька рядків, з яких неможливо зрозуміти зміст майбутньої конституції. Але через тиждень, в день ухвали Центральною Радою III Універсалу, у «Народній волі» з'явилась розлога стаття лідера Центральної Ради «Проект української конституції», яка виклала основні конституційні ідеї» [12, с. 372].

Невід'ємною складовою частиною формування нації є її державність. Держава засвідчує історичну зрілість нації. І в галузі державотворення ми повинні віддати належне Центральній Раді. Її зусиллями вперше у новітній вітчизняній історії постала українська держава – Українська Народна Республіка. Центральній Раді знадобилося лише 8 місяців для проголошення УНР у складі федеративної Росії і ще два місяці для того, щоб задекларувати її повну незалежність [10, с. 49].

З приводу підготовки і прийняття III Універсалу М. Грушевський згадував: «Утворення єдиної, сильної влади в краю являлося пекучою проблемою. Такі резолюції й були винесені Ц. Радою, та сього було ще мало: єдиним способом утвердження сеї влади було підведення державного фундаменту під неї» [5, с. 102]. Провідники Центральної Ради прийшли до переконання, що «Українська республіка справді мусить бути проголошена негайно... За порозуміння фракції українських с.-д. і с.р. був вироблений проект третього універсалу Ц. Ради, який і був з деякими змінами прийнятий і проголошений Ц. Радою дня 7 падолиста» [3, с. 552-553].

УЦР проголосила Українську Народну Республіку і виступила її будівничим. Саме вона, після політичного сну українців, майже трьохсотрічного занепаду власної держави, виголосила і внесла в практичну площину стратегічну мету її побудови, яка закріпилася як дороговказ українського державотворення на століття. Таким чином, завдяки діяльності УЦР, відбулася зміна форми влади з самодержавної, що панувала в Росії, на демократичну [8].

Оголошуючи Третій Універсал, вважає А. Яковлів, Центральна Рада підвела формальні основи під фактично існуючу вже Українську державу [13, с. 13], яка за формою державного ладу демократична республіка, має органи

державної влади: законодавчий – Центральну Раду, і виконавчий – Генеральний Секретаріат, означивши точно державну територію [13, с. 14]. З погляду державного права Третій Універсал є основним конституційним законом, яким була встановлена в Україні демократична, народоправна держава у формі – Української Народної Республіки. Як за способами встановлення, так і за основними принципами своєї конструкції УНР була суверенною державою з автономною, себто самостійною верховною владою, нічим необмеженою щодо всіх без виключення справ внутрішнього державного ладу, законодавства, суду й управління. Що ж торкається зовнішньої незалежності УНР, то, зостаючись фактично цілком самостійною і на зовні у відношенні до інших держав, УНР була формальна обмежена постановою Третього Універсалу: «Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся Російська республіка стала федерацією рівних і вільних народів [13, с. 15]. Ця постанова обмежувала лише формально зовнішню незалежність УНР, тому що до влади в Росії прийшли більшовики на чолі з В. Леніним, владу яких УНР не визнавала.

А. Яковлів вважав, що «фактичне існування суверенної, самостійної УНР на основі Третього Універсалу та здійснення верховною владою її державних функцій як в межах України так і на зовні, призвели до актів міжнародного характеру, які вже й формально ствердили повну незалежність УНР. Це були признання совітом народних комісарів Росії самостійності УНР та оголошення їй війни, офіційне визнання УНР Францією й Англією, і нарешті таке ж визнання УНР Центральними Державами та їх спільниками Болгарією і Туреччиною [13, с. 16].

Робота над проектом Конституції розпочалася після проголошення Української Народної Республіки, оскільки ця історична подія поставила на порядок денний необхідність прийняття Основного Закону. Його принципові засади від імені конституційної комісії сформулював М. Грушевський [9, с. 165].

Велику славу здобув IV Універсал, за яким Українська Народна Республіка проголошувалась самостійною і незалежною державою. Очевидці згадували потім, що засідання Малої Ради, на якій проголошувалась самостійність Української Народної Республіки, розпочалося 22 січня 1918 року, а закінчилося 25 січня о 12 год. 20 хвилин. У ніч з 24 на 25 січня 1918 року відбулося прилюдне засідання Малої Ради. Збори відкрив Михайло Грушевський вступною промовою, а потім взяв в руки текст IV Універсалу і урочистим голосом до всіх присутніх, що встали, звернувся словами: «Народе України! Твоєю силою, волею, словом утворились Українські землі, Вільна Українська Народна Республіка. Здійснилась давня мрія твоїх батьків, борців за волю й права робочого люду... Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського народу». Щирий патріотизм Михайла Грушевського виявився і в тому, як він радив делегатам, що вирушали на брестські переговори. Тоді він поставив питання про майбутні кордони УНР. За його інструкцією українські делегати мали вимагати в Бресті включення в склад Української Народної Республіки всіх територій, Східної Галичини, Буковини, Закарпаття, Холмщини

і Підляшшя, щоб ні одного клаптика української землі не залишилося під чужим пануванням. Але сил для захисту суверенітету республіки у Центральній раді не було, а ідея соціалістичного федералізму ставала все більше і більше ілюзорною; стомлені війною, розгублені, політично дезорієнтовані і введені в оману селянські маси України фактично стояли осторонь тієї героїчної боротьби, яку вела обеззброєна Центральна рада проти більшовицького наступу на Україну [7].

М. Грушевський залишався при переконанні, що українська держава – це не мета, це лише засіб: «Боронячи українську державність, будуємо міцну твердиню, до котрої не буде приступу поліцейсько-бюрократичної реакції. Укріплюючи авторитет нашої соціалістичної Центральної Ради й її соціалістичного міністерства, хочемо зробити нашу Україну твердою кріпостою соціалізму. Будуємо республіку не для буржуазії, а для трудящих мас України, і від цього не відступимо!» [6, с. 254].

У квітні 1918 року закінчився рік бурхливої, важкої, кривавої боротьби українського народу за своє національно-політичне визволення під проводом Центральної Ради, яку очолював Михайло Грушевський. Незважаючи на поразку України у цьому жорстокому протиборстві, історичний досвід державотворення і збройного захисту держави доби УНР має велике історичне значення. Одним із гірких історичних уроків цієї доби є те, що неможливо розбудувати державу, відстояти її незалежність без сильної, боєздатної армії [1, с. 320].

Отже, політична спадщина 1917-1918 рр. М. Грушевського є надзвичайно цікавим сегментом історії Української революції, а насамперед історії Центральної Ради та Української Народної Республіки. На моє глибоке переконання, внесок М. Грушевського в теорію і практику українського державотворення 1917-1918 рр. був визначальним. Центральна Рада та й увесь український національно-визвольний рух знаходились не лише під організаційним, а й під ідейним впливом свого лідера. Адже, він на той час був одним з найавторитетніших українських суспільно-політичних діячів. Грушевський зміг консолідувати навколо себе однодумців. Чітко усвідомлював, як варто здійснювати політику Центральної Ради, що знайшло своє відображення в її програмних документах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Верстюк В. Українська Центральна Рада: Навч. посібник. Київ: Заповіт, 1997. 344 с.
2. Гармаш В. У 1917-му Грушевського називали «некоронованим королем України». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28380595.html>
3. Грушевський М. С. Ілюстрована Історія України. Київ; Відень: Дніпр. Союз Спожив. Союзів України «Дніпросоюз», 1921. 575 с.
4. Грушевський М. С. Українська Центральна Рада і її Універсали: Перший і Другий. Київ, 1917. 16 с.
5. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Либідь, 1991. 240 с.
6. Грушевський М. С. На порозі Нової України: Гадки і мрії // Грушевський М. С. Твори: у 50 т. Львів: Видавництво «Світ». 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 225-266.
7. Кармазіна К. В. Грушевський на чолі Центральної Ради. URL: <https://sworld.com.ua/konfer43/17.pdf>

8. Кравчук М. В. Українська Центральна Рада – фундамент українського державотворення XX ст.: історико-правовий досвід. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/22743/1/210-220.pdf>
9. Рум'янцев В. О. Конституція УНР 1918 року – важливий крок в розвитку конституційного законодавства України // Державне будівництво та місцеве самоврядування. Вип. 11. 2006. С. 165-174.
10. Солдатенко В. Ф. Становлення української державності і проблеми Збройних сил (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Український історичний журнал. 1992. Ч.5. С. 38-51.
11. Ткачук П. П. Еволюція поглядів М. Грушевського щодо процесу військового будівництва УНР // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2007. № 584: Держава та армія. С. 89-93.
12. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у двох томах. Т. 1: березня – 9 грудня 1917 р. [упор. Верстюк В.Ф., Бойко О.Д. та ін.]. Київ: Наукова Думка, 1996. 589 с.
13. Яковлів А. Основи Конституції У.Н.Р. Нью-Йорк: Укр. Вид-во «Говерля», 1964. 63 с.

The article describes the activities of M. Hrushevsky, a prominent socio-political figure. Analyzed the period when he was as head of the Central Rada and his role in the proclamation of the UPR is investigated.

Key words: *M. Hrushevsky, Central Rada, Ukrainian People's Republic.*

УДК 329.285(092)Махно

*О. Баглай, студентка I курсу магістратури
Науковий керівник: С. В. Трубчанінов, к.і.н., доцент*

АНАРХІЗМ Н. МАХНА ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ЗАСАДА РУХУ

В статті висвітлено актуальні питання, пов'язані з рухом анархістів на чолі з Нестором Махно. Досліджено історичну еволюцію українського анархізму. Розглянуто ідеологічні особливості, описано основні аспекти діяльності махновщини.

Ключові слова: *анархізм, Нестор Махно, ідеологія, селянський рух*

Актуальність теми зумовлена зростанням інтересу науковців до вивчення широкого кола проблем історії Українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Впродовж останніх десятиріч в нашій країні сформувалося нове концептуальне переосмислення цілого ряду історичних проблем. Це відноситься і до гострих, дискусійних проблем історії Української революції, які отримали нове бачення, іншу оцінку. Так, значно розширилася портретна галерея діячів періоду визвольних змагань, зокрема отаманів селянських повстанських загонів. Одним із них був Нестор Іванович Махно. Особистість цього селянського ватажка – складна й неординарна, як і весь рух, – давно привертала до себе увагу, викликаючи в одних просту цікавість, в інших – обурення, страх, ненависть, або ж навпаки – захоплення і подив. Втім, якщо постать Н. Махна, окремі аспекти його діяльності, хоча часто і опосередковано, та все ж згадувалася в історичних дослідженнях українських науковців, то питання політичної практики махновського руху, його ідеології часто оминалося.

Праці, присвячені цьому питанню, можна умовно поділити на три періоди. До першого періоду належать праці, написані авторами протягом 1920-

тих – 1930-тих років. У 20-ті рр. про махновщину досить часто писали, однак більшість авторів виступала з політичними викриттями, доводячи таким чином неспроможність анархізму і анархо-махновщини, куркульський характер руху, зводячи його до різновиду політичного бандитизму. Серед низки таких авторів, були й ті, які в своїх працях по-іншому оцінювали махновську ідеологію, політичну і військову систему Гуляйпільської республіки. До таких робіт можна віднести доробки П. Аршинова (Петро Марін) «Анархизм и диктатура пролетариата» [1], «История махновского движения (1918–1921)» [2].

Попри велику кількість цікавої й змістовної інформації, ці доробки не можна назвати серйозним історіографічним дослідженням, чого не скажеш про роботу М. Кубаніна «Махновщина. Крестьянское движение в Степной Украине в годы гражданской войны» [7]. Перш за все, автором використано великий масив джерел, в тому числі і велике різноманіття архівних матеріалів. М. Кубанін досить ґрунтовно досліджує коріння, причини та передумови зародження руху.

Розмови про анархізм незвичні для нашого часу, слово «анархія» звучить частіше, але зовсім в іншому сенсі, ніж вживали його «батьки анархізму». Щоб зрозуміти людей, які вели за собою неабиякі маси, потрібно зрозуміти хоча б ази цієї політичної течії.

Анархізм – це соціально-політичне вчення і громадський рух, в основі якого заперечення позитивної ролі держави та звільнення особистості від усіх форм політичної, економічної й духовної влади [3, с. 76].

Основною метою анархізму є анархія, тобто вільна організація суспільства, що обходиться без соціальної організації влади людини над людиною. Під владою розуміється систематичний примус людини до чогонебудь, що суперечить його волі, організоване насильство людини над людиною. Найбільш поширеною і концентрованою формою влади вважається держава, як машина примусу людей [8, с.11].

Анархісти вважали, що витрати існування «сильної держави» перевищують позитивний результат. В їхньому розумінні анархія не могла бути сумісною з державою й іноді трактувалася як суспільство без держави.

Анархія несумісна і з іншими формами систематичного насильства і примусу. Тому анархізм заперечує побутове, неграмотне тлумачення слова «анархія», як синонім хаосу і безладу, безладного насильства. Анархізм виступає поборником соціальної рівноправності і солідарності [8, с.12].

Заперечуючи в ім'я свободи добродійність будь-яких форм влади і тим більше держави, анархізм різко протиставляє себе основам організації сучасного йому суспільства. Анархізм опозиційний всім політичним вченням, виступаючим за ті чи інші форми бюрократичної державності. Але в силу своєї послідовності вже в ХІХ столітті він зміг поставити в практичну площину деякі завдання, які «світова цивілізація» ставить перед собою тільки сьогодні [8, с.10].

Як правило, анархізм охоплював два світи: філософський світ і світ практики, діяльності. Боротьба робітничого класу, як правило, стояла на конкретній, практичній стороні анархізму. Важливим принципом цієї сторони був принцип революційної ініціативи працівників та їх самовираження. Відтак,

природно впливає подальший принцип «бездержавства» та самоврядування працівників у новому суспільстві.

Однак до сьогоднішнього часу історія пролетарської боротьби не містить масового анархістського руху в його чистому вигляді. Усі рухи робітників і селян, що відбувалися, були рухами в межах капіталістичного режиму та більш-менш пофарбовані анархізмом [2, с.132].

Так, до революції, в Росії, а звідти і в Україні, простежувались анархістські прояви, котрі просочувались через існування різноманітних анархістських груп. До них відносять анархо-комуністичні, анархо-синдикалістські і анархо-індивідуалістські угруповання [3, с.76].

Анархо-комуністична група черпала натхнення в популярних на той момент ідеологів анархізму Бакуніна та Кропоткіна. Анархо-комунізм розглядав особистість як соціальну істоту, яка могла досягти повного розвитку тільки в суспільстві, тоді як суспільство могло б отримати прибуток лише тоді, коли його члени були вільними. Майбутнє суспільство анархо-комуністи бачили як союз (федерацію) вільних общин (комун), об'єднаних вільним договором, де кожна особа отримувала необмежені можливості для розвитку [4, с.77].

Щодо другої групи, то доктрина анархо-синдикалістів була своєрідною сумішшю, симбіозом анархізму, марксизму і профспілкового союзу. Анархо-синдикалісти вважали, що профспілки або синдикати можуть служити як органом боротьби, щоб покращити умови працівників, і як фундамент, на якому може бути побудовано майбутнє вільне суспільство. Прихильники анархо-синдикалізму заперечували необхідність централізованого державного устрою і закликали до експропріації великих власників [9, с.7-9], [4, с.78].

Анархо-синдикалісти вважали, що соціальних змін можна досягти за допомогою економічних або промислових дій. За їхніми уявленнями велике виробництво мало бути експропрійоване і передане у безпосереднє управління профспілковим організаціям підприємств та «асоціаціям виробників», тобто об'єднанням робітничих колективів [4, с.78].

Група анархо-індивідуалістів вірила в абсолютну свободу особи, яка мала право робити все, що вона хоче. Кінцевою метою боротьби групи була ліквідація держави й заміна її анархістською комуною.

Анархо-індивідуалісти прагнули повного звільнення людської особистості від кайданів організованого суспільства. Більше того, відкидали як територіальні комуни анархо-комуністів, так і робочі профспілки анархо-синдикалістів, оскільки вважали, що тільки неорганізовані особи в безпеці від примусу і панування і, таким чином, здатні залишатися вірними ідеалам анархізму [9, с.8-9].

Вище перелічені анархістські групи були слабкими, без видатних лідерів й не користувалися популярністю. Тим не менш, вони все одно зазнавали більшовицького переслідування як в радянській Росії, так і в Україні. Безпосередньою причиною такого переслідування, за твердженням керівника «ВЧК» Ф. Держинського, було те, що [9]:

«Серед них були чітко контрреволюційні персонажі. Ми мали чіткі докази того, що лідери контрреволюції хотіли використовувати кримінальні елементи, які зосереджені навколо груп Федерації, щоб піднятися проти радянської

влади... Але удар, завданий радянською владою анархістам 12 квітня 1918 року в Москві, мав велике значення для зміцнення досягнень Жовтневої та радянської влади. У центрі молодої радянської республіки були ліквідовані гнілі центри зради і контрреволюції. Одночасно з роззброєнням анархістів злочинність в Москві зменшилася на 80 відсотків, тоді як контрреволюція втратила ряд оплотів, на яких вона зараховувалася».

А вже до травня всі анархістські групи в Радянській Росії були роззброєні або знищені. У зв'язку з цим, російські та єврейські анархісти почали тікати в Україну, де вони мали більше свободи, ніж у Росії. Серед видатних анархістів, які брали участь в анархістській діяльності, а потім приєдналися до махновського руху, були Волін (Борис М. Ейхенбаум), Петро Аршинов (Марін), Аурон Барон і його дружина Фаня, крім них, ряд менш відомих анархістів з Росії, котрі приїхали в Україну окремо або в групах [9].

Російські біженці розпочали процес об'єднання в єдиний рух наявні анархістські групи. Практична діяльність анархістів реалізовувалася в агітаційно-пропагандистському, внутрішньо-організаційному (формування груп і федерацій), зовнішньо-організаційному (допомога у формуванні робітничого, профспілкового, страйкового, селянського рухів), бойовому напрямках.

Головними завданнями агітаційно-пропагандистського вектору стали: поширення ідеологічного впливу на потенційних прихильників революції; інформаційне забезпечення діяльності осередків, протидія політичним опонентам.

Як зазначалося в попередніх розділах, складне становище українського селянства, соціальна несправедливість, популярність літератури російських анархістів П. Кропоткіна, М. Бакуніна в кінці XIX – на початку XX ст., змусило «українського пастуха» Н. Махна не лише зацікавитися анархізмом, але й намагатися втілити його в життя.

Остаточне формування вибору щодо анархізму йшло в Бутирській в'язниці, під впливом анархіста-інтелектуала П. Аршинова. Саме тут Махно обрав шлях борця за анархічний лад [5, с.44].

Однак, при розгляді анархізму Н.Махна, а відтак і махновщини варто усвідомити два основні аспекти: [2, с.133]

По-перше, махновщина мала по-справжньому пролетарське походження і як популярний рух найнижчих верств виникла знизу, від самого початку і до кінця (саме народні маси підтримували, розвивали і керували рухом).

По-друге, рух свідомо спирався на певні беззаперечно анархічні принципи з самого початку:

- права працівників на повну ініціативу,
- права працівників на економічне та соціальне самоврядування,
- принцип бездержавства в соціальному будівництві.

Більшовицькі статисти чудово розуміли значення махновського руху і позиції анархізму в Росії. Вони добре розуміли, що в даний час в Росії анархізм, не маючи жодного контакту з масовим рухом, настільки ж важливим, як махновщина, не має бази і не може загрожувати їм. І навпаки, за їхніми розрахунками, анархізм був єдиною концепцією, на якій махновщина могла

боротися проти більшовизму. Ось чому вони не прагнули докласти зусиль, щоб тримати їх окремо [2, с.138].

За офіційною версією більшовики не забороняли анархічну ідею, однак будь-який революційний жест, в якому були задіяні анархісти, оцінювався як злочин за який останніх кидали у в'язницю, розстрілювали, обезголовлювали. В їхньому розумінні поняття махновщини і анархізму, трактувалися однаково.

Незважаючи на наступ селян і існування анархістських груп в Україні, особливо на півдні, було б помилкою вважати, що селяни в районі махновського руху були анархістами у повній мірі; насправді вони мало знали і дбали про анархізм або марксизм. Вони інстинктивно підтримували свою глибоку любов до свободи і землі, оскільки кріпацтво прийшло пізніше, ніж у Росії або в Польщі, старі ідеали індивідуальної свободи, людської гордості не були знищені.

Хоча деякі з анархічних принципів були цілком сумісні з традиційними селянськими прагненнями, основним прагненням українських селян було не створення анархічної утопії, а вигнання всіх іноземних загарбників, які експлуатували їх і порушили їхній спосіб життя.

Махно усвідомлював соціальну природу революції, інструментом якої він вважав себе, і його близьке знайомство з потребами селян дозволило йому скористатися спорідненістю між їхніми цілями і власною. Його позиція щодо держави перебувала в тісній гармонії з настроєм партизанів, які з особистого досвіду схилилися вважати державу неприборканим злом. Глибока ненависть і недовіра до політичних партій і держави як органу влади характеризують усі дії Махно.

Наприклад, як тільки махновські війська входили до міста чи села, вони негайно розміщували на стінах повідомлення для населення: «Ця армія не обслуговує жодної політичної партії, ніякої влади, будь-якої диктатури. Навпаки, вона прагне звільнити регіон від усієї політичної влади, усієї диктатури. Прагне захистити свободу дій, вільне життя працівників від усієї експлуатації та панування. Тому армія Махно не представляє жодних повноважень. Вона нікому не підлягає жодним зобов'язанням. Її роль обмежується захистом свободи працівників. Свобода селян і робітників належить їм і не повинна зазнавати жодних обмежень [9, с.9].

Н. Махно був не тільки проти поміщиків, але й заперечував владу всіх загарбників на території свого руху і тим самим пропонував селянам свободу як від поміщиків, так і від бюрократів. Він яскраво висловив це ставлення після повернення з Росії влітку 1918 року:

«Я знову повернувся до вас, щоб ми могли спільно вигнати австро-німецькі контрреволюційні армії з України, повалити уряд гетьмана Скоропадського і не допустити заміни будь-якого іншого режиму. Ми працюватимемо спільно, щоб організувати цю велику справу. Ми працюватимемо спільно, щоб знищити рабство, щоб ми могли поставити себе і наших братів і сестер на шлях нового порядку» [9, с.11].

Ставлення Махно впливало в першу чергу з його анархістських переконань. В іншому випадку він сказав:

«За свою довгу історію під ярмом українське селянство зберегло в собі дух свободи. Всюди цей дух практичної революції робітників і селян прорвав стіни реакції і знайшов простір у спонтанних імпульсах революції, щоб отримати якомога більше свободи для свого розвитку. У цьому відкрито виявляється спорідненість селянства з ідеями анархізму» [9, с.12].

Махно визнавав, що він, як і 90 % росіян, не мав теоретичної підготовки в галузі соціально-політичних проблем анархізму. А з спогадів видно, що під час революції і громадянської війни вони так і не одержали від своїх теоретиків програми дій. Анархічні групи залишались розрізненими, не здатними оволодіти психологією трудових мас [5, с.44].

Хоч він і був належним чином навчений розуміти основну ідеологію анархізму, але так і не зробив ніякої реальної спроби застосувати на практиці анархічний ідеал вільного, неурядового суспільства. Махно бачив анархізм у контексті боротьби селян за свободу, бо для нього анархізм і свобода від соціального гніту були одними й тими ж.

Тобто анархізм Н. Махна не можна назвати анархізмом у його традиційному вигляді, він радше являв собою симбіоз анархістських постулатів і напрямків, що мали місце в Україні.

Найбільш близькою до махновських анархістських ідей була організація «Набат». Так як Нестору Івановичу були необхідні носії і провідники анархістських поглядів для зміцнення своєї влади, а набатовці, для розширення свого впливу на маси і проведення в життя ідеї будівництва безкласового суспільства, потребували реальної військової сили, якою було революційне повстанство, було прийнято рішення про союз [6, с.78].

Організаційно це рішення було оформлено в такий спосіб: секретаріат конфедерації «Набат» був включений до складу махновської Реввійськради (напіввиборного, напівназначеного самим Махно органу) і взяв на себе цілком ідейне та політичне керівництво махновщиною. У прийнятій секретаріатом «Набат» на секретній нараді резолюції ставилися наступні завдання зі створення безкласового суспільства: [6, с.79]

- сама історія диктує необхідність якнайшвидшого переходу від слів до справи, тобто – до здійснення заповітів батьків анархізму Бакуніна, Кропоткіна, Маллатеста та ін.;

- у силу всіх об'єктивних умов і можливостей, які є в Україні, борг перед загальною анархістською революцією зобов'язує саме українських анархістів-набатовців бути очільниками в справі реального здійснення анархізму, здійснення перших дослідів і експериментів анархістського будівництва;

- найближчою тактичною задачею має стати завоювання за допомогою повстанців невеликої території, в межах якої повинні початися експерименти будівництва безкласового суспільства;

- в силу всіх вищезазначених завдань сама по собі впливає необхідність настільки міцно зв'язати махновщину з набатовським рухом, щоб ні тіні відмінності, ні тіні неузгодженості в загальних завданнях і цілях – не виявлялося.

Згодом, коли організація «Набат» заснувала штаб-квартиру та відділення в деяких великих містах України, вона почала публікувати листівки, брошури та

газети. Обставини сприяли такій діяльності, оскільки низка освічених і досвідчених анархістів вже прийшли з Радянської Росії, включаючи Воліна, Аршинова.

Ряд газет з'явилася в українських містах, у тому числі в Харкові, Олександрівську, Одесі та Гуляйполі, російською або українською.

Серед найбільш важливих були три. «Путівник свободи» з'являвся щодня, іноді щотижня, і присвячувався в першу чергу повсякденним проблемам, включаючи інформацію про партизанську діяльність, військові прокламації і накази. Другою, не менш важливою газетою був «Голос Махновця». В першу чергу, газета мала справу з інтересами, проблемами і завданнями махновського руху та його армії. Головним анархістським щотижневим журналом махновців був «Набат» (в основному стосувався анархістської теорії і доктрини). Організація «Набат» також опублікувала брошури, присвячені проблемам руху Махно, економічної організації регіону, вільних рад, соціальної основи суспільства, що має бути побудована, і проблеми оборони.

Набат поділяв перипетії руху. Здійснював свою діяльність до тих пір, поки регіон перебував під контролем Махно, однак коли переважали сили більшовиків, анархісти були вимушені ховатися під землею [9, с.57].

Ідеологію руху визначали уявлення Н. Махна та П. Аршинова. Н. Махно формував свої погляди самотійно, приймаючи лише те, що, з його точки зору, відповідало дійсності.

Тому у нього й виробився такий своєрідний тип анархізму, що на думку П. Аршинова, ґрунтувався на наступному:

- переконаність в історичній ролі селянства;
- неприязнь до інтелігенції (винятком були лише теоретики анархізму);
- заперечення державної влади в будь-якій її формі;
- українські (козацькі) традиції вольності;
- впевненість у необхідності активної революційної боротьби.

Іншими словами махновська «ідейна» програма була круто замішана не тільки на анархістських гаслах, а й на есерівських концепціях, а також на народних традиціях.

Пізніше Махно пропонував наступний державно-суспільний устрій: «Такий лад я мислив тільки у формі вільного радянського ладу, при якому вся країна покривається місцевими абсолютно вільними і самотійними соціально-суспільними органами самоврядування трудівників» [8].

Н. Махно вказував, що революційні анархісти мають підказати трудовому селянству і всім пригнобленим шляхи і засоби руйнації існуючого «рабського» ладу. У новому суспільстві, яке трудящі самі збудують, рабство щезне, влада не знайде собі місця, замість «іґа» держави і капіталу запанують свобода, рівність, вільна праця. Махно сподівався, що після повернення Кропоткіна та інших лідерів анархізму з еміграції в Росію, їх голос підніме поневолені трудові маси на боротьбу з поміщиками і капіталістами, за свободу, рівність і солідарність людей [5, с.44].

Важливими є висновки Н.Махна, щодо того, що федерації анархістів-комуністів і синдикалістів не спромоглися зорганізуватись у всеросійському

масштабі і відігравати самостійну роль у революції. Він писав: «І через це та ряд інших важливих причин анархістський рух, такий живучий і повний революційного пафосу, опинився у хвості подій і часом не відривався від них. Він був безсилим піти самостійним шляхом, запліднити революцію ідеєю та своєю революційною тактикою» [5, с.44].

Підсумовуючи зазначимо, складно говорити про махновський анархізм, як анархізм в його чистому вигляді. Тим не менш, Нестор Махно намагався витягти з цієї політичної течії найкращі риси, поступово втілюючи їх в життя через співпрацю з «Набат», пропагандою населення, а відтак став основною ідеологічною засадою його руху.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аршинов П. Анархизм и диктатура пролетариата. *Анархизм. Pro Contro*. Санкт-Петербург: РХГА, 2015. С. 872-882.
2. Аршинов П. История махновского движения (1918–1921). Запорожье: Дикое Поле, 1995. 240 с.
3. Волковинський В. Анархізм. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін.. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. С. 76-77.
4. Волковинський В. Анархо-комуністи. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін.. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. С. 77-78.
5. Гарчев П., Гарчева П., Типаков В. Мемуари Нестора Махна як джерело з ідеології і практики махновщини. *Політична і військова діяльність Нестора Махна*: матеріали науково-теоретичної конференції, 12–13 листопада 1998 р. Ч. 1. Запоріжжя: «Просвіта», 1998. С. 43-51.
6. Ермаков В. Махновщина: некоторые социально-бытовые аспекты повстанческого движения крестьян Украины. *Социологические исследования*. Москва, 1991. № 3. С. 76-86.
7. Кубанин М. Махновщина. Крестьянское движение в Степной Украине в годы гражданской войны. Ленинград: Прибой, 1927. 227 с.
8. Шубин А. Анархия мать порядка. Между красными и белыми. Москва, 2005. 416 с.
9. Michael Palij. The Anarchism of Nestor Makhno, 1918–1921. An Aspect of the Ukrainian Revolution. Seattle, London: University of Washington Press, 1976. 428 p.

The article highlights topical issues surrounding the movement of anarchists led by Nestor Makhno. The historical evolution of Ukrainian anarchism is investigated. The ideological peculiarities are considered, the main aspects of Makhnov region activity are described.

Keywords: *anarchism, Nestor Makhno, ideology, peasant movement*

УДК 94(477)«18»

О. Кісілюк, студент II курсу магістратури
Науковий керівник: А. А.Заводовський, к. і. н., доцент

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ПРОЦЕСИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ У «ДОВГОМУ» ХІХ ст.

У статті йдеться про місце української художньої літератури у процесах українського націєтворення у так званому «довгому» ХІХ ст. Автор робить спробу дослідити процес формування української національної ідентичності в художній літературі

доби українського романтизму. Інтерпретуючи проблему, він звертається до праць закордонних і вітчизняних дослідників, які приділяли увагу зазначеній проблемі.

Ключові слова: українське націєтворення, національний міф, художня література 19 ст., доба романтизму, антиколоніальні студії.

Кінець XVIII – початок XIX ст. відзначається інтенсивним процесом формування модерних націй у Європі. У процесах націєтворення визначне місце займає художня література. В центрі пошуків літераторів-романтиків, особливо слов'янських, перебувала проблема викристалізації національної ідентичності, котра і для української літератури стала стрижневою. Дослідження означеного проблемного поля особливо яскраво висвітлює риси і особливості української національної літератури. В той же час серед слов'янських народів, особливо народів, котрі втратили свою державність, виникає потреба самовизначення, пошук власного місця та ролі серед європейських країн. Те саме стосується й розвитку літературного процесу цих народів, який так чи інакше знаходиться в безпосередньому зв'язку з суспільними процесами, пошук власного місця для народів не тільки артикулюється в літературі, виникає також і питання про місце цієї літератури у світовій літературі.

В основі даної статті лежить дослідження процесу формування національної ідентичності в літературі українського романтизму. Інтерпретуючи проблему, ми зверталися до праць закордонних дослідників: Мартіна Бубера, Емануеля Левінаса, Поля Рікера, Мартіна Гроха, Бенедикта Андерсена, Ернеста Геллнера, Ентоні Сміта, Ричарда Брубекера, а також українських науковців: Оксани Забужко, Георгія Касьянова, Анатолія Заводовського та ін. Ми свідомо зорієнтувалися на застосування сучасних інтердисциплінарних методів історичного та літературознавчого аналізу, зокрема, студій з історичної компаративістики та історичної імагології.

Безперечно, у першій половині XIX ст. виразником суспільних настроїв була художня література, саме вона найяскравіше відображала процес формування національної ідентичності. З огляду функціонування в структурі дослідження ряду дефініцій, котрі, проте, не належать безпосередньо до категоріального апарату історичних досліджень, вважаємо за необхідне дати робочі визначення цих понять. Так, поняття імперії ми визначаємо за А. Філіповим: «Імперія – це смисл (та реальність) великого і стійкого політичного простору, який довгий час переноситься на смисл неполітичних дій та комунікацій» [1].

До таких неполітичних дій та комунікацій належить так само й «імперська література», яка окреслює політичний простір імперії. За тим самим А. Філіповим: «В імперії більшість комунікацій і більше, і менше політизовані, ніж в звичайній державі. Вони політизовані сильніше, оскільки знання про імперський простір є вже за визначенням чимось, що саме собою зрозумілим. А якщо так, то знання про політичну конечність величезного світу, в якому й відбувається соціальне життя – це не відривний елемент самого цього життя» [1].

У такий спосіб твориться імперська література, яка є відображенням всієї повноти життя в цьому величезному, але тим не менш обмеженому просторі. Коли А. Філіпов говорить, що імперський простір в певному сенсі менше політизований, то йдеться про те, що в середині цього простору автори не акцентують увагу на цих проблемах, вони самодостатні і не ангажуються в політизування. В цьому контексті цікавою є праця Найджела Гулд-Девіса і Олега Подвинцева «Росія та Британія: в пошуках достойного правління», автори якої зазначають: «Ставлення до слова імперія має, зазвичай, те чи інше ціннісно-емоційне забарвлення. У Великобританії і деяких інших країнах воно змінювалося в різні періоди від однозначно позитивного до стриманішого та різко негативного. У Росії імперія до останнього часу протиставлялася державі. Притому обидва слова мають на увазі один і той самий феномен, але з першим пов'язувались всі негативні аспекти, а з другим – всі позитивні. Питання про долю імперії завжди є політично актуальним і розглядається зазвичай з позицій «добре-погано» [2, с. 20]. У цьому контексті можна говорити про імперську та антиімперську літературу, тобто ту літературу, в якій чітко окреслене авторське ставлення до явища імперіалізму, позитивне чи негативне, її ствердження чи заперечення.

Очевидно, що відповіддю на таку позицію стала антиімперська література, в якій «ощасливлені» народи висловлювали своє ставлення до всіх благ цивілізацій, якими їх щедро наділила імперія. В багатьох аспектах творчість українських поетів і письменників ХІХ ст. є яскравим прикладом антиімперської літератури. Якщо говорити про антиімперську літературу, то вона належить до так званого антиколоніального дискурсу, який певною мірою відрізняється від постколоніального. З теоретичного погляду антиколоніальний дискурс є примітивніший, і належить до минулого, він є однозначний, більш емоційно насичений, причому має негативне забарвлення. Слід зазначити, що серед найцікавіших праць з антиколоніалізму, які мали вплив на розвиток постколоніального дискурсу стали праці французького автора Франца Фанона. Найвагомішими серед них є «Чорна шкіра, білі маски» та «Нещастя Землі» [3]. Таке розрізнення характерне для західноєвропейської ситуації. В контексті Російської імперії можна припустити, що антиімперський дискурс переживає процес свого активного розвитку.

Період, який став предметом нашого дослідження, був періодом інтенсивного націєтворення серед усіх слов'янських народів, тому можна стверджувати, що в першій половині ХІХ ст. почав формуватися національний міф. Леонід Іонін, характеризуючи поняття «національного міфу», йде за Лосєвим і так характеризує це явище: «Це можна трактувати як національне живе та життєве, що являє собою синтез ідеї та життя, причому синтез з елементом «відречення», що надає національному існуванню високої напруги та величезного енергетичного потенціалу» [4, с. 215].

Далі автор розвиває свою думку так: «Міфологічний націоналізм – найбільш глибинна й фундаментальна форма націоналізму. Гострота виявлення націоналізму в національних відродженнях та революціях залежить від рівня міфологізації національного почуття. Велика історія та славне минуле – це просто казка, складена місцевими інтелектуалами, але доти, поки вона не стала

стилем життя населення. А тоді вона перетворюється на міф, причому такий, проти якого немає сенсу застерігати, бо це означає застерігати людину проти неї самої, проти її власного життя, яким воно є. Міфологічна ідентичність – істинна національна ідентичність, і вже на її основі створюються культурна та політична «надбудови» [4, с. 215].

Політичні «надбудови» з часом породжують політичні міфи, створюють політичну міфологію. Мирослав Попович серед основних рис такого типу міфології виділяє: «1. Створення міфів про містичне походження й призначення певної влади чи опозиційного руху як носія абсолютного добра; 2. Утвердження уявлень про деструктивну й історично безперспективну природу ворожого табору як носія абсолютного зла» [5, с. 59].

Як бачимо, й імперський, й антиімперський дискурси є нічим іншим, як породженням певної політичної міфології, яка, в свою чергу, сприяє утвердженню та розвитку певної ідеології. Романтична доба була багата на творення політичних міфів, власне, в цей час формувалася національна міфологія народів, що певним чином вплинула на національну ідеологію. Поняттю ідеології в наш час так само важко дати одне конкретне визначення, як і поняттю міфу.

Кліфорд Гірц у нарисі «Ідеологія як культурна система» аналізує варіанти визначення цього поняття в антропології ХХ ст. [6]. Це саме робить й Андрій Зорін в монографії «Годуючи двоголового орла» [7]. З багатьма визначеннями цього феномену ми згодні. Проте, для того, щоб чіткіше з'ясувати понятійний апарат, звернемося до монографії Анджея Валіцького «В полоні консервативної утопії». Автор апелює до категорії світогляду, що відповідає нашому розумінню поняття ідеології. Валіцький дає таке визначення: «Кажучи про світогляд, ми маємо на увазі цілісне бачення світу – смислову структуру, систему пізнавальних та естетичних цінностей, внутрішньо когерентну в межах властивого собі стилю» [8, с. 7].

Сам дослідник розділяє поняття світогляду та ідеології, надаючи останньому більш суспільно-політичного смислу: «Світогляд – це погляд на світ, на людину й суспільство як цілість, ідеологія (що не є світоглядом) – це тільки погляд на ті чи ті суспільно-політичні справи. Світогляди, як правило, дають поштовх формуванню певних суспільно-політичних ідеологій, однак не мусять їх безпосередньо в собі містити; ідеології завжди несуть у собі якісь світоглядні первні, проте не мусять бути цілісними світоглядами» [8, с. 10-11] Варто зазначити, що такий підхід зберігається у польській традиції, де саме у такий спосіб окреслюють поняття світогляду. Гірц розширює розуміння ідеології, він пише, що «поряд з політичними є і моральні, економічні і навіть естетичні ідеології» [6, с. 257].

У контексті української літератури ХІХ ст. варто звернути увагу на такі складові національної ідентичності, які вона формувала, як: мовна, релігійна і державна. Мовна ідентичність була особливо важливою в умовах русифікаторської політики Російської імперії для усіх національних літератур. Тому творчість українських поетів і письменників була могутнім чинником формування мовної ідеології, яка в свою чергу формувала різні моделі колективної української національної свідомості. Американський антрополог

пише так: «...Як метафора розширює мову, збільшуючи її семантичний обсяг, допомагаючи їй передавати значення, які вона не може – або принаймні ще не може – передавати буквально, так і лобове зіткнення буквальних значень в ідеології: іронія, гіпербола, різка антитеза – створює різкі символічні схеми, під які можна підвести міриади «незнайомого чогось»... Чим би ще не були ідеології... вони передовсім суть карти соціальної реальності і матриці колективної свідомості...» [4, с. 259].

Особливе місце в такому ставленні до імперії належить образу С.-Петербурга як її втіленню, і образу Петра як творця цієї імперії. Варто зауважити, що образ імперської столиці в українській літературі зазначеного періоду зображався динамічним і залежав від контексту, видозмінювався, залежно від творчої задачі українського митця.

На кінець XVIII – початок XIX ст. спостерігається поглиблений інтерес до національного у всіх регіонах України. З'являється новий науковий напрямок – етнографія. Поглиблене зацікавлення фольклором, духовною спадщиною власного народу та іншими народами були предтечами сучасної імагології. Серед праць українських авторів XIX ст. найперше варто згадати роботу Миколи Костомарова «Дві руські народності», що побачила світ у 1861р. [9] та Володимира Антоновича «Три національні типи народні», що вийшла друком у 1888 р. [10]. Якщо одним із завдань Костомарова було довести окремішність, самостійність українців в порівняно з росіянами, то Антонович описує українців, підкреслюючи їхню своєрідність у стосунку як до росіян, так і до поляків.

Таким чином, можна зробити висновок, що у світовій культурі мало яка епоха мала такий могутній вплив на подальший розвиток культури, ідеології, демократії як романтична. Особливо це стосується розвитку слов'янської літератури, культури та й суспільства в цілому. На українських землях романтизм тривав понад сто років і мав величезний вплив на всі галузі українського національного життя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Филиппов А. Смысл империи: к социологии политического пространства. URL: <http://www.russ.ru/antolog/inoe/filipp.htm/filipp.htm>
2. Гулд-Дэвис Н., Подвинцев О. Россия и Британия в поисках достойного правления. Пермь: Издательство ПГУ, 2000. 346 с.
3. Фанон Ф. «Чорна шкіра, білі маски». URL: <http://www.emory.edu/ENGLISH/Bahru/Fanon.html>
4. Ионин Л. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: учеб. пособие для студентов вузов. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Логос, 2000. 431 с.
5. Попович М. Міфологія в сучасній свідомості посткомуністичної України // Дух і літера. № 3-4. С. 56-64.
6. Гірц К. Інтерпретація культур. Київ: Дух і літера, 2001. 542 с.
7. Зорин А. Кормя двуглавого орла: литература и государственная идеология в России в последней трети XVIII – первой трети XIX века. Москва: Новое литературное обозрение, 2001. 416 с.
8. Валіцький А. У полоні консервативної утопії. Київ: Основи, 1998. 710 с.
9. Костомаров М. Дві руські нації. Харків: Майдан, 1994. 40 с.
10. Антонович В. Три національні типи народні. Моя сповідь. Київ: Либідь, 1995. 814 с.

The article deals with the place of Ukrainian fiction in the processes of Ukrainian national formation in the so-called "long" 19th century. The author attempts to investigate the process of formation of Ukrainian national identity in the literature of the era of Ukrainian romanticism. Interpreting the problem, he refers to the works of foreign and domestic researchers who paid attention to the problem.

Keywords: *Ukrainian nationalization, national myth, 19th century fiction, Romanticism, anti-colonial studies.*

УДК 821.162.1.09

*Р. Ковбінька, студент III курсу
Науковий керівник: А. А. Заводовський, к. і. н., доцент*

ІМАГОТИП «УКРАЇНА» У ТВОРЧОСТІ ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО

У статті висвітлено основні відомості з біографії Юліуша Словацького, а також основна увага акцентована на тому, як він зображав Україну, на якій він і народився. Як відомо, Юліуш Словацький був одним із тих, хто найбільше болів за свою батьківщину, завжди повертався до спогадів, коли він перебував в Кременці та описував українську територію як щось рідне для нього самого, в найтепліших красках змальовував її пейзажі, проте добре знав і відгукувався у свої творах про тяжке становище українського краю, яка перебуває між двома державами, які розривають її на частини.

Ключові слова: *імаготип України, образ України, козацьке минуле, патріотизм, польська шляхта, поема, творчість.*

Сьогодні пропонує нашій вітчизні багато шляхів розвитку, опираючись на минуле України. Багато поетів переживали за Україну, навіть перебуваючи далеко за її межами. Таким був і Юліуш Словацький, який був уродженцем Кременця (сучасна Тернопільська область), хоча весь час і перебував майже все своє життя за її кордоном, переважно в Польщі через певні обставини. Тому, важливо простежити зараз його погляди щодо своєї Батьківщини, які тісно перегукувались із творчістю інших поетів, в особливості із творчістю Тараса Шевченка і простежити, який внесок Словацький заклав у розвиток національних поглядів, які в той час якраз набирали величезних обертів серед інтелігенції.

На сучасному етапі дослідження творчості Юліуша Словацького варто відзначити такий момент, що багато із його творів ще лише знаходяться у стані перекладу, не говорячи вже про дослідження його поглядів науковцями. Але, попри все, варто згадати, що яскраво було проаналізовано з точки зору патріотизму творчість митця Дмитром Павличком, також слід згадати детальний аналіз Григорія Вервеса, який надзвичайно скрупульозно висвітлює найрізноманітніші аспекти серед творчості поета, згадавши окрім того і листи його матері та своїй коханій людині.

Саме тому, мета статті полягає в розкритті проблем імаготипу України у творчості Юліуша Словацького, особливостей висвітлення патріотизму до тієї території, на якій він народився і прожив певний час. Також за мету слід брати

визначення, в яких тонах змальовував ситуацію на теренах України, здебільшого описуючи її в контексті її відносно недавньої історії.

Юліуш Словацький увійшов в історію польської і світової літератури передусім як великий драматург і автор, навіть «малі поетичні жанри» в його геніальній спадщині стоять в ряду найбільших досягнень світової лірики.

Юліуш Словацький – виходець з України. Народився він 4 вересня 1809 року у волинському містечку Кременці (сьогодні Тернопільська область), в родині професора ліцею, свого часу відомого поета Евзебіуша Словацького. Мати – Саломея – була донькою управителя господарства Кременецького ліцею Теодора Янушевського, вірменського походження. Саломеї заледве виповнилося 16 років, коли 14 листопада 1808 року вона підписала шлюбний контракт з Евзебіушем Словацьким, старшим від неї на 20 років. Юліуш був єдиною дитиною від цього шлюбу [2, с. 104].

В 5 років він втратив батька, який помер від туберкульозу, після цього мати з п'ятирічним сином переїхала до Городенки.

1818 року Саломея Словацька вийшла заміж удруге. Її чоловіком став професор медицини Август Бекю – вдівець, батько двох доньок.

Впродовж перших двадцяти років життя, то живучи у Вільно і навчаючись там спочатку в гімназії, а потім і в університеті, то в Кременці, навідуючись сюди під час канікул, Юліуш як майбутній поет не втрачав зв'язків з людьми, побутом, звичаями волинського краю.

Власне, про Волинь і Поділля, а надто про Кременець, він і пізніше, в еміграції, найчастіше згадує [1, с. 436].

Захоплення українською тематикою прийшло до Словацького на самому початку його поетичної творчості, ще до того, як він задекларував Україну як свою другу Вітчизну. Вивчаючи українську історію, Словацький відкрив знамениту тему, яка чудово підходила до створення «байронівської» поеми, – історію Запорозької Січі. Так постає його поема «Змій».

Не слід забувати, що першими творами Словацького були поезії «Українська дума» (1826) і «Пісня козацької дівчини» (1829), що для критики навіть уже в другій половині 30-х років він все ще був автором вищезазначеної поеми «Змій» (1832), в якій змалював найгероїчніші і найтрагічніші сторінки з історії України – козацькі походи через море на Туреччину і зруйнування Запорозької Січі царськими військами. Словацький один з перших у польській літературі показав Коліївщину як справедливую боротьбу українського народу за соціальні і національні права («Срібний сон Саломеї», 1843), поруч із С. Гоцинським він належав до тих перших революційних польських письменників, які бажали нашому народові вільного, незалежного розвитку. Про зазначені твори буде йтись далі.

У поясненнях до поеми «Змій» Словацький зізнається, що йшов «за духом поезії українського народу, бажаючи зробити образ живішим». Поема має прикмети надмірної, подекуди неправдоподібної романтики. Але від звинувачення твору в штучності й наслідуванні байронівського «Корсара» його рятуює щире та велике захоплення подвигами і характерами запорожців. Таке захоплення знаходимо тільки в поезії Тараса Шевченка [3].

Запорожці Словацького зневажають небезпеку і саму смерть, а гроші, здобуті в нападах на турецькі міста, не мають для них жодної вартості. То – поблякле, жовте листя, яке має відходити разом з осінніми вітрами... Запорожці Словацького, хоч у дечому нагадують корсарів, не є морськими розбійниками. Це організоване військо, яке знає дисципліну, готове битися за свою Батьківщину – Україну. Їхній кобзар співає, адресуючи предкам тужливу пісню.

Словацький бачив український характер з різних боків. Він умів зживатися з різними типами запорожців, перевтілюватися в них, але любив найбільше таких, як гайдамака Семенко із п'єси «Срібний сон Саломеї». «Срібний сон Саломеї» – це «драматичний романс», як назвав цю річ сам Словацький. Тим часом це надзвичайно важливий твір для розуміння феномену, який називаємо українським патріотизмом Словацького. У цьому творі поет висвітлює ті ж події, які стали основою для «Гайдамаків» Тараса Шевченка. На перший погляд, польська п'єса та українська поема викликають протилежні думки та емоції.

Втім, лише на перший погляд. Гостра критика в обох творах спрямована на польську шляхту. Тавруючи її нікчемність та обмеженість, Словацький додатково звертає увагу на есхатологічний характер українсько-польської різни. Представлена в його творі шляхта не здатна збагнути ані глибокого сенсу, ані правдивих розмірів розгорнутої на її очах апокаліптичної кривавої картини.

«Срібний сон Саломеї» – оповідь про жорстокі діяння українських повстанців-гайдамаків і про ще жорстокіші дії польських магнатів на покару й відомсту непокірним. Сюжет драми ґрунтується на історичних фактах.

Виявом симпатії до України взагалі й, зокрема, до постаті Івана Мазепи є один із найкращих творів Словацького, написаний у шекспірівській манері. Хто ж такий Мазепа у Словацького? Насамперед – людина хлопського (тобто українського) походження. Мазепа у Словацького – передусім представник козацтва. «Я син козацький, я вмю битись!» – каже про себе королівський паж і, як виявляється з перебігу п'єси, він уміє не тільки захищати себе збройно, а й, що важливіше, боронити слабших за себе. Утім, Словацький не ідеалізує свого героя. «Козацький син», молодий красень, від погляду якого умлівають жінки, повен бурхливої вітальності і чоловічих слабкостей, готовий падати на коліна перед кожною вродливою шляхтянкою, вимолювати в неї гріховні любові. А водночас він – людина великого серця. Його донжуанство – не просто забава, а нагода виявити лицарські риси в обставинах, що загрожують йому смертю. Це особистість, яка своєю незвичайною вдачею вирізняється з усього королівського оточення, зрештою, розум і честь поведуть його жертвним шляхом відкритої боротьби за незалежність України.

Шедевр польської драматургії «Мазепа» сьогодні набуває політичної актуальності. Тепер, коли відбувається повернення гетьмана в українську всенародну свідомість, що є одним із найважливіших аргументів на користь української державності, цей твір сприймається як пророчий епізод із молодості видатного державного мужа.

Грандіозна за масштабами та глибиною проникнення в історію, найреалістичніша з усіх романтичних візій Словацького, поема «Беньовський» дає найбільше матеріалу для того, щоб збагнути, яке місце займає Україна в поетовій свідомості. У цьому творі, намагаючись погодити суперечності, що

виникають з аналізу причин занепаду Речі Посполитої, Словацький постійно повертається думками до України, яка уявляється йому як приспана, але не мертва обитель свободи. Тут виступає не тільки абстрактна «воля» у філософському вимірі (прагнення такої волі ніколи не згасало в серці України – про це Словацький добре знав!), а й конкретна козацька сила, здатна вибороти реальну свободу.

Словацький стверджує в поемі, що Україна, намагаючись досягнути незалежності, застрягла на роздоріжжі, не знає, куди рухатися далі: йти з поляками – чи дорогою Богдана Хмельницького. Словацький розумів драматизм цього питання, який поглибився, коли Польща, вслід за Україною, втратила свою незалежність. Давня єдність обох народів – і це добре розумів поет – втрачена була назавжди. У його творі «дух старої матері України» повсякчас зустрічається з духом матері Польщі, але між ними вже існує якась межа, непереможний конфлікт, генетична відмінність [4].

Але провину за таку ситуацію, роз'єднаність і чимраз глибшу ворожнечу між українцями та поляками поет покладає на польську шляхту. Не щадить він при цьому українських верховодів, викриває їхню продажність і тупоумство. Оповідючи про отамана Саву, котрий був на польській службі, поет не виявляє пошани до нього. Навпаки, з великою симпатією пише про запорозьких козаків, які пригадують Саві зрадника Ярему Вишневецького, потім зв'язують його і полишають у лісі на здобич звірові. Не любить Словацький Сави. Хоч як це дивно, але польський поет захоплено пише про запорожців, зокрема про те, як пригадують вони Саві часи Хмельницького:

*Дай наказ – і вибухне пожар,
Що вздрять його із вікон
у Варшаві!*

Словацький однозначно на боці покривджених, тих, які вірять, що нові сили народу зродяться не з волі шляхти, а з його страждань. Історія підтвердила справедливість цієї віри [8, с. 136].

Україна була для Словацького не лише предметом його історичних пошуків і досліджень. Вона дала йому головний мотив (як і Тарасові Шевченку) для розуміння християнської моралі та концепції самого Бога. У поезії «Гімн», написаній на початках його творчості, кожна строфа закінчується печальною нотою: «Боже, сумно мені». Це і скарга на людське безсилля, на байдужість небесної вищої сили до несправедливих порядків на землі.

Але доки цей край існує, «доки на Україні з піснею ходить поет, – наголошував Словацький у «Беньовському»,— а з Дніпра все ще ніби лине гомін смутних духів... до того часу я маю право стояти на могилах і співати». Його Україна найчастіше виступає з епітетом «смутна», «зажурена». «Найсмутніший голос людської праці в полі, брязкіт коси або спів женця на лану видається зажуреним волюванням на Поділлі»,— зауважує поет. Його український пейзаж – це кобзарі на могилах давньої слави, чумацькі валки в степу, згряя гайвороння. А ще – дикі маки та незабудки, сухий очерет, сіра ковила. «І навіть вночі, сліпий, я впізнав би ті степи по рідному запаху квітів...» Але він знав і сучасний йому підневільний труд українського селянина, розумів його гнів і його ненависть.

Як саме розумів Словацький свою українськість, як визначав свій козацький патріотизм? Відповідь може підказати його критика творчості Богдана Залеського. Цей видатний поет «української школи», на думку Словацького, втратив можливість стати Аріосто українського козацтва, бо не перейнявся піснями кобзарів-сліпців, не вслухався в козацькі думи, отже, не створив нічого такого, що мало б повернутися до тих самих лірників, ніби їхня власна поема: «Богдан міг сягнути дуже високо, – пише Словацький, – якби формувався на взірцях і не втратив своєї української самостійності» [6, с. 632].

У творах Словацького прочитується «українська самостійність», якої він вимагав від свого земляка. Але це не лише творча, мистецька, естетична самостійність; та самостійність має в собі дух політичного мислення: поет дійшов не тільки до чіткого розуміння національної окремішності України, а й до пророчої візії майбутньої української держави.

Якщо додати всі висловлювання Словацького про Україну до пророцтва, яке він висловив у поемі «Вацлав», то створюється враження, що його «українська самостійність» сягає Шевченкового рівня.

Поема «Вацлав» заслуговує на особливу увагу українського читача, бо саме в цьому творі Словацький пророкує воскресіння української держави. Поема написана 1835 р., вона належить до творів «української школи» в польській літературі, але вирізняється з-поміж них справжнім українським патріотизмом. Тут Словацький відчував Україну як національно окремішню частину російської імперії, як пригнічену козацьку державу. І провину за це пригнічення польський геній покладав і на польську шляхту. Вацлав – шляхтич, за яким тягнуться тяжкі звинувачування у зраді повстання під проводом Тадеуша Костюшка. Україна в рядках цього тексту не є географічним поняттям (географічні поняття не воскресають!). Тут вона – не частина Польщі, а історична держава, хоч і покладена колись ворогами в могилу, але їй обіцяно воскресіння. Так відчував і так думав польський поет. І так сталося.

Український патріотизм Словацького може бути справедливо порівнюваний хіба що з патріотизмом Шевченка. Йдеться тут не так про схожість образів, метафор на тему воскресіння народного духу, а насамперед про релігійне, нездоланне переконання обох поетів у тому, що невмирущість нації походить із її страждань та непокори [7, с. 237].

Як бачимо, Словацький сильно болів Україною, що видно з його творчості. Це простежується практично всюди: у віршах, листах, записках тощо. Згадавши вищезазначені моменти, варто згадати, як саме він відгукувався про його рідний край, про місце свого народження.

Про Кременець Юліуш пише і в листах до матері, про які вже було згадано. Рідне місто відразу приходить йому на думку і тоді, коли поет хоче написати щось на згадку коханій жінці з волинського краю – Йоанні Бобровій.

В поемі «Година роздумів», поки що не перекладеній нашою мовою, читаємо про Кременець: «Там, я це добре бачу, між вершинами гір, з вузької долини здіймаються вгору покриті блакиттю неба вежі чудового рідного міста. Чарівне воно, коли в нічній імлі світиться вінцем вікон, коли вранці показує сонцю білі, як перли, хатки, зелень садів. Там взимку летять з гір розкуті від льоду потоки, з шумом впадаючи у вуличні закамарки. Там стоїть гора Бони –

вища від інших, затіняючи місто. Старий похмурий замок гордовито здіймається на вершині гори; він набирає найрізноманітніших обрисів у вихорі хмар, що пролітають над ним. Удень замок поглядає очима голубих бійниць, а вночі, прикрашений короною старо-давніх стін, бовваніє в жалобі над містом. Його стародавні щербини часом поволі пересуваються по сріблястому обличчі місяця» [3].

Словацький мав право сподіватися доброї пам'яті про себе в Україні, любові до слова, що нею перейняті його безсмертні рядки про край, де він народився. Україна не віддала ще належної шани своєму синові, який любив її польським серцем, пророкував її державне та вільне майбутнє. Щоправда, чимало вже зроблено для озвучення його творів українською мовою, та настав час, коли не лише звершилися його віщування, а й з усією виразністю і неминучістю знову перед нами постали ті ж таки питання, над якими мучився й він, – питання порозуміння і справжнього братерства між українським та польським народами [4].

Враховуючи все вищезазначене, варто сказати, що попри всі негаразди, непорозуміння між близькими народами, Словацький вірив у відродження України. Для нього імаготип України був не якимось географічним поняттям, як для Адама Міцкевича й багатьох інших видатних польських інтелектуалів. Для нього це був край, який має своє багате культурне обличчя, вважав Словацький, а отже, й право на самостійне існування. «Український патріотизм Словацького, – зазначає Дмитро Павличко, – може бути справедливо порівнюваний хіба що з патріотизмом Шевченка. Насамперед йдеться про релігійне, нездоланне переконання поета у тому, що невмирущість нації походить із її страждань і непокори».

Список використаних джерел та літератури:

1. Абліцов В. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. Київ: КИТ, 2007. 436 с.
2. Баженова С. Юліуш Словацький і Україна. Кам'янець-Подільський, 2004. 104 с.
3. Григорій Вервес. Лірика Юліуша Словацького. URL: <http://mjksk.te.ua/uk/slovatskij-v-ukrayini> (Дата звернення 24.03.2019).
4. Дмитро Павличко. Український патріотизм Юліуша Словацького. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/ukrayinskuu-patriotyzm-yuliusha-slovackogo-2> (Дата звернення 27.03.2019).
5. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Київ: Глобус, 1955-2003.
6. Радишевський Р. П. Словацький Юліуш // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9.
7. Український радянський енциклопедичний словник. У 3-х т. Т. 3. 2-ге вид. Київ, 1987.
8. Словацький Юліуш. Вибрані твори: в 2 т. / під ред. М. Рильського. Київ, 1959.

The article covers the main information from the biography of Juliush Slowatski, and also focuses on how he portrayed Ukraine, in which he was born. As you know, Juliush Slowatski was one of the most painful for his homeland, always returning to his memories when he was in Kremenets and describing the Ukrainian territory as something native to him himself, in the

warmest colors he depicted landscapes, but he knew and responded well in their writings about the difficult situation of the Ukrainian region, which is between the two states, which tear it apart.

Key words: *imgotype of Ukraine, image of Ukraine, Cossack past, patriotism, Polish gentry, poem, creativity.*

УДК 94(477.83/.86): 070(09)(477.8) «19»

Ю. Крайняй, студент III курсу
Науковий керівник: А. А. Заводовський, к.і.н., доцент

ВИСВІТЛЕННЯ ПОДІЙ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У «ТАЛЕРГОФСЬКОМУ АЛЬМАНАСІ»

У статті розглядаються події які проходили під час першої світової війни у концентраційних таборах Талергоф і Терезин через призму публікацій у публіцистичному альманасі «Талергофський альманах». Аналізуються засоби, які використовувалися австрійською владою на західних українських землях для боротьби з православним населенням Закарпаття, Східної Галичини та Північної Буковини.

Ключові слова: *русини, Австро-Угорська імперія, перша світова війна Закарпаття, Східна Галичина, Північна Буковина.*

У ході Першої світової війни Галичина, Буковина та Закарпаття зазнали значних людських втрат, що було зумовлено як наслідками бойових дій між австро-угорськими і російськими військами, так і здійсненими ними каральними акціями проти мирного населення. Вже напередодні війни офіційна австрійська влада висловлювалася з недовірою до українського населення Галичини, вважаючи його російською «п'ятою колоною». Урядові кола звинувачували галичан у політичній непевності, підтримці Росії. «До москвофілів залучалися селяни, інтелігенція і духовенство, які ніколи не поділяли ідей москвофільства, а навіть загальноруських...» [5, с. 56].

Однією із причин такого ставлення була діяльність москвофільських організацій, яка в умовах збройного конфлікту з Росією набувала загрозливих масштабів. Знаючи про напрями роботи таких установ, їх ідеологію та підтримку з боку російського уряду, влада легально боролася із поширенням проросійських симпатій ще до війни. Офіційним приводом репресивних дій з боку влади стала брошура „Современная Галиция”, видана „Карпато-Русским Освободительным Комитетом” у Києві. Вона являла собою інформаційний довідник, у якому зазначалися відомості про галицькі москвофільські організації та їх членів, давалася характеристика українським установам і партіям, детально описувалися “станіци” (українські села, де російські військові могли знайти підтримку у випадку збройного конфлікту з Австро-Угорщиною).

Перед Першою світовою війною влада вжила низку заходів проти русинського руху, що набрав силу. Хвиля арештів буковинських русинів почалася в 1909 р. У 1910 р. заборонено більшість русинських організацій. У 1913 р. в Угорській Русі почався другий Мармарош-Сиготський процес.

Результат - 39,5 років ув'язнення для 32-х русинів за перехід в православ'я. У Львові пройшов процес проти двох православних священиків Максима Сандовича та Ігнатія Гудими, С.Ю. Бендасюка і студента В.А. Колдри, які 2,5 роки знаходилися в в'язниці, хоча потім були виправдані [4, с. 47-48].

Більш масові репресії почалися разом з Першою світовою. Усі русини (вся інтелігенція і більше тисячі селян), що потрапили до списків «політично неблагодійних» були заарештовані. Знищували їх на місці, без суду. 15 вересня 1914 р. вбито 40 осіб в Перемишлі [4, с. 56].

Як відомо, перші європейські концентраційні табори були створені в Австро-Угорщині під час Першої світової війни для знищення православного населення зі Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття. Туди влада імперії Габсбургів відправляла людей, причому найчастіше на основі доносів. У той час людину могли повісити на найближчому дереві, забити до смерті або розстріляти. За даними деяких дослідників, тоді було знищено близько 200 тисяч осіб мирного населення. Їм інкримінували найчастіше шпигунство на користь Росії. Але чи могло статися так, що 200 тисяч населення стали шпигунами?

Близько 400 тисяч галичан згодом змушені були емігрувати на схід разом з відступаючою російською армією. Це була страшна трагедія для багатьох людей, про яку нічого не написано в жодному підручнику історії. Убивали не тільки чоловіків, а й жінок і дітей, незалежно від їх віку і статі [3, с. 58].

Вже після війни в'язні австрійських концтаборів створили Талергофський комітет. Ця організація в 1924 р. у Львові почала випускати "Талергофський альманах". Було здійснено видання чотирьох випусків, в яких були зібрані документи, розповіді очевидців про геноцид населення «Прикарпаття і Закарпаття».

А тепер приведу кілька цитат з першого випуску альманаху: «Так, з перших же спалахів бурі Першої світової війни, задалегідь приречена на загибель, вся вірна національним заповітам, свідомо частина місцевого населення була відразу ж оголошена поза всяким законом, а слідом за цим і піддана цькуванню і бійні... Всі наявні засоби та сили державної охорони і влади, вся зовнішня і таємна поліція, кадрова та польова згряя жандармів, і навіть окремі військові частини і пости, дружно рушили тепер проти цих ненависних і небезпечних «тварин»... А за їх грізними і зручними спинами і багнетами вільно і нестримно заметушився також, захлинаючись від злоби, ворожнечі, і всякий вже приватний австрофільський накипень і набрід, з окаянним братом-нелюдем – каїном нещасного народу – на чолі... [3, с. 71].

Далі автор продовжує «...врахувавши виключно зручний і сприятливий для своїх партійних підступів і капостей момент, звів всі ці мерзенні й підлі наклепи, наруги і підступи над власним народом до вищої, жахливого ступеня та заходів, зодягнув їх у справжню систему і норму, вклав у них всю свою пронирильність, наполегливість і силу, все своє зло і зрадницьку отруту. Та мало, що досита, досхочу – доносами, цькуванням, розбоєм – над ним познущатись, де міг, що на муки сам його зрадив і злісно пограбував дотла, але, нарешті, навіть, до того ж, з цинічною зневагою хама намагається раптом стверджувати, що це він сам постраждав» [3, с. 75].

Відтворюючи хронологію подій, автор зазначає: «А слідом за тим пішов вже й справжній, живий погром. Без всякого суду і слідства, без удержу і без вузди. За першим безглуздим доносом, за примхою, користі і ворожнечі. Хапали всіх суцільно, без розбору... У кого була знайдена російська газета або книга, ікона або листівка з Росії. А то просто хто лише був вимічений як русофіл» [3, с. 76].

І нарешті страти-шибениці і розстріли – без рахунку, без краю і кінця. Тисячі безвинних жертв, море мученицької крові та сирітських сліз. То по випадковому дикому свавіллю окремих звірів-катів, то по мерзенних, шалених вироків навмисних польових лжесудів. За безглуздими провокаціями і доносами, з одного боку, і жахливої жорстокості, примхи або помилки, з іншого. Море крові і сліз. «Волокли по поневіряннях і муках, мучили по таборах і в'язницях, знову страждали від голоду і холоднечі, зведені поневіряннями і мором. І немов в пекельному, жахливому фокусі, зігнали, вивантажили все це нарешті в таборі тортур і смерті-пріснопам'ятному Талергофі»[3, с. 77]. А що після цього говорити про такі випадки, коли перед подібними «суддями», за доносом у більшості випадків жалюгідного «мужичка», цілі села звинувачувалися у відкритому русофільстві? [2, с. 15-16].

Доносами були заповнені всі газети українських партій в Галичині і Буковині, особливо "Діло" і "Свобода" займалися цим аморальним ремеслом і були інформаторами австрійської поліції і військових штабів. Незліченна кількість явних і анонімних доносів сипалися туди, і на підставі цих завідомо неправдивих депеш, падали жертвою зовсім невинні люди не тільки з боку австрійців і угорців, але й від рук своїх земляків. Так українські «січовики» накинулися в с. Лавочному в Карпатах з прикладами і багнетами на транспорт заарештованих, хоча там не було ні одного росіянина, а всі були галичани, такими ж як і «січовики». На жаль ці стрілки, що прославляються українськими газетами, як народні герої, недооцінювали становище своєї Вітчизни. Вони били рідний народ до крові, віддавали його на винищення австрійцям, чинили самосуд над рідними.

Всі слов'яни, жителі Австро-Угорщини передчували її розпад. В передсмертній агонії її правителі, вся їх влада ставала без міри лютою і всю свою злість виливали на слов'ян. Розбита паралічем Австро-Угорщина хотіла, щоб хорват був ворогом серба, щоб словак ненавидів чеха, щоб поляк наступав на українця, щоб українець відмовився від ідеї власної держави. Це означало б, що такий народ скоро і легко пристав би до пануючого народу і до кожного, хто його лише поставив би під свою руку. Це означало б процес його дегенерації. На щастя на вудку пішла тільки частина українського народу. Більш критичні уми скоро переконалися в тому, що австрійська пропаганда на Галичині, Буковині і Закарпатті – це чужа петля на їх шию. Вони не повірили в обман, що їм закидали австрійці ніби вже древній грецький історик не знав Україну, ніби Україна це не давня Русь, ніби Україна і Русь не одне і теж [4, с. 17-18].

Чим сильніше був натиск на людей, тим наполегливіше ставав їх захист. За вітчизну на шибениці, розстріли, на знущання і муки в Терезині, Талергофі, Відні та інших в'язницях і концтаборах Австро-Угорщини йшли тисячі за

тисячами, і страждали і вмирали за своїх предків, за церкву, слово, за свою правду [3, с. 47].

Отже, можна зробити висновки що австрійська влада розуміючи агонію Австро-Угорської імперії намагався будь якими методами якось продовжити їй час існування, використовуючи розколи між народів за різною ознакою, граючи на проблемах цих народів що населяли імперію, релігіях які вони сповідували. Також вони використовували етнічні чистки і концентраційні табори. Частково цілі які ставили перед собою владі кола Австро-Угорщини були виконані, але повністю виконати цілі не вдалося, цьому завадив кінець війни і розпад імперії.

Ми є свідками того, що в сучасній Україні про цю трагедію не згадують. Влучно колись висловився історик О. Бузина у своїй книзі «Таємна історія України-Русі»: «Мила Австрія з вальсами і оперетами, як же ти любила своїх українських підданих! Цікаво, родичі і однофамільці жертв пам'ятають про цю «любов»? А якщо хто пам'ятає, чому мовчать?» [7, с. 47]. Тільки завдяки глибокому дослідженню «Талергофського альманаху» сучасне покоління істориків, що звільнене від радянських штампів, зможе прояснити цю трагічну сторінку нашої української історії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Плекан Ю. Політичні репресії населення Східної Галичини австрійською військовою адміністрацією (1914-16 рр.) (За матеріалами «Талергофського Альманаху» // Доповіді викладачів, аспірантів та студентів на щорічній науковій конференції Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за 2008 р. Івано-Франківськ, 2008. С. 44-45.
2. Матюшко Л. І. Галицьке москвофільство міжвоєнного періоду : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2006. 233 арк.
3. Талергофській альманах: памятная книга австрийских жестокостей, изуверств и насилий над украинским народом во время Всемирной войны 1914–1917 гг. Львов: Издание «Талергофскаго Комитета», 1924-1932. Вып. 1-4.
4. Гардий П.С. Военные преступления Габсбургской монархии. 1914-1917 гг.
5. Суляк С. Г. Русины в период Первой мировой войны и русской смуты // Международный исторический журнал «Русин», 2006. № 1 (3). С. 47-48.
6. Суляк С. Г. Талергоф и Терезин: забытый геноцид // Международный исторический журнал «Русин», 2008. № 3-4. С. 69-75.
7. Бузина О. Таємна історія України-Русі. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/buzina/01.php

The article deals with the events that took place during the WWI in the concentration camps Telerhof and Berezina is a very important issue , in particular because: the means used by the Austrian authorities in the ethnically Ukrainian lands can be called inhumane and barbaric, they were the first in Europe to use concentration camps for ethnic cleansing.

Keywords: *concentration camp, ethnic cleansing, complicity, denunciations.*

ПОДІЛЬСЬКІ ТОПОНІМИ У ПРИЗВИЩАХ ЄВРЕЇВ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО (ЗА ПЕРЕПИСОМ 1897 р.)

У статті розглядається проблема утворення прізвищ єврейського населення Російської імперії на основі місцевих подільських топонімів у XIX ст. Автор використовує данні перепису 1897 р., аналізує історію набуття євреями прізвищ, розглядає їх типи та шляхи формування.

Ключові слова: історія євреїв, топоніми, Подільська губернія, утворення єврейських прізвищ.

Перші згадки про появу євреїв у місті Кам'янці-Подільському датуються 1447 р., коли кам'янецький староста заборонив їм перебувати у місті більше трьох днів. Стрімкий розвиток єврейської громади Кам'янця почався із дозволом на вільне їх проживання в місті зі сторони царської адміністрації. Протягом XIX ст. євреї поступово заселили більшу частину старого міста. У місті функціонувало 2 синагоги і 21 молитовний будинок, 2 приватні чоловічі і 2 жіночі єврейські школи. Представники єврейської громади, адвокати, лікарі, вчителі становили істотний прошарок кам'янецької інтелігенції [13].

Сюди переселились іудеї не лише кам'янецьких передмість, таких як: Карвасари, Підзамче, Зіньківці, Руські та Польські фільварки, але й значна кількість євреїв зі всієї губернії. Кам'янець приваблював нових жителів, як торговий прикордонний центр.

1895 р. було затверджено «Положення про Перший загальний перепис населення Російської Імперії», ініціатором проведення якого виступив російський географ і статистик П. П. Семенов-Тян-Шанський. Сам «Перший загальний перепис населення Російської імперії 1897 року» відбувся 28 січня. Він став першим і єдиним загальним переписом населення Російської імперії. Результати його були опубліковані в 89 томах (119 книг), де було висвітлено соціологічні дослідження [17].

Переписні листи з особистою інформацією про громадян передавались на зберігання в архіви або з часом знищувались. На території України до сьогодні збереглися такі листи по населенню Києва та області, м. Одеси, частково по колишніх Кам'янець-Подільському, Брацлавському, Вінницькому повітах Подільської губернії.

Переписні листи по території колишньої Подільської губернії нині зберігаються в Державного архіву Хмельницької області, у фонді 244 «Подільський губернський статистичний комітет», в якому знаходиться 53 справи, більшість з яких містять матеріали перепису 1897 р. [11, с. 66–67].

Згадувані переписні листи містять наступну інформацію про населення Російської імперії: прізвище (прізвисько), ім'я та по батькові, або імена якщо їх декілька. Відмітка про тих, хто виявився сліпим на обидва ока, німим, глухонімим або божевільним; стать (чоловіча / жіноча); ким записаний доводиться голові господарства або голові своєї сім'ї; скільки минуло років або місяців від народження; неодружений (а), одружений (а), вдівець (вдова) або

розведений (а); стан (соціальний) або звання; місце народження та місце прописки; віросповідання, рідна мова тощо.

Як бачимо, спектр опитування був дуже широким. Отже, переписні листи є вагомим джерелом не лише соціологічного характеру, а й можуть слугувати вченим для проведення генеалогічних, біографічних, ономастичних, регіонально-історичних досліджень та ін.

Зазначимо, що за даними цього перепису в губернії мешкало 3018299 жителів, з них іудеїв за віросповіданням 370636, а в Кам'янці-Подільському 35934, з них іудеїв – 16221 [16, с. 2–3]. Відсоткове співвідношення було наступним: по губернії євреї склали ~ 46,1%, у Кам'янці-Подільському ~ 44,8% [12, с. 63, Табл. 6].

Щодо прізвищ євреїв, то традиційно до початку ХІХ ст., як і інші народи, вони їх не мали. У Російській імперії обов'язковість спадкових прізвищ була введена відповідною статтею спеціального «Положення про євреїв», затвердженого імператорським іменним наказом Олександра І від 9 грудня 1804 р. Стаття № 32 цього положення оголошувала наступне: «За цього перепису кожен єврей повинен мати, або прийняти відоме своє спадкове прізвище, або прізвисько, яке і повинно вже бути збережене в усіх актах і записах без будь-якої зміни, з додаванням до імені, даного за вірою, або при народженні, міра ця необхідна для кращого влаштування їх цивільного стану, для більш зручної охорони їх власності і для розбору позовів між ними» [18, с. 734, § 32].

Виконання цієї статті передбачалося у дворічний термін, однак на практиці це відбувалося надзвичайно повільно, тому влада змушена була видати нове «Положення про євреїв», опубліковане 1835 р. Сюди знову включили відповідну статтю № 16: «Кожен єврей повинен назавжди зберігати відоме спадкове, або ж на підставі законів прийняте прізвище, без зміни, з додаванням до нього імені, даного за вірою, або при народженні» [19, с. 311, § 16].

Виконання статей цих положень покладалося на єврейське кагальне самоврядування. Проте, 19 грудня 1844 р. було видано «Положення про підпорядкування євреїв в містах і повітах загальному управлінню із знищенням єврейських кагалів», статтею №7 якого було встановлено, що: «Кожному єврею, голові сімейства, оголошується, яким ім'ям і прізвищем він записаний по ревізії, внесений до родинного і алфавітного списків, і повинен називатися в паспортах та в усіляких актах...» [20, с. 888, §7].

Спеціальним наказом, прийнятим 6 лютого 1850 р., євреям заборонялося змінювати прізвище навіть при переході до іншого віросповідання [21, с. 102–103].

Таким чином, іудеї масово почали придумувати собі прізвища, адже лише одиниці мали їх ще з часів середньовіччя (відомі рабинські або купецькі роди Європи, наприклад, Закуто, Раппопорти, Ландау та ін.). Традиційно виокремлюють наступні групи прізвищ: похідні від назв релігійно-суспільних станів – когенів та левітів (Коган, Каганович, Кац, Леві, Левіт, Левітан, Сігал та ін.); патро- та матронімічні – від імені батька / матері (Гершензон, Іцикзон, Якобсон та ін.); утворені від характеристик їх власника (Шварц, Вайсман, Гройсман, Сирота та ін.); «професійні» прізвища (Нудельман, Шнайдер,

Шустер, Шойхет, Рабин, Винокур, Кантор та ін.); «декоративні» прізвища (Шпільберг, Розенбаум, Гурфінкель, Фінкельштейн, Гольденберг та ін.) тощо.

Прізвища, утворені від топонімів (географічних назв), зустрічаються у євреїв, особливо у ашкеназі, частіше, ніж у інших народів. За даними А. Приблуди, топонімічні прізвища становлять понад 20% від загальної кількості врахованих їм прізвищ євреїв СРСР [22]. Утворювались вони найчастіше наступним чином: до назви того чи іншого населеного пункту додавався або слов'янський суфікс -ськ- (Київський, Висоцький, Турецький та ін.) або їдишський-ер- (Варшавер, Франкфуртер, Дунаївцер та ін.), або ж за повною назвою місцевості (Лемберг, Краків, Візенталь, Ландау та ін.).

Особливий інтерес становлять місцеві топонімічні прізвища, які побутували серед єврейського населення Російської імперії. Дослідження такого явища дає змогу дослідити шляхи розселення іудеїв, їх взаємозв'язки з місцевим українським населенням тощо. Більшість таких «подільських топонімічних» прізвищ, внаслідок Голокосту були знищені разом з їх власниками, сильно позначилась і післявоєнна русифікація. На сьогодні носіїв таких прізвищ майже не залишилось, що підвищує актуальність дослідження.

Таким чином, нами у переписних листах 1897 р. було виявлено наступні прізвища, утворені на основі топонімів Поділля:

Бедриковецький. Голова сім'ї Хаїм Іцкович походив з Кам'янця-Подільського, проживав разом з дружиною та 7 дітьми [3, арк. 35–36]. Ймовірно, що його предки походили з с. Бедриківці (нині Городоцького р-ну Хмельницької обл.). Згадок про значну єврейську громаду ми не зустрічаємо [24, с. 124], проте цей населений пункт знаходиться неподалік вагомого єврейського центру м. Городок. Це був один з важливих промислових торговельних центрів Поділля у ХІХ ст. Станом на 1897 р. тут проживало 3194 єврея, що складало 37% населення містечка [15, с. 222].

Збрижер. Голова сім'ї Аврум-Меєр Мордкович походив із Зіньковець, проживав разом з дружиною та 3 дітьми [2, арк. 41–42]. Безперечно, що прізвище утворене від назви с. Збриж (сучасний Чемеровецький р-н Хмельницької обл.), кінці ХІХ ст. тут проживало 355 євреїв чоловіків та існувала синагога [27, с. 532].

Кам'янецький [4, арк. 27–28; 7, арк. 262–263]. Прізвище є досить поширеним серед обивателів губернського міста, що само собою зрозуміло. Наведемо декілька прикладів. Меєр Лейбович Кам'янецький походив з м. Хотин тодішньої Бессарабської губернії (нині Чернівецької обл.), проживав разом з дружиною та 7 дітьми [4, арк. 27–28]. Шльома Копелевич Кам'янецький також походив з м. Хотин проживав разом з дружиною та донькою [7, арк. 262–263]. Ймовірно, між цими двома містами існували постійні активні міграційні потоки.

Кудринецький. Голова сім'ї Абрам Мошкович походив з м. Хотин, проживав разом з дружиною та 5 дітьми [10, арк. 216–217]. На жаль, зараз важко встановити, про які саме Кудринці йде мова. Найімовірніше, що мається на увазі село сучасного Борщівського району Тернопільської обл. Відомо, що в середині ХІХ ст. власником тамтешнього замку був єврей Меєр Бартфельд [1].

Лісоводер. Голова сім'ї Лейба Іось Шльомович походив з м. Городок, проживав разом з дружиною та 6 дітьми [5, арк. 24–25]. Ймовірно, коріння Лейби тягнеться із с. Лісоводи, що неподалік Городка.

Приворотер Бася-Шева Дувидівна походила з Кам'янця-Подільського та проживала на утриманні брата Х. Д. Кестімхера [2, арк. 91–92]. Можливо, що прізвище натякає на два села з назвою Привороття – сучасних Кам'янець-Подільського та Чемеровецького районів. Більш імовірним виглядає перший варіант – сучасне с. Привороття Друге – розташоване неподалік сс. Маків та Шатава, де проживала досить значна єврейська громада.

Слобідкін. Голова сім'ї Авраам-Мордко Волькович походив з містечка Жванець, проживав разом з дружиною та 5 дітьми [10, арк. 192]. На жаль, встановити з якої саме Слобідки походили предки Авраама-Мордко нам не представляється можливим.

Студеницер. Голова сім'ї Волько Срулевич походив з містечка Дунаївці, проживав разом з дружиною та 2 дітьми [6, арк. 202–203]. Тут проживало 308 євреїв-чоловіків та існувала синагога [26, s. 499].

Було виявлено декілька похідних прізвищ від містечка Ярмолинці. До прикладу, Ярмолинець Роза Лейбівна – прислуга в сім'ї І. М. Гофарна, походила з м-ка Карвасари [8, арк. 67–69], Ярмолинецький Іцек-Мордко Шойлевич, який походив з Кам'янця-Подільського та проживав разом з дружиною та сином (при сім'ї І. А. Хінькаса) [9, арк. 40–41]. Станом на 1897 р., в Ярмолинцях проживало 2633 єврея, що складало 50% населення [15, с. 226], також існувала аптека Фішера та проводилась велика кількість торгових ярмарок [25, s. 450].

Кременецький. Голова сім'ї Шая Фроймович походив з м-ка Солобківці Ушицького повіту, проживав разом з дружиною та сином [8, арк. 98–101]. Найвірогідніше, що тут йдеться про місто Волинської губернії (нині – райцентр Тернопільської обл.). У 1897 р. єврейська громада Кременця налічувала 6539 осіб (37 % населення) та мала синагогу [14].

Серед інших подільських топонімічних прізвищ було виявлено такі як: Бернашівський (на Вінниччині); Дунаївцер – від сучасного районного центру на Хмельниччині, де станом на 1910 р. проживав 9221 єврей (71 % населення), існувало 11 синагог та молитовних будинків, декілька хедерів, єврейська лікарня, богадільня, талмуд-тора, більшість підприємств перебували в оренді у євреїв [23]; Жванецький від с. Жванець Кам'янець-Подільського району, де проживало 1319 євреїв станом на 1861 р. (35 % населення), існувала синагога та 4 молитовні будинки [27, s. 871] та велась жвава контрабандна торгівля через р. Дністер.

Крім того, зустрічаються і прізвища інших регіонів сучасної України та Європи, наприклад, Лемберг (Львів), Київський, Бродер, Познанський, Варшавер, Франкфурт, Візенталь та ін.

Отже, у статті було розглянуто приклади використання топонімів Поділля, задля утворення прізвищ серед представників єврейської громади Кам'янця-Подільського. На основі цього, було простежено культурні впливи, зокрема запозичення євреями власних назв населених пунктів, в якості основ прізвищ. Більш детальне вивчення переписних листів 1897 р. дасть в подальшому нам можливість розширити дослідження такого феномену, що яскраво ілюструє

соціально-демографічну картину південно-західних земель Російської імперії у XIX ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бондаренко А. Кудринці // Україна інкогніта. URL: <http://ukrainaincognita.com/zamky-tafortetsi/kudryntsi-0>
2. Держархів Хмельницької обл. Ф.244. Оп.1. Спр.9.
3. Держархів Хмельницької обл. Ф.244. Оп.1. Спр.10.
4. Держархів Хмельницької обл. Ф.244. Оп.1. Спр.13.
5. Держархів Хмельницької обл. Ф.244. Оп.1. Спр.16.
6. Держархів Хмельницької обл. Ф.244. Оп.1. Спр.18.
7. Держархів Хмельницької обл. Ф.244. Оп.1. Спр.21.
8. Держархів Хмельницької обл. Ф.244. Оп.1. Спр.24.
9. Держархів Хмельницької обл. Ф.244. Оп.1. Спр.31.
10. Держархів Хмельницької обл. Ф.244. Оп.1. Спр.37.
11. Державний архів Хмельницької області: путівник. Київ-Хмельницький, 2007. Т. I. 610 с.
12. Єсюнін С. Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст. Хмельницький, 2015. 336 с.
13. Кивильша А., Осетрова Г. Еврейские пам'ятники Подолии // Матеріали ІХ міжнародної наукової конференції «Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в XX столітті». Київ: Ін-т іудаїки, 2002. 400 с.
14. Кременець. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C#%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%B4
15. Лукин В., Хаймович Б. 100 еврейских местечек Украины. Иерусалим–Санкт-Петербург, 1998. Вып. 1. Подолия. 320 с.
16. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / Под ред. Н. А. Тройницкого. СПб, 1904. Т. XXXII. Подольская губерния. 285 с.
17. Перепись населения Российской империи (1897). URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B8_\(1897\)#cite_note-newtimes.ru-1](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B8_(1897)#cite_note-newtimes.ru-1)
18. Полное собрание законов Российской империи. СПб, 1830. Собрание первое. Т. XXVIII. 1804–1805 гг.
19. Полное собрание законов Российской империи. СПб, 1836. Собрание второе. Т. X. 1835 г. Ч. I.
20. Полное собрание законов Российской империи. СПб, 1845. Собрание второе. Т. XIX. 1844 г. Ч. I.
21. Полное собрание законов Российской империи. СПб, 1851. Т. XXV. 1850 г. Ч. I.
22. Приблуда А. С. Фамилии евреев СССР // Имя твоё: сборник. Иерусалим, 1993.
23. Шнайдер Е. Дунаевцы и его штетлы // U-Jew. URL: <https://ujew.com.ua/dunaevcy-i-ego-shtetly>
24. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich Warszawa. 1880. Tom I.
25. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa. 1882. Tom III.
26. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa. 1888. Tom IX.
27. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich Warszawa. 1895. Tom XIV.

ОПІР НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЛЯ ПРИМУСОВОМУ ВИВЕЗЕННЮ НА РОБОТИ ДО НІМЕЧЧИНИ

В статті розглянуто питання опору жителів Поділля примусовому вивезенню на роботи. Було висвітлено спогади подолян-«остарбайтерів» про тогочасну ситуацію на Поділлі.

***Ключові слова:** Поділля, населення, подоляни, «остарбайтери», примусова праця, окупаційний режим.*

Проблема вивезення трудового потенціалу подільського населення на примусові роботи до Німеччини є досить актуальною сьогодні. Більше 75 років дана історична правда замовчувалась та кодувалась в архівах під грифом «Секретно», вона була малодослідженою та недоступною для більшості поціновувачів історії України. Тільки з 1991 року, коли Україна стала незалежною державою, інтерес науковців до вивчення так званої «живої правди» різко зріс, адже відкрився доступ до архівних матеріалів держави «всіх народів». В Радянському Союзі сама тема рабської та примусової праці протягом сорока років не набула належної актуальності. Лише під час перебудови стало можливим говорити про проблеми жертв нацизму та їхні скалічені долі.

Варто відзначити, що одним із злочинів німецько-фашистського окупаційного режиму на Поділлі стала депортація місцевого населення, зокрема молоді, до Третього Рейху.

Усього для робіт в нацистській військовій економіці із Подільського краю було вивезено 195880 цивільних громадян, у т.ч. 78650 осіб із Вінницької області, 117230 – з Кам'янець-Подільського краю. Так звана «вербувальна» кампанія здійснювалася методом насильства, усупереч справжній волі подолян, вже із перших днів наштотувалася на їхню протидію [2, с.77]. І про це свідчить хоч би такий документ – донесення начальника служби охоронної групи «Схід» таємної польової поліції, яка охороняла під Вінницею ставку Гітлера «Вервольф», унтерштурмфюрера СС К. Даннера начальника імперської служби безпеки та особистої охорони фюрера Й. Ратенхуберу:

«...В зв'язку із наказом пана державного міністра Розенберга, а також пана державного комісара Заукеля, відбувся медичний огляд українців в віці 21, 22, 23 років на предмет встановлення працездатності. І працездатні особи наступного дня повинні були відправитися ешелонами в Німеччину. Перші ешелони із місцевості Вінниця уже відправлені.

Й не дивлячись на те, що деякі зразкові українці зрозуміли даний наказ, а він був перекладений українською мовою, що вони підлягають відправці у Німеччину лише на роботу, усе-таки збір української молоді проходить дуже погано... Страх українців поїхати в чужу країну і розлучитись із своїми рідними та Батьківщиною дуже великий...

Тож, цими днями із своїми службовцями із даного питання я провів нараду, а також обговорив його із начальником охоронної поліції і СД в м. Вінниці паном унтерштурмбанфюрером Мерітенсом... Поки ми обговорювали дане питання, то за цей час 10 % працездатного населення не виконало наказу їхати на роботу в Німеччину, а перейшло до партизанів...» [7, с.210].

Таким чином, стає зрозумілим, що таку можливість мали далеко не усі.

Метою статті є аналіз опору жителів Поділля примусовому вивезенню на роботи.

Потрапивши у Німеччину, подоляни, як й решта «остарбайтерів», зазнавали нещадної експлуатації. І їх примушували до праці шляхом повсякденного та повсюдного насильства. Із метою залучення каторжан до трудової участі особливо широко застосовувався голод, який штучно підтримувався як на промислових підприємствах, так і в бауерських господарствах. Окрім цього, кожного, хто «провинився», могли негайно жорстоко побити, відправити у тюрму або ж концтабір, а то і позбавити життя.

Проте, незважаючи на більш крайні форми примусу, багато подолян проявили зростаючу непокору: не бажали працювати так, як від них вимагали експлуататори, ставились до справи байдуже, проявляли інертність і пасивність, а то і знаходили у собі мужність і сили узагалі відмовитися від роботи.

Головними формами опору «остарбайтерів» в фашистській неволі були наступні: відмова від роботи (саботаж); втечі; шкідництво; збройна боротьба.

І найбільш поширеним був вияв непокори, виконували роботу впівсили, невихід на роботу, пряма відмова від неї, втечі. Про це є свідчення подільських «остарбайтерів»: «...Восени 1944 р. я був арештований дільничним німецьким жандармом за погану роботу. Під арештом перебував троє діб...» [3, с.50] (із фільтраційної справи Д. Г. Кравчука, с. Майдан-Бобрик Літинського району).

«...Мене карали... за невихід на роботу і за відмову працювати. За це мене били і я 2 місяці сидів у штраф-таборі. Потім тікав, але спіймали...» [5, с.102] (із фільтраційної справи І. М. Марцинюка, с. Чешки Старосинявського району).

«...Я працював на залізній дорозі... За саботаж мене відправили у концтабір м. Грослозен, де провів три місяці...» [9, с.55] (із фільтраційної справи В. Г. Яцюка, с. Сьомаки Хмільницького району).

За аналогічну провину двічі допитувалась фашистами мешканка м. Гайсина Ф. П. Лерман [8, с.67]. Причому їй було особливо важко, адже доводилось приховувати ще й свою єврейську національність. В разі викриття її чекала би неминуча кривава розправа.

Варті на увагу мужність і незламність духу уродженки м. Погребища Г. І. Хоменко. Так, «8 січня 1943 року я була арештована гестапо за відмову від роботи і ув'язнена в тюрму м. Брепольвальд, де провела два тижні...» [7] (із фільтраційної справи Г. І. Хоменко, м. Погребище).

Коли під час одного із допитів гестапівець заявив, що за невихід на роботу вона буде повішана, подолянка не побоялась погрози. І через півмісяця її перевели у тюрму м. Бохупа, а потім в Віденську в'язницю.

«...Тут мене через перекладача допитував німецький офіцер... Він вимагав, щоб я ішла працювати, але я знову категорично відмовилась...» [11].

Врешті, за виявлену непокору Ганна Іванівна в лютому 1943 р. опинилася, е жіночому концтаборі «Равенсбрюк», через який загалом пройшло понад 100 тис. невілниць та більше половини із них загинуло.

«У концтаборі я пробула із лютого 1943 р. по лютий місяць 1945 р. Потім мене перевели у табір смерті Берден-Бельзен...» [7]. Ця мужня подолянка не скорилась й тут, залишившись, однак, живою. Від смерті її врятував наступ англійських союзницьких військ.

Не меншого розмаху набуло й шкідництво. Так, справжній подвиг в фашистській неволі здійснили жінки – в'язні згадуваного концтабору «Равенсбрюк», які працювали на патронних заводах. В результаті шкідництва брак продукції за декілька місяців тут склав 14 ешелонів [4, с.129].

Факти шкідництва мали місце й в інших районах Третього Рейху. І до багатьох із них мали причетність саме подоляни. Так, досить великий обвал на шахті «Анна» у Рурській області організував вінничанин П. Кондратенко.

Систематично 2-3 рази за зміну в шахті м. Батропа різав паси, по яких транспортувалося вугілля, мешканець с. Слободшца Дашівського району (до арешту гітлерівцями активний член більшовицько-комсомольського патріотичного підпілля) Д. М. Левчишин.

Проте, підпільні організації діяли навіть у самій Німеччині. Ось що, зокрема, написав 21 вересня 1943 р. із Берліна з табору № 80 своїй дружині «остарбайтер» Іван Авузяк із с. Лоївців Староушицького району: «...Ганя, ми вповаємо на наших братів та на Йосипа Віссаріоновича, може скоро ми вийдемо з цієї кабали, бо тут діє ВКП(б)... Ганя, якщо мене не буде, нехай добро буде тим, хто останеться живим. Но знайте, що я постраждаю за справу ВКП(б), за справу Йосипа... Бажаю хороших успіхів» [11, с.109].

Ті подоляни (як «остарбайтери», так і військовополонені), яким вдалось вирватися із неволі, ставали на шлях активної збройної боротьби, створювали чи поповнювали патріотичні групи, партизанські загони, вливаючись в ряди учасників європейського Руху Опору.

За межі України, наприклад, відомо про героїчні вчинки уродженця с.Соломірки Хмельницького району Героя Радянського Союзу, національного героя Франції Василя Порика. В липні - серпні 1943 року із 12 бійців він сформував табірний партизанський загін, що здійснював акти саботажу та диверсій на шахтах, пускав під укіс ворожі ешелони.

І цей приклад знайшов досить широкий відгук. Так, 12 серпня 1943 р. в містечку Бомон відбулася нарада представників табірних підпільних організацій, на якій було створено міжтабірний комітет північних департаментів. Його головою став В. Порик. І при допомозі комітету наприкінці 1943 - на початку 1944 року табірні загони були створені в 10 таборах цього району, що об'єднували понад 200 бійців. В березні 1944 р. В. Порик був призначений членом штабу франтирерів і партизан на півночі Франції. У ніч із 21 на 22 квітня 1944 р. партизанський загін під командуванням В. Порика розгромив бомонський концтабір, а 23 квітня атакував гітлерівську маршову колону, знищивши 30 фашистів [1, с.151].

У червні 1944 р. герой створив штаб воєнно-політичного керівництва боротьбою наших патріотів на півночі Франції.

Також В.Порик виявив себе і талановитим та досвідченим пропагандистом, провівши ряд антифашистських мітингів та зборів. Так, справжньою маніфестацією солідарності з французьким народом виявився його новий подвиг: 14 липня 1944 року в день національного свята Франції (155-річчя штурму Бастилії) у містечку Сан-ан-Гоель партизан виступив на мітингу у формі радянського офіцера. Звістка про цю надзвичайну маніфестацію швидко облетіла міста і села північних департаментів, поширилася чутка про радянський десант. Проте 22 липня 1944 р. між Льєвеном і Гренаєм В. Порик потрапив в засідку гестапо і був знову схоплений. Знаючи про популярність радянського офіцера і про здійснену ним антифашистську роботу, окупанти через дві години після арешту розстріляли його біля стіни Арраської фортеці [10, с.6].

Вищої військової нагороди Італії удостоєний колишній мешканець м.Могилева-Подільського Микола Буянов. Посмертно нагороджений італійською медаллю партизан гарібальдійської бригади провінції Модена Михайло Савченко з Поділля. Там же на Аппенінах громив ворога партизанський загін вінничанина Андрія Гречка.

В 1942 р. насильно була вивезена на фашистську каторгу уродженка с.Коренівки Чечельницького району Катерина Калтакова. Працювала в Австрії. А на початку 1945 р. подолянці пощастило утекти до югославських партизанів. Майже чотири місяці вона перебувала в їхніх рядах. Була спочатку куховаркою, потім брала участь в партизанських походах, збройних сутичках із гітлерівцями [6, с.115].

Далеко від рідної України відважно бились із фашистами недавні «остарбайтери» і військовополонені Василь Колесник, Степан Кондратюк, Олександр Ткаченко, Григорій Карасюк, Василь Ткачук, Петро Пантелій, Іван Федорчук, Петро Григоренко, Іван Мороз, Олексій Бондаренко, десятки інших славних синів Поділля.

Таким чином, спогади подолян дають нам чітку картину того, що відбувалось під час німецько-фашистського окупаційного режиму на Поділлі. Значна частина населення здійснила опір примусовому вивезенню на роботи. Головними формами опору «остарбайтерів» в фашистській неволі були наступні: відмова від роботи (саботаж); втечі; шкідництво; збройна боротьба. І найбільш поширеним був вияв непокори, виконували роботу впівсили, невихід на роботу, пряма відмова від неї, втечі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Буцько О.В. «С возвращением»: судьба украинских граждан, репатриированных на Родину. Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. праць. К.: Ін-т історії України НАНУ, 1998. Вип. 2. С. 148-162.
2. Воєнні аспекти історії Поділля ХХ–ХХІ ст.: матеріали наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 29 жовт. 2014 р. / редкол.: В. А. Дубінський (голова), О. М. Завальнюк, Л. В. Баженов та ін. Кам'янець-Подільський : Друк. Рута, 2014. 176 с.
3. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: Документы и материалы. Москва: ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы, 1946. Т. 1: 22 июня 1941 г. 31 декабря 1943 г. 698 с.

4. Джерела пам'яті: Історико-краєзнавчий альманах. Вип. 2. Остарбайтери: жива правда – живий біль / упоряд.: Т.Ю. Нагайко; редкол.: В.П. Коцур (головн. ред.). Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний ун-т», 2010. 456 с.
5. Документи обвиняют. Сборник документов о чудовищных зверствах германских властей на временно захваченных ими советских территориях. Вып. 1. Москва: ОГИЗ, Государственное изд-во политической литературы, 1943. 252 с.
6. Листи з фашистської каторги: зб. листів радянських громадян, які були вигнані на каторжні роботи до фашистської Німеччини / за ред. Ф. Шевченко. Київ: Українське вид-во політичної л-ри, 1957. 158 с.
7. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині 1941–1944 : документи і матеріали / упоряд.: М. П. Вавринчук, О. М. Завальнюк, А. Г. Філінюк та ін. ; редкол.: Л. В. Баженов та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. 576 с.
8. Прошлое забвению не подлежит / авт.-сост.: В. П. Черныш, М. Л. Миронюк; редкол.: З. Е. Запорожан, В. В. Кулеша, Н. К. Подскоцкая и др. Каменец-Подольский, 2008. 328 с.
9. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Т. IV. Крымская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (4-11 февраля 1945 г.): сб. док. и матер. / МИД СССР; гл. ред. комис.: А.А. Громыко (гл. ред.), И.Н. Земсков и др. Москва: Политиздат, 1984. 302 с.
10. У вінок партизанської слави: щоденник радянського месника : архівна знахідка / упоряд.: В. І. Очеретянко, І. В. Рибак, А. Ю. Матвєєв. Хмельницький : Крисюк С., 2012. 40 с.
11. Україна сниться: (неотримані листи подолян, відправлені з Німеччини у 1942-43 рр.) / Держ. архів Хмельниц. обл. Хмельницький, 1995. 136 с.

The article deals with the issue of resistance of residents of Podillya to forced export to work. The memories of the Ostarbeiters of the situation in Podillya were covered.

Keywords: Podillia, population, Podillians, Ostarbeiter, forced labor, occupation regime.

УДК 354.32:35.075.32(477)«1918»

В. Савосто, студентка IV курсу історичного факультету
Науковий керівник: **О. М. Завальнюк**, д.і.н., професор

ІВАН СТЕШЕНКО – ОРГАНІЗАТОР І КЕРІВНИК ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРСТВА ОСВІТИ

У статті на основі опублікованих джерел та наукових праць висвітлюється діяльність Івана Матвійовича Стешенка на посаді Генерального секретаря освіти Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради.

Ключові слова: Іван Стешенко, Генеральний секретар освіти, Генеральне секретарство освіти, українізація, школа.

Свідома частина української інтелігенції, яка була носієм української національної ідеї впродовж кінця XIX – початку XX ст., стала ініціатором розгортання національно-культурного руху, створення українських громадських організацій, партій і об'єднань у роки Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. Вивчення історії керівної ролі української інтелігенції, її яскравих представників, зокрема І. Стешенка, в державному апараті управління освітою і культурою у 1917-1918 рр. продукує уроки щодо посилення ролі інтелігенції в сучасному державотворчому процесі.

Мета роботи полягає у тому, щоб розкрити багатогранну діяльність Генерального секретаря І. Стешенка та показати його внесок у справу розбудови української національної школи за Центральної Ради.

Наукові праці дослідників, присвячені діяльності І. Стешенка як організатора і керівника Генерального секретарства освіти є надзвичайно цінною складовою історіографії. До цієї проблеми неодноразово зверталися М. Чиркова [11], С. І. Шитий [12], І. Л. Лікарчук [4], Н. А. Сорочан [10] та ін. Але постать цієї непересічної особистості досі не отримала належної оцінки в українському суспільстві, його наукова спадщина недостатньо досліджена, а в біографії залишаються нез'ясовані моменти.

І. Стешенко народився 24 червня 1873 року в Полтаві, у багатодітній родині. Батько був унтер-офіцером у відставці, колишнім кріпаком князів Кочубеїв. Мати походила з дрібних полтавських міщан. Початкову освіту Іван Стешенко здобув у Полтавському міському церковно-парафіяльному училищі, середню – у Полтавській класичній гімназії, вищу – в університеті св. Володимира на слов'яно-російському відділі історико-філологічного факультету [6, с. 194].

Довгий час викладав у середніх та вищих школах Києва. У 1915 р. очолив Тетянівську гімназію для біженців. У лютому 1917 р. – комісар з учбової частини і товариш голови Ради громадських організацій м. Києва [13, с. 35].

У березні 1917 р. при Українській Центральній Раді було створено окрему шкільну комісію, яку очолював І. Стешенко. До цієї комісії повним складом увійшла Рада Українського товариства шкільної освіти. Згодом ця комісія була перетворена в Генеральну шкільну раду, яка працювала при Генеральному секретарстві освіти. Так, на базі Товариства виріс перший офіційний державний орган у справах освіти [7, с. 19]. Очолив Генеральний секретаріат освіти голова УТШО Іван Стешенко, і «ті принципи, які були покладені в основу діяльності Товариства, були прийняті і впроваджувались у життя». Генеральне секретарство освіти, очолюване І. Стешенком, одержувало значну допомогу від УТШО. Саме до Генерального секретарства перейшла розробка питання про організацію національної освіти.

З ініціативи УТШО 5–6 квітня 1917 р. у Києві відбувся Перший всеукраїнський учительський з'їзд за участю близько 500 делегатів від початкових, середніх і вищих навчальних закладів України [1, с. 123]. Його відкрив голова Шкільної комісії І. Стешенко [12, с. 148]. З'їзд визнав за необхідне заснувати Всеукраїнську шкільну раду, яка б займалась питаннями організації шкільної освіти. Делегати висловились за організацію педагогічних курсів, українізацію учительських семінарій та інститутів, влаштування українознавчих кафедр у вишах з метою підготовки учителів середньої школи. Для забезпечення функціонування кожної окремої ланки української школи пропонувалось організувати філії Всеукраїнського товариства шкільної освіти на місцях, заснувати український педагогічний журнал, видати достатню кількість підручників [1, с. 123].

15 квітня 1917 р. І. Стешенка було призначено генеральним секретарем освіти. Він вважав, що: «Український народ є державним на своїй території, але разом з тим, необхідна повна справедливість щодо національних меншин, що

проживають на території України, права яких повинні бути забезпечені. Але всі народності, що проживають в Україні, зобов'язані знати мову, літературу, географію і історію України». При розробці концепції української школи І. Стешенко враховував стан освіти і ті першочергові завдання, які поставила на порядок денний передова українська громадськість, освітянські та учнівські колективи. В основу програми своєї діяльності він поклав рішення Всеукраїнського педагогічного з'їзду – більше ніколи ні до, ні після цього програма діяльності об'єднання професійних педагогів не була програмою діяльності вищого органу державного управління. На допомогу вчителям в організації і налагодженні процесу українізації освіти генсек видав брошуру «Поміч учителю в справі національного виховання дітей» [12, с. 148].

Перше звернення Стешенка, як Генерального секретаря до працівників освіти, з'явилося 2 липня 1917 р. «Кожен, хто почуває свої обов'язки перед рідним краєм і хто може допомогти рідній справі – хай іде до роботи. Час не жде». 9 липня він виступив з декларацією, в якій проголошувалося: «В справі народної освіти Секретаріат має на меті насамперед з'єднати в своїх руках все керування шкільною освітою, а власне: догляд за проведенням на місцях українізації школи, організація видання підручників і приготування учителів для шкіл, та поміч у згуртуванні їх у професійні товариства... створення Всеукраїнської Шкільної Ради... Для постійного зв'язку з місцями – завести своїх спеціальних комісарів до народної освіти...». Такі перші кроки секретаріату викликали спротив серед деяких працівників освітньої сфери і в першу чергу керівництва Київської шкільної округи, яке виступило проти українізації закладів освіти. У відповідь на це Стешенко звернувся до Української Центральної Ради (УЦР) з пропозицією скасувати шкільні округи та запровадити інститут комісарів шкільної освіти, які були б підпорядковані виключно Секретаріату освіти. Центральна Рада прийняла пропозицію І. Стешенка [12, с. 149].

На II-ому Всеукраїнському вчительському з'їзді 10-12 серпня 1917 р. у Києві була розглянута програма діяльності генерального секретаря народної освіти щодо організації нової школи в Україні – національної не лише за формою, а й за змістом [11, с. 71]. Так, в резолюції з'їзду наголошувалося: «щоб усі громадяни мали право на безплатну нижчу, середню і вищу освіту з забезпеченням учнів підручниками, одягом, продуктами харчування і т.д.» [2, с. 267].

Для успішного реформування школи країні не вистачало вчителів, а у багатьох регіонах їх не було зовсім. Для вирішення цього питання ще навесні 1917 р. в губернських і повітових центрах, інших містах України почали відкриватися спеціальні курси. Пізніше до цієї справи були залучені українські гімназії, виші, новостворена Педагогічна академія, товариство «Просвіта» тощо. Влітку 1917 р. Генеральний секретар народної освіти Іван Стешенко звернувся до Тимчасового уряду Росії і Верховного головнокомандувача Південно-Західного фронту генерала Брусилова з проханням демобілізувати вчителів з України. У відповідь на це звернення Брусилов до осені 1917 р. достроково звільнив з діючої армії близько 13 тис. педагогів. Учительські кадри

поповнювалися також за рахунок українців, які відгукнулись на заклик Центральної Ради і поверталися з різних районів Росії.

Вжиті заходи дали змогу вже в 1917/1918 навчальному році розгорнути широку українізацію початкових шкіл, яких тоді налічувалося близько 5400. У них працювало 62000 вчителів. Крім того, було створено понад 100 українських гімназій, педагогічні, технічні, медичні училища, агрономічні школи, розширено мережу курсів для ліквідації неписьменності серед дорослого населення [9].

Як бачимо, Генеральний Секретаріат освіти, очолюваний І. Стешенком, проводив реформування освітньої галузі відповідно до постанов І-го та ІІ-го Всеукраїнських учительських з'їздів, а саме: проведення українізації школи, обов'язковість викладання в усіх освітньо-виховних закладах української мови та літератури, географії та історії України, створення нових і українізація вже існуючих навчальних закладів, організація Української Академії Наук, ліквідація неписьменності серед дорослого населення через організацію позашкільної освіти тощо [11, с. 71].

Керівник освітнього відомства займав активну позицію щодо українізації освітньої галузі, разом з тим застерігав від гіперболізації таких знакових для українців постатей, як Тарас Шевченко, адже геній Шевченка не потребує додаткового звеличення, а суб'єктивність щодо нього може навіть зашкодити формуванню національної самосвідомості [11, с. 73].

І. Стешенко приділив велику увагу ліквідації старого апарату управління освіти в Україні і розпочав формування національної системи управління освітою і культурою. Були ліквідовані шкільні округи на території Української Народної Республіки і створені комісаріати у справах шкільних округів. Завдяки його зусиллям було засновано інститут губернських і повітових комісарів освіти для зв'язку секретарства освіти з місцями забезпечення проведення українізації школи. Провідну роль у процесі демократизації системи управління відіграла система шкільних рад, до складу яких входили вчителі, представники від громадських організацій [10, с. 136].

Необхідно звернути увагу на уміння генерального секретаря І. Стешенка добирати кадри. Як згадує співробітник секретарства освіти Л. Білецький: «Такого підбору співробітників, яким був перший склад за Івана Стешенка, Міністерство освіти за інших міністрів ще не мало, хіба що за В'ячеслава Прокоповича, але тоді діяв уповні склад співробітників перший. Повна ідейна солідарність, повна дружня і товариська співпраця, повна відданість справі не за страх і не за матеріальні вигоди, а за совість – це була основна риса в Міністерстві освіти» [10, с. 137]. Незмінним товаришем (заступником) Генерального секретаря освіти, його вірним помічником був П. Холодний, видатний художник і педагог, громадський діяч [10, с. 137].

Керуючись законами Центральної Ради, рішеннями Генерального Секретаріату було закладено надійний фундамент української національної школи. Так, упродовж березня-серпня 1917 р. тільки на Київщині було засновано 18 українських гімназій, на Полтавщині – 16, на Поділлі – 5, а всього було відкрито 53 українські середні школи [3, с. 3]. Як відзначає український історик-емігрант І. Нагаєвський, «це був дуже успішний початок, він,

безсумнівно, свідчить про велику любов українського народу до своєї рідної культури» [5, с. 385].

Українознавство стає політикою та філософією не тільки Генерального секретарства освіти, а і всієї Центральної Ради. І. Стешенко разом з О. Дорошкевичем підготував «Матеріали по питанню викладання предметів українознавства в навчальних закладах», які склалися з чотирьох розділів: історії, географії, української мови, художньої словесності. Україна мислилась як цілісність етносу–нації, території, матеріальної та духовної культури українців на теренах України і на різних континентах світу, а українознавство, як історичний досвід, аналіз існуючих проблем, прогноз майбутнього розвитку. Це було методологічне пізнання та висвітлення етногенези з розвитком держави, світової цивілізації та культури. І. Стешенко з надзвичайним запалом переймався своєю місією організації українізації освіти. Він опрацьовує план української шкільної системи і ґрунтовної українізації російської школи. Не вдаючись в політичні дискусії, почав з кипучою енергією проводити цей план в життя [4, с. 62].

Педколективи російських шкіл ненавиділи І. Стешенка. Вони розуміли, що запровадження української мови в школах вириває у них з рук останнє знаряддя русифікації і нищить останні позиції російського імперіалізму, його панування в Україні. 8 січня 1918 р. УЦР затверджено поданий І. Стешенком законопроект про вставлення окремої штатної посади – вчителя української мови і літератури. Завдяки діяльності Генерального секретарства освіти у 1917-1918 рр. створено низку українських вищих навчальних закладів, мистецьких організацій та наукових установ. Найпершою з вищих шкіл, що виникли тоді, стала Українська державна академія мистецтв. І. Стешенко також велику увагу приділяв розвитку українського театру [12, с. 150].

Усього півроку очолював І. Стешенко Генеральне секретарство освіти (з січня 1918 р. Міністерство народної освіти), адже у кінці січня 1918 р. він подав у відставку з цієї посади разом з усім кабінетом В. Винниченка, але залишався працювати у міністерстві головним інструктором (генеральним комісаром) освіти навіть за часів Української держави гетьмана П. Скоропадського [11, с. 73].

У січні 1918 року міністром освіти в уряді УНР став Н. Григоріїв. А Іван Стешенко – педагог і державний діяч, літературознавець і перекладач, перший міністр освіти України, завдяки якому розпочалася українізація шкіл, відкрито Український народний університет, Педагогічну академію та Академію мистецтв – загинув у липні 1918 року за невідомих обставин. За однією з версій його засудила на смерть підпільна більшовицька організація Зінківського повіту Полтавської губернії [8].

Отже, І. Стешенку належала провідна роль у створенні Генерального секретарства освіти. Він був видатним представником української інтелігенції, високоосвіченою людиною, талановитим перекладачем, літературознавцем. Але в першу чергу він був відомим педагогом, активним борцем за відродження української школи. За короткий період перебування на посаді Генерального секретаря освіти здійснив велику і клопітку роботу, пов'язану з українізацією школи, підготовкою українських учителів, виданням українських підручників і

термінологічних словників, відкриттям нових українських закладів освіти усіх рівнів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Даниленко С. Українське Товариство Шкільної Освіти в культуротворчому процесі (1917–1920 рр.) // Український історичний збірник. 2012. Вип. 15. С. 118-128.
2. Історія української культури. Збірник матеріалів та документів / Під ред. Б. І. Білик, С. М. Клапчук. Київ: Вища школа, 2000. 606 с.
3. Купрійчук В.М. Законотворча діяльність Центральної Ради у сфері гуманітарної політики (березень 1917 – квітень 1918 року). URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12KVMSGP.pdf>
4. Лікарчук І. Л. Міністри освіти України: монографія. Київ: Видавець О. М. Ешке, 2002. 328 с.
5. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ: Вид-во «Український письменник», 1993. 414 с.
6. Павловский И. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Полтава : ПУАК, Тип. Преимников Дохмана, 1912. С. 194-195.
7. Постернак С. Из історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917 – 1919 рр. Київ: Всеукр. кооп. вид-во Союз, 1920. 127 с.
8. Розвиток освіти і науки під час Української революції 1917-1921 років. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/rozvytok-osvity-i-nauky-pid-chas-ukrayinskoyi-revolyuciyi-1917-1921-rokiv>
9. Розвиток освіти, дошкільного виховання і культури в Українській Народній Республіці. URL: https://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/31.html
10. Сорочан Н. А. Українська інтелігенція у складі керівництва міністерства освіти за часів Центральної Ради і гетьманату П. Скоропадського // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія. 2004. Вип. 8. С. 135-140.
11. Чиркова М. Навчитель українства Іван Стешенко // Актуальні питання гуманітарних наук. 2015. Вип. 12. С. 69-78.
12. Шитий С. І. Іван Стешенко – перший міністр освіти України // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія Економіка і право: зб. наукових праць. Випуск 9. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. С. 146-151.
13. Ярош Д. В. Законодавча діяльність Центральної Ради в галузі освіти і культури: історичний досвід і його значення для сучасної розбудови України // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2002. № 4. С. 34-38.

In the article on the basis of published sources and scientific proceedings, the work of Ivan Matseevich Steshenko as the Secretary General of the Ukrainian People's Republic of the Ukrainian Central Rada was investigated.

Key words: *Ivan Steshenko, General Secretary of Education, General Secretariat of Education, Ukrainization, School.*

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ГРОМАДСЬКА ДУМКА»

У публікації зроблено спробу схарактеризувати висвітлення соціально-політичних подій, котрі відбувалися в часи першої російської революції на шпальтах першого українського щоденного друкованого органу «Громадська Думка», змальовано ідейно-політичний напрям газети, частково окреслено політичну приналежність членів редакційної колегії видання.

***Ключові слова:** газета «Громадська Думка», Російська імперія, перша російська революція, суспільно-політичні події.*

На початку ХХ ст. розпочався активний процес із формування українських національних друкованих видань, що в подальшому мали значний вплив на суспільне життя України. Проте, ці зміни впроваджувалися під прицілом російської імперської цензури, яка мала на меті будь-якими способами перешкоджати виникненню української преси, а в подальшому, впроваджуючи нові правила друку, забороняючи та закриваючи після безпідставних обшуків редакційні приміщення – її функціонуванню.

Сьогодні дослідження національної періодики покликані зруйнувати бар'єри та кліше, нав'язані історичній науці марксистсько-ленінською радянською ідеологією. Періодична преса завжди була не лише інформатором про важливі суспільно-політичні події, а й вагомим важелем впливу на формування світогляду народу та його духовних орієнтирів. Тому, зважаючи на те, що цей пласт української національної історії на сьогодні залишається слабо вивченим, перед дослідниками преси постає важливе завдання – окреслити роль періодики та перших україномовних друкованих органів в формуванні української національної ідеї на поч. ХХ ст.

Варто зазначити, що до проблематики дослідження витоків українських друкованих видань початку ХХ ст. зверталися такі дослідники, як В. Ігнатієнко [11, 12], А. Животко [7], М. Андрійчук [1], А. Кобинець [19], Т. Бурдега [2], А. Заводовський [9], І. Кучернюк [21].

Метою цієї статті є з'ясувати питання про висвітлення на шпальтах «Громадської Думки» соціально-політичних подій, котрі відбувалися у 1905–1906 рр.

Розкриваючи ідейно-політичний зміст газети, насамперед слід вказати на особистих політичних симпатіях та партійній приналежності організаторів видання. Як нам відомо, частина з них були безпартійними, проте, інша частина (Б. Грінченко, Є. Чикаленко, М. Левицький, І. Шраг, Є. Тимченко, Ф. Матушевський, які входили до постійної редколегії належали до Української демократично-радикальної партії [32, с. 78].

УДРП була ліберальною партією, до складу якої ввійшла інтелектуальна еліта та представники проукраїнськи налаштованої інтелігенції, котрі відіграли важливу роль в українському націєтворенні. Не зважаючи на те, що УДРП – це

напівлегальна партія і в своїй діяльності певною мірою керувалася традиціями українського національного руху, в політичному житті вона виступала за мирну, ненасильницьку трансформацію Росії в конституційну монархію. Про це неодноразово зазначалося на шпальтах газети «Громадська Думка». Окрім політичних справ діячі УДРП розгортали широку просвітницьку діяльність, прагнучи сприяти піднесенню національної свідомості українців, зокрема, займалися організацією «просвіт», перекладом книг, творенням національних видань тощо [10, с. 111].

Стосовно політичного ладу держави, газета обстоювала устрій конституційної монархії. Такі відомості містяться у двадцять п'ятому випуску «Громадської Думки». Тут розміщено інформативні статті стосовно поділу влади («Осібність властей»). Обґрунтовується така позиція тим, що при конституційному устрою існує чітка структура повноважень влади – судова та виконавча («урядова») гілка відділена від законодавчої: «Одні люди і установи видають закони, другі люди та другі установи ті закони виконують, треті – чинять суд» [23, с. 2].

Певною мірою критиці на шпальтах газети піддано виборчу систему, зокрема, на першій сторінці п'ятого номеру видання акцентується увага на проблемах організації виборів до Державної думи. Загалом, з сторінок видання зрозумілим є те, що складання списків виборців штучно гальмувався земськими та гродськими управами, котрі не виконували поставленні вищим державним керівництвом завдання у визначений термін [18, с. 1].

Стосовного того, як повинні бути проведені вибори до Державної думи неодноразово наголошувалося у номерах газети. На думку редакційної колегії дума нормально функціонуватиме лише за умови проведення «вселюдних, рівних та таємних» виборів. Наголошувалося на неприпустимості будь-якого тиску на виборчий процес [16, с. 1].

Громадськість, натомість, продовжувала вірити «урядовим повідомленням», котрі надходили до редакції та публікувалися на сторінках видання. В них уряд запевняв «скликати Державну думу якомога швидше» та «докласти всіх зусиль до організації цього процесу» [16, с. 1].

Проте, час йшов, напруження зростало з величезною силою, події розвивалися із нечуваною швидкістю, а уряд продовжував «годувати громадян обіцянками». Робилися різні «заяви» про те, що «уряд розуміє ту відповідальність, що падає на нього», проте прихильність в народі до влади зменшувалася [18, с. 2].

Непокоїло представників інтелігенції й те, що в умовах військового стану, котрий було введено в грудні 1905 р. та в умовах якого до функцій поліції делегувалися повноваження попереджати терористичні акти, революційні виступи населення, проводити обшуки житлових та нежитлових приміщень [6, с. 38].

З приводу цього, в газеті писали, що наразі немає свободи слова, друку, які є важливими компонентами для проведення виборів. Також зазначалося, що в умовах «воєнного стану» та «стану надзвичайної охорони» нівелюється недоторканість особи, що дає місцевій владі право не лише не видавати дозволи на мирні зібрання, а й без суду «закидати людей до тюрми та виставляти проти

них солдат із кулеметами та рушницями» [18, с. 2].

Серйозній критиці піддали судову систему Росії. У двадцять четвертому номері газети вказано на підконтрольність судів державній владі. Йдеться про те, що справедливість судових рішень може бути лише в випадку, коли «ті, хто чинять суд» не боятимуться нікого, «окрім своєї совісті» [18, с. 2].

На шпальтах «Громадської думки» час від часу з'являється колонка «з життя партій», у якій не лише оцінювалася їх діяльність, а й проводилися заклики до об'єднань під час виборів.

Стосовно політичних поглядів газети – певною мірою відчувається співчуття організаторів видання до опозиційних партій, зокрема до представників «кадетського напрямку». Зокрема, у двадцятому номері часопису йдеться, що саме кадети прохали міністра внутрішніх справ Дурново про скасування заборони зібрань для усіх політичних партій [14, с. 3].

Про несприятливе становище опозиційних партій розповідається у сорок третьому номері «Громадської Думки». У публікації «Політичні партії і дума» схарактеризовано репресії влади та висловлені побоювання щодо можливості ліквідації партії кадетів збоку «реакційного кабінету Віте-Дурново». Також з тривогою описуються погляди деяких представників конституційно-демократичної партії стосовно можливого бойкоту виборів, проте до рекомендацій, чи закликів не бойкотувати вибори редколегія не вдається [24, с. 1-2].

Також повідомляється про функціонування у Петербурзі Українського клубу, члени якого не виключають можливості політичного союзу українських партій, із конституційними демократами. Проте, клуб вважав своїм завданням «детально розробити всі політичні питання, що торкаються України» [24, с. 1-2].

Також повідомлялося про певні непорозуміння, що виникли в кадетських колах. Причиною цих суперечностей було негативне ставлення частиною конституційних демократів до зрівняння жінок у правах із чоловіками. Такі ж настрої відчувалися стосовно порушення питання щодо надання національної автономії Польщі. Тут ж акцентується увага на тому, що одна з частин конституційних демократів та партія «свободомыслящих» планують блокуватися та закликають до об'єднання на період проведення виборів соціал-демократичну та соціал-революційну партію [14, с. 3].

Окрема увага на шпальтах видання відводиться проблемі єврейства Російської імперії. В часи першої російської революції 1905-1907 рр. активну діяльність розгорнув Союз для досягнення рівноправ'я єврейського народу в Росії. На першому з'їзді було визначено вектор на спрямування боротьби проти т.зв. «державного антисемітизму», тобто, було вирішено домагатися від уряду скасувати усі діючі обмеження та зрівняння євреїв у правах із іншим населенням [22, с. 298-299].

В одному з номерів щоденника схарактеризовано з'їзд «союзу для досягнення рівноправ'я єврейського народу в Росії». Зокрема, оповідається про те, що розроблена представниками союзу «резолуція єврейського з'їзду» головним чином ставила на мені вирішення проблеми виборів до Державної думи. В документі зазначалося, що з'їзд визнав національним обов'язком

обороняти права російських євреїв. Дозволялося вступати в коаліцію із партіями, котрі є прихильниками демократичних виборів [21, с. 3].

Організатори видання акцентують увагу читачів на тому, що граф Вітте «всіляко сприяє» євреям, що постраждали під час погромів. Проте, як промовляють нам рядки газети, міністр часто він виконує те, про що обіцяє [5, с.1-2].

Однією із найбільш консервативних партій із яскраво вираженими шовіністичними поглядами був «Союз русского народа», котрий заснували 8 листопада 1905 р. Діячі «союзу» з неприязню сприйняли Маніфест. Представники партії запевняли в тому, що «...маніфест жодної сили та ніякого значення не має», також вони зазивали до боротьби за необмежену владу царя, тобто, були прихильниками абсолютної монархії [20].

У повідомленні Ф. Матушевського «В суді», котре розміщено на шпальтах газети «Громадська Думка» міститься інформація про опосередковану причетність членів «союзу» до судового процесу щодо єврейського погрому у Смілі [1, с. 34-35].

Вкрай негативно оцінюється діяльність т.зв. «чорносотенців». Повідомляється про причетність чорносотенців до погромів у Житомирі, Смілі, Гомелі та в інших містах. Також вони вдавалися до розповсюдження книжок та брошур антисемітистського змісту, в яких «окрім безсоромної брехні та лайки нічого немає». Серед цих брошур можна виокремити «Русский жид», «Горить Росія», «Тайная речь великого Раввина», «Правда о евреях» тощо [26, с. 2].

Не оминула газета й діяльність російської правої ліберальної партії «Союз 17 октября» («октябристів»), котра домагалася зміни самодержавства з його бюрократичним апаратом конституційно-монархічним устроєм [10, с. 2].

Характеризуючи діяльність «союзу», «Громадська думка» вказує на те, що попри структуровану та змістовну політичну програму, «члени «союзу» не мають спільного економічного інтересу». Висловлюється думка, що саме на фоні конфліктів інтересів виникатимуть суперечки між октябристами. В цьому, на думку редакційної колегії, й полягає слабкість «союзу» [29, с. 2].

Віднайшла своє місце на сторінках видання і конституційно-демократична партія, яка займала міцні позиції в Росії на початку ХХ ст. В програмі кадетів значна увага приділялася правам громадян, їх рівноправ'ю, недоторканості майна тощо [33, с. 38-39].

Газета щиро співпереживала тим подіям, котрі впливали на становище кадетів, намагаючись висвітлити найважливіші моменти політичної діяльності партії. Також простежується симпатія до переконань конституційних демократів. Редакція «Громадської думки» на шпальтах видання висловлює солідарність із конституційними демократами, підтримуючи протести проти насильства, цензури, обмеження рівноправ'я громадян [15, с.2].

Акцентується увага на несправедливих репресіях стосовно кадетів. Повідомляється що під час одного із засідань уряду діяльністю конституційно-демократичної партії обурені лише граф Вітте, міністр внутрішніх справ Дурново та міністр справедливості Акімов. Інші міністри вважають неправомірними утиски та гоніння проти конституційно-демократичної партії [27, с.2].

Стан українських партій був вкрай несприятливий: друковані органи та видання заборонялися, в квартирах та осередках проводилися обшуки, діячі зазнавали репресій через підконтрольні суди. «Громадська Думка» в рубриці «З українського життя» та «По Україні» інформує суспільство про те, що діється в українському політичному житті [3, с.3-4].

У Петербурзі широку діяльність розгорнув український політичний клуб, який окрім просвітницької діяльності займався політичними справами. Метою діяльності клубу стало «вирішення найголовнішої проблеми для України» – питання про автономію в складі Росії. Саме за-для цього діячі клубу вважали обов'язком взяти участь у виборах до Державної думи. Величезне зацікавлення викликала діяльність клубу в Україні, де «прохали заслати» статут клубу, а також його політичну програму. В свою чергу з Петербургу до України надходили прохання надсилати «всілякі українські часописи» [31, с.1-2].

Також «Громадська думка» промовляє про діяльність інших партій. Так, у колонці «У Києві» містяться данні про щотижневі зібрання комітету конституційно-демократичної партії «Народна Свобода» [23, с.3].

Потужний вплив справили події у Російській імперії на політичне життя західних сусідів. Український народний рух за виборчу реформу в східній Галичині викликав збоку польської шляхти і галицької адміністрації реакцію. Акцентується увага на тому, що польська шляхта прагне не допустити втручання українців до укладання нового виборчого кодексу [25, с.1].

Видання розповідає нам про те, що «...Український політичний клуб є блоком українських партій, в тім його сила і будучність». Окрім політичних справ, клуб займався і культурницькою діяльністю, зокрема, розробляв план заходів стосовно святкування роковин Т.Г. Шевченка [24, с.1-2].

Отже, на шпальтах газети «Громадська думка» головним чином акцентувалася увага читачів на найголовніших подіях у житті держави. В рядках статей нерідко можна віднайти ставлення редколегії до тих чи інших подій. Разом із тим, видання яскраво відображало політичне життя Росії напередодні виборів, закликаючи партії блокуватися за-для добування своїх прав та організації справедливих виборів до Державної думи, вказуючи на тому, що лише за демократичних виборів можливо досягти змін у державі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрійчук М. Газети "Громадська думка" та "Рада" про єврейське питання // Вісник Книжкової палати. Київ, 2010. № 4. С. 34-38.
2. Бурдега Т. Відродження української преси у Наддніпрянській Україні (1905–1907) // Теле- та радіожурналістика: [збірник наукових праць]. Л.: ЛНУ, 2012. Вип. 11. С. 16-27.
3. В суді. Смілянський погром // Громадська Думка. 21 лютого 1906 р. №40. С. 3.
4. Воззвание партии Правового порядка // Национальный вопрос в программных документах политических партий, организаций и движений России. Начало XX в.: Документы и материалы. Томск, 1998. С. 38 - 39. URL: <http://www.illuminats.ru/component/content/article/28--xvii-xx/1528-the-manifesto-of-the-party-law-and-order>.
5. Граф Вітте і єврейське питання // Громадська Думка. 28 лютого 1906 р. №47. С. 1-2.
6. Дегтярьов С.І. Революційні події 1905–1907 рр.: прояв протесту чи злочинності (на матеріалах Сумщини) // Актуальні питання історії та культурології: матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студентів. Суми : СумДУ, 2006. С. 37-

- 47.
7. Животко А. Історія української преси / Упорядн., авт. іст. – біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
 8. З газет та журналів // Громадська Думка. 3 лютого 1906 р. №22. С. 3.
 9. Заводовський А. А. Українське питання у дзеркалі преси вітчизняної соціал-демократії (кінець XIX – початок XX ст.): монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2008. 152 с.
 10. Іваницька С. Г. Проблеми формування модерної української нації в інтелектуальній спадщині українських радикал-демократів на початку XX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Вип. XX. Запоріжжя, 2006. С. 106-112.
 11. Ігнатієнко В. Бібліографія української преси 1816–1916 рр. // Укр. наук. ін-т книгозн. Харків: Державне видавництво України. 1930. 288 с.
 12. Ігнатієнко В. Українська преса 1905–1907 рр. // Життя й революція. Київ, 1925. №11. С. 34-39.
 13. Із життя партій // Громадська Думка. 2 березня 1906 р. №49. С. 2.
 14. Із життя партій // Громадська Думка. 24 січня 1906 р. №20. С. 3.
 15. Із життя партій // Громадська Думка. 5 лютого 1906 р. №24. С. 3.
 16. Київ, 25-го січня // Громадська Думка. 25 січня 1906 р. №21. С. 1.
 17. Київ, 4-го січня // Громадська Думка. 4 січня 1906 р. №4. С. 1.
 18. Київ, 5-го січня // Громадська Думка. 5 січня 1906 р. №5. С. 2.
 19. Кобинець А. В. Громадсько-політичне життя – чільна тема щоденника „Громадська думка” (1905–1906) // Наукові записки. Київ: Інститут журналістики, 2001. Т. 21. С. 93-97.
 20. Крупський І. В. Російська революція 1905 р.: передумови виникнення, її вплив на становлення української преси // Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник / за ред. В.В. Різуна. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1620>.
 21. Кучернюк І. В. Часопис "Рідний край" в суспільно-політичному та культурному житті України (1905-1916 рр.): дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.01. «Історія України». Київ, 2016. 180 с.
 22. Магась В. О. Діяльність Союзу для досягнення повноправності єврейського народу в роки Першої російської революції в Україні // Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. М.М. Шитюк. Випуск VII. Том II. Миколаїв: Типографія Шамрай, 2018. 377 с.
 23. Осібність властей // Громадська Думка. 6 лютого 1906 р. №25. С. 2.
 24. Політичні партії і дума // Громадська Думка. 24 лютого 1906 р. №43. С. 1-2.
 25. Польсько-шляхетські чорні сотні в Галичині // Громадська Думка. 25 січня 1906 р. №21. С. 1.
 26. Про чорносотенні писання // Громадська Думка. 14 березня 1906 р. №59. С. 2.
 27. Рада міністрів і конституційно-демократична партія // Громадська Думка. 8 березня 1906 р. №54. С. 2.
 28. Розпад в партії соціалістів-революціонерів // Громадська Думка. 7 березня 1906 р. №53. С. 3.
 29. Союз 17 октября // Громадська Думка. 28 лютого 1906 р. №47. С. 2.
 30. Справдилося! Давно сподіваний час настав... // Громадська Думка. 31 грудня 1905 р. №1. С. 1-2.
 31. Український політичний клуб у Петербурзі // Громадська Думка. 24 січня 1906 р. №20. С. 1-2.
 32. Чмир С. Г. Українська демократично-радикальна партія: організаційний устрій, чисельність, соціальний склад (1905–1908 роки) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя: ЗІОІ, 1999. Вип. VI. С. 76-89.

33. Щербін Л. В., Щербін А. В. Українське питання в діяльності Конституційно-демократичної партії Росії (1905–1918 рр.): монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 248 с.

УДК 929.53 + 477.43 «20»

О. Ткаченко, студент III курсу

Науковий керівник: А. А. Заводовський, к.і.н., доцент

ОСОБЛИВОСТІ МОЛОДІЖНОГО РУХУ БАЛАГУЛІВ НА ПОДІЛЛІ У СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті приділено увагу важливому явищу середини ХІХ століття, яке формувалося в умовах польського і українського національних рухів, і мало помітний вплив на суспільне життя Правобережної України та, зокрема, Поділля, а саме – «балагульщині».

Ключові слова: балагульство, молодіжна субкультура, мультикультурність, Поділля, національний рух.

Наприкінці ХVІІІ ст. із втратою держави за результатами поділів Речі Посполитої в історії поляків розпочався тривалий період боротьби за власне національне самоствердження. Причому, шляхетські амбіції не дозволяли полякам мислити про відновлення своєї держави інакше як тільки у кордонах «до розборових», а отже – неодмінно включаючи до її складу Українське Правобережжя. Звісно, що й Російська імперія з приєднанням Правобережжя, за жодних обставин повертати його знову полякам навіть не планувала. Тож російсько-польське протистояння ХІХ ст. із повстаннями поляків розгорталося, в тому числі, на території та за територію Правобережної України, а відповідно і Поділля[3, с. 41-57].

Не зважаючи на те, що польський та український визвольні рухи в першій половині ХІХ ст. розвивались одночасно й на одній території, потрібно відзначити, що за своєю силою і організованістю вони були різними. Польський був потужніший, ідеологічно сформованіший, а український лише формувався. Крім цього, польський рух часто набирав форм збройного повстання, а український – національно-культурного відродження. Польські патріоти спиралися на історичне право існування своєї держави, а українські суспільно-політичні діячі, з огляду на історичні обставини, змушені були звертатися до історико-лінгвістичних фактів, звертатися до традицій часів Гетьманщини.

У першій половині ХІХ ст. відбувалося теоретичне формування поглядів українських і польських громадських та політичних діячів, складалося їхнє розуміння такої історичної категорії, як нації та взаємин у суспільстві на різних етапах його розвитку тощо. Так, на противагу старому баченню місця народних мас у соціумі, утверджується думка про рівноправність селянства зі шляхетством – у громадському й національному житті[5, с. 23-24]. У 1831 р. на сторінках газети «Нова Польська» на селянство вже дивилися «як на основну масу нації» [4, с. 5].

У подальшому змінена тактики лише набирала обертів, пояснюється це еволюцією свідомості польської шляхти, що відбулася впродовж 40-х – 50-х рр. під впливом загальноєвропейських модерних процесів націоналізації свідомості мас (тобто, набуття масами простолюду у західних країнах національної свідомості) [3, с. 41-57].

Важливо, що ці трансформації відбувалися під відмінними імперськими режимами, в умовах перебування на периферіях цих імперій і на пограниччі культурних традицій, в місцевості де спільний простір українців, поляків та євреїв витворювався протягом століть співжиття – на українському Правобережжі [7, с. 35-55].

Все ж польська шляхта не поспішала повною мірою погрузитися у національно-визвольний процес шляхом утвердження думки про її рівність з масами. Засуджуючим спротивом такій обивательській шляхті, а заразом стихійною опозицією до політики влади можна назвати появу в Правобережній Україні у 30-х роках ХІХ ст. руху балагулів [3, с. 41-57].

Враховуючи ці контексти, варто розглядати українолюбні течії, що проявили себе в суспільному житті тогочасної України. Попередником балагульства С. Ефремов вважав українську школу в польській літературі, під впливом якої спольщені українці або й поляки вдалися до українських сюжетів і навіть мови. Серед цих кіл було три течії: «балагульство», українофільське народовство в польському письменстві і «хлопоманство», представники якого уже цілком стали на українському ґрунті [2, с. 232]. Балагули, згідно з Г. Грабовичем, були «низьким» варіантом українофільської польської шляхти, порівняно з «високим» варіантом – козакофілами Б. Залеським, М. Чайковським, Т. Падурою [8, с. 53-66].

Балагули на кожному кроці пародіювали шляхетське суспільство, що було далеким від простого народу. Своєрідність «зближення з народом» полягала в тому, що кожний молодий шляхтич мав довірену особу, товариша і друга в особі якогось молодця українця, надвірного козака. Це трактувалося як своєрідна пропаганда, як засіб зближення з народом [1, с. 280–290].

Слід додати що це явище було одним з перших виявів молодіжного руху не лише Поділля, а й Правобережжя і українських земель загалом.

Традиційно вважають, що балагульство свої симпатії до народу виявляло в наслідуванні селянських звичаїв, зокрема народного одягу. Хоча це не зовсім так. Точного наслідування селянських звичаїв не було, балагули творили власний стиль. До того ж балагульство яскраво виявляло протест, демонструвало розрив з традиціями старшого покоління.

Т. Бобровський у споминах пише, що балагульщина була проявом невеликої кількості представників польської подільської шляхти, що залишилася в краї і не взяла участь у польському повстанні 1831 р. За тою ж характеристикою, балагули були «недовареною» молоддю «з недоростків і недочених революційної епохи», які без провідників виявилися як неорганізований анархічний рух. Вони виявили себе в першу чергу проявами пихи, «шумними та неподобними вибриками» і були відомі й поза межами краю на чолі свого «короля» Антона Шашкевича. Однак у балагульщини виявилися вже існуючі серед шляхти пристрасть до полювання, коней, картярства. Відповідно до цього,

балагулівне слід відносити ні до селян, ні до шляхти. Важливим є і те, що даний молодіжний рух має всі ознаки субкультури XIX ст. – екстатича, конвульсивна, без напрямку, з гострим запереченням порядку.

Центром балагульства безумовно був Бердичів – місто що знаходиться на межі двох історико-культурних регіонів – Волині та Поділля, крім цього воно знаходиться у самому центрі Правобережжя та на шляху перетину ряду торгових шляхів. З цим прив'язано те що столицею балагульщини слід називати не саме місто, а його невід'ємний атрибут – ярмарки [8, с. 53-66].

Отже, певною мірою балагульство склалося спершу як локальний феномен у Бердичеві, що був мультикультурним середовищем, осередком активного ярмаркового життя. Згодом центрами балагульства були уже й інші містечка – центри ярмарок, зокрема кінних. Крім столиці Бердичева слід відзначити такі Подільські міста та осередки як Махнівка, Меджибіж, Тернопіль й низка зовсім незначних містечок, як Пиків, Уланів, Калинівка, де ярмарки влаштовувалися навіть по 4–5 разів на рік [7, с. 35-55].

Український ярмарок – це унікальне явище, яке вносило позитивні зміни у буденне сіре життя простого люду. Через це селянин інколи їхав на ярмарок не стільки заради купівлі чи продажу товару, скільки за цікавими та новими враженнями. Для нього ярмарок ставав місцем відпочинку від важкої повсякденної праці. Через різноманітні форми народних розваг та веселощів, ярмарок залучав до духовної культури, виховував естетичні почуття розуміння театрального мистецтва [9, с. 49-55].

Під час ярмарок малі містечка перетворювалися у потужні багатонаціональні суспільні центри де вирувало життя, гуляли, галасували, дивували своєю особою. Балагули мали можливість думати і робити все, що заманеться, не підкорятися жодному примусу, не визнавати жодного гальма; відчувати навколо себе, в містечку і в помешканні, кочовий розгардіяш, та безлад [1, с. 280–290].

Форма ярмарку, притаманна балагулам, була названа українським вченим Володимиром Гнатюком «ярмарковим українофільством». Основу руху, яка концентрувала навколо себе всю іншу молодь, складало півтора десятки 16-20-річних юнаків [7].

Сам Шашкевич походив з подільського села Бічова Літинського повіту і з молодих років був досить активним та авантюрним, навіть брав участь у польському повстанні.

Попри те що більшість балагулів були байдужими до освіти, кістяк даної спільноти, певною мірою, формувався з так званої «українська школи» яка склалася природно завдяки існуванню освітнього середовища – шкіл які існували у Вінниці, Меджибожі та інших подільських містах та містечках.

Чітко простежуються прояви українофільства у таких польських авторів – уродженців Поділля як вже згаданий А. Шашкевич, С. Осташевський, Д. Бонковський і особливо Т. Падура які практично повністю перейшли у своїй творчості на українську мову і були свого роду освіченим крилом балагульського руху [7, с. 35-55].

Особливо цікавою є постать такого подільського письменника-балагула як П. Биковський який походив з Якушинців неподалік Вінниці. Спогади про це

резонансне явище – балагульщину подав Биковський у своїх «Pamiętnikachwłoszczęgi» («Спогадах волоцюги») [6, с. 449-458].

Польський письменник Г. Ржевуський у своїх книзі що вийшла друком вже у 1841 р., назвав балагульство «сумішшю кількох незграбних прийомів старої польської балаканини, двірської козаччини, татарської хвацькості та єврейського шахрайства» [3, с. 41-57].

Таким чином, інтенсивне зародження і розвиток балагульського руху відбувалося в контексті вище зазначених суспільних подій і шляхом інстинктивного пошуку зв'язку між привілейованим і пригніченим соціальним станом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Балагульство – из жизни Подолии 1830-х гг. / Літ. пер. з польс. Анатолія Секретарьова. Дж.: Listy o Rusi. II. Balagulstwo // Rocznikipolskie z lat 1857–1861. T. I. Rok 1857. Parzy, 1865. S. 280–290.
2. Єфремов С. О. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 685 с.
3. Земський Ю. Особливості генези польського націоналізму в Правобережній Україні середини ХІХ ст. // Гуманітарний журнал. 2009. № 3-4. С. 41-57.
4. Іванова Л. До історії українсько-польських взаємин 30-50-х рр. ХІХ ст.: взаємовпливи та протистояння. Київ, 2004. С. 5.
5. Культура и общество в эпоху становления нации. Центральная и Юго-Восточная Европа в конце ХVІІІ – 70-х годах ХІХ в. Москва, 1974. С. 23-24.
6. Брацка М. Міфологічні та аксіологічні концепти творчості Пьотра Биковського // Київські полоністичні студії. 2014. Т. 24. С. 449-458.
7. Окаринський В. Формування українолюбного напрямку в середовищі нонконформістських течій в українсько-польському соціокультурному просторі (до кінця 1850-х рр.) // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 9. С. 35-55.
8. Окаринський В. Балагульщина (барагульство) у суспільному житті Правобережної України (1830-1850-ті рр.) // Пам'ять століть. Україна: Історич. науковий та літератур. журнал. 2011/2. №5/6. С. 53-66.
9. Юрченко В. Народні розваги на українському ярмарку (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць / Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2008. № 27. С. 49-55

УДК 355.48(470:477) «2014/2017»

Л. Топольняк, студентка І курсу
Науковий керівник: О. Б. Комарніцький, д.і.н., доцент

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ УКРАЇНЦІВ У 2014-2017 рр.

У статті на основі опублікованих джерел та наукових праць висвітлюються найжорстокіші сторінки війни, показано героїзм українських захисників, які зі зброєю в руках відстоюють незалежність та територіальну цілісність України на Сході держави.

Ключові слова: *російсько-українська війна, АТО, окупанти, добровольці, партизани.*

Україна декілька років стікає кров'ю, учорашні школярі отримують повістки, а жінки – труни із тілами своїх дітей та чоловіків. Люди віддають за країну найдорожче – своє життя. Отже, на заваді колосальних можливостей, які з падінням тиранії відкрилися для європейської модернізації України, стала справжня війна, спланована і розв'язана на українському Донбасі. Вона пов'язана не стільки з окупацією території противника, скільки з прагненням підірвати структуру його управління зсередини, зруйнувати інфраструктуру, придушити волю українців до опору.

Мета роботи: ознайомитися з подіями військового конфлікту на сході та півдні України, з основними причинами війни, методами боротьби українців з окупантами та наслідками війни для українського народу.

У той час, як Україна ледь оговтувалась від кривавих подій на Майдані, стрімко розгорталася відкрита збройна агресія Росії.

Першим об'єктом агресії став Крим. Операція по захопленню півострова розпочалася 27 лютого 2014 р. Проте підготовка до цього відбувалась вже декілька років.

Починаючи з 1 березня російські війська розпочали масштабні силові акції, спрямовані на блокування українських військових баз на території Криму, захоплення адміністративних приміщень, контроль транспортних магістралей та інших стратегічно важливих об'єктів. Захопити відразу жодного об'єкту не вдалося, незважаючи на зраду командуючого флоту України Д. Березовського. Після майже місячної облоги і силових дій воєнні об'єкти України в Криму були захоплені. Дві третини особового складу частин перейшли на бік ворога. У той же час були непоодинокими приклади героїзму українських військових. Так, на аеродромі в Бельбеку українські військові на чолі з полковником Ю. Мамчуром без зброї, строем, з розгорнутим прапором частини, виконуючи Гімн України, розблокували частину. Морські піхотинці у Феодосії вчинили силовий спротив нападникам. Екіпажі кораблів у заблокованому Донузлавському озері до кінця чинили опір окупантам. Частина курсантів воєнно-морського училища в Севастополі відмовилася давати присягу на вірність Росії тощо [10, с. 24].

Після захоплення Криму російські політики не зупинилися, націлились на територію Східної та Південної України.

Перші масштабні проросійські виступи на Сході та Півдні України відбулися 1 березня 2014 р. в Донецьку, Луганську, Харкові, Дніпропетровську, Запоріжжі, Миколаєві, Херсоні та Одесі. У цей день мітингувальники користувалися підтримкою Партії регіонів, Комуністичної партії України. Проте ці акції зустріли спротив проукраїнсько налаштованих громадян. Відбулися сутички. Російські політики зрозуміли, що силою проросійських мітингувальників не вдасться підкорити схід України, тому вирішили здійснити вторгнення на Донбас своїми регулярними військами, які у повній готовності були зосереджені на кордонах України.

Стрімке загострення ситуації відбулося у квітні. Проголосили ЛНР та ДНР. У інших містах ці спроби були придушені українськими правоохоронцями. Незабаром був придушений сепаратистський рух і в Харкові. На Донбасі на боці сепаратистів з'явилися збройні загони. Керівниками ДНР і ЛНР стали громадяни Росії.

До кінця квітня сепаратисти зайняли Донецьк, Луганськ, Горлівку, Краматорськ, Слов'янськ, Лисичанськ, Маріуполь. Під їх контролем опинилася половина території та населення Луганської та Донецької областей. З 18 квітня російські прапори на захоплених адміністративних будівлях сепаратисти почали замінювати прапорами ДНР і ЛНР, які перегукувалися з символікою Росії.

Для легалізації своєї влади в ДНР і ЛНР 11 травня були проведені псевдореферендуми, на яких, буцімто, була підтримана незалежність «республік» [10].

13 квітня 2014 р. в. о. президента України Олександр Турчинов заявив, що для того, щоб зупинити розгул тероризму, організованого російськими спецслужбами у східних регіонах України, РНБО розпочинає широкомасштабну антитерористичну операцію із залученням Збройних Сил України. Ми не дамо Росії повторити кримський сценарій у східному регіоні України».

Паралельно російські спецслужби продовжували дестабілізувати ситуацію в південних та східних областях, наслідком чого стали події в Одесі 2 травня, коли на учасників маршу «За єдність України» напали проросійські активісти та відкрили по патріотах України стрільбу з вогнепальної зброї. Міліція не вжила заходів для припинення кровопролиття й одеситам прийшлося самим захищатися. На щастя Одесу не було окуповано, але внаслідок протистояння 2 травня в Одесі загорівся Будинок профспілок. Жертвами сутичок в Одесі стало 46 осіб, з них 42 загинули в Будинку профспілок.

Незабутніми для українських військ залишаться бої з російськими терористами в травні – на початку червня в Слов'янську та Краматорську. Терористів очолював полковник ГРУ Генерального штабу ЗС РФ Ігор Гіркін. Кремль водночас розпочав активні військові навчання та маневри на кордоні з Україною, завданням яких було прикриття масового перекидання техніки, зброї та живої сили в Україну, а також створювати психологічний тиск та імовірність повномасштабного вторгнення в Україну. Незважаючи на якісніше озброєння противника українські війська проявили героїзм та мужність, звільняючи Донецьку та Луганські області. Яскравим феноменом протистояння агресору стали добровольчі батальйони, першими з яких були «Донбас», «Азов», «Айдар», «Шахтарськ», «Миротворець», «Київ», «Золоті ворота», «Київська Русь», Полк «Дніпро», ДУК ПС – Добровольчий Український корпус їхня кількість весь час зростає.

Завдяки зусиллям українських військ 21 травня під контролем українських підрозділів силовиків перебували 6 районів Донецької області, в тому числі м. Добропілля, Добропільський, Олександрівський, Великоновосілківський райони під контролем спецбатальйону «Донбас», а у Великоновосілківський, Волноваський, Мар'їнський і Старобешівський райони контролювались підрозділами Національної гвардії. 13 червня українські війська звільнили Маріуполь.

20 червня Петро Порошенко видає наказ про припинення бойових дій на окупованих терористами територіях і оголосив перемир'я з 22:00 20 червня по 10:00 год. 27 червня 2014 року. В свою чергу сепаратисти продовжували атакувати позиції українських військових, здійснивши впродовж зазначеного періоду 108 разів, в результаті чого загинули 27 і було поранено 69 українських

силовикив. Терористи обстрілювали позиції українських військових на висоті Карачун, Краматорську, Амвросіївці та Рубіжне, бойовиками ДНР була захоплена військова частина ЗСУ 3004, що розташована в Донецьку, а також збили Мі-8, в результаті чого загинуло 9 українських військових, в тому числі 3 члени екіпажу.

Українське населення та воїни АТО після систематичних обстрілів висловило своє обурення, щодо недотримання росіянами перемир'я та звернулося до влади з вимогою продовжити бойові дії. Порошенко відреагував на вимогу і 1 липня 2014 р. українські військові нанесли авіаційні та артилерійські удари по позиціях терористів в Слов'янську, Краматорську, Луганську та інших точках, загалом були атаковані скупчення терористів. 5 липня, після поразки в Миколаївці, терористи відступили з Слов'янська, українські війська зайняли місто, підняли прапор України. Колони сепаратистів відступили і з Краматорська, близько 1 тисячі бойовиків, разом з Гіркіним колоною рушили до Донецька. Того ж дня від терористів було звільнено Краматорськ, Дружківку, Костянтинівку. Всі сили сепаратисти кинули на оборону Донецька, Луганська, Горлівки, покидаючи при цьому інші населені пункти. Терористичні організації «ДНР» та «ЛНР» розпочали масовий терор місцевого населення, примушуючи його вступати до лав «ополчення» та воювати проти сил АТО. 6 липня українські війська зайняли Артемівськ, та все ж під контролем терористів залишилось 7 великих міст Донбасу: Донецьк, Горлівка, Луганськ, Сніжне, Антрацит, Краснодон і Северодонецьк. 10 липня сили АТО нанесли ряд успішних авіаційних ударів по позиціях терористів, було знищено близько 100 бойовиків, 2 танки і установку «Град», в ході наступу звільнили Сіверськ, основними епіцентрами боїв стали Донецьк і Луганськ [1].

Після того як дії українських військ виявилися успішними російським політикам залишалось лише одне – використати регулярні збройні сили, що вони і зробили 27 серпня 2014 року.

Найтрагічнішим епізодом АТО стали бої за Іловайськ, які точилися з 10 серпня 2014 до 2 вересня 2014 р. Іловайськ мав стратегічне значення, оскільки знаходиться в 25 км на схід від Донецька і звільнення Іловайська дозволило б силам АТО повністю блокувати терористів в Донецьку.

На жаль, українські воїни потрапили в оточення та не мали можливості виконати своє завдання, але слід пам'ятати те, що вони стояли до кінця.

Одне з найбільших зіткнень яке відбулося на Донбасі це бої за Дебальцівський плацдарм. За словами керівника Сектору С Олександра Сирського, на початку лютого 2015 р. у районі Дебальцівського виступу було зосереджено 4,7 тис. українських військових та 500 бійців Нацгвардії, СБУ і МВС. Їм протистояло близько 19 тис. бойовиків супротивника.

Активний наступ на околиці Дебальцевого сепаратисти почали 25 січня. В Генштабі ЗСУ стверджують, що штурм проходив за безпосередньої підтримки кадрових російських військових – до восьми батальйонних тактичних груп та артилерійських дивізіонів Збройних сил РФ. У Кремлі участь своїх збройних сил традиційно заперечували, хоча визнають присутність на Донбасі "добровольців" та "відпускників". Українцям знову довелося відступати під обстрілами російських загарбників.

На 2016 року лінія розмежування проходила по трасі Донецьк-Костянтинівка. Де велися запеклі бої за Авдіївську промзону. Намагаючись вибити українських вояків з цієї території, російсько-терористичні війська застосовували всі заборонені Мінськими угодами види озброєння, зокрема, САУ, 120-мм міномети, 152-мм артилерію. Захисників «промки» прозвали «промбергами» (за аналогією із захисниками Донецького аеропорту, «кіборгами»).

У 2017 році оперативна обстановка в районі проведення АТО залишається складною. Підконтрольні Росії озброєні бойовики продовжують застосовувати зброю проти українських захисників.

Застосовуючи піхотне озброєння, бойовики порушували перемир'я неподалік від Троїцького, Кримського, Зайцевого і Луганського. Загарбники випустили декілька мін калібру 82 мм по позиціях українських захисників неподалік від Жовтого. Ворожі снайпери намагалися влучити у військовослужбовців ЗС України, котрі тримають оборону в районі Попасної та Новотошківського. Обстріли і досі не припинились в районі Новоолександрівки. Бойовики щільно обстрілюють з 82-мм мінометів українських оборонців Щастя та Кримського де використали міномети калібру 120-мм. Вороги активували свою діяльність на донецькому напрямку з гранатометів і стрілецької зброї обстріляли позиції в передмісті Авдіївки, Мар'їнки, Маріуполя. Відкривали вогонь у напрямку дорожнього коридору «Горлівка-Бахмут». Зафіксовано збройні провокації поблизу Кам'янки й Авдіївки. Бандити з гранатометів обстріляли позиції в районі Луганського, що на Світлодарській дузі.

На сьогодні окупованими залишаються: Автономна Республіка Крим (26 081 км²), м.Севастополь (864 км²), частина Донецької та Луганської областей (16799 км²) – всього 43744 км², що складає 7,2% території України.

На окупованих територіях панує страх та терор, окупаційна влада діє репресивними методами і залякуваннями, системно і масово порушує права людини і свободи. Критична ситуація у сфері прав людини в окупованому Криму була засуджена Резолюцією ГА ООН 71/205 «Ситуація з правами людини в АР Крим та місті Севастополь (Україна)» від 19 грудня 2016 року [23].

Після окупації російськими військами території України активували свої дії українські партизанські підпільні загони. Найбільшою з відомих на сьогодні організованих партизанських груп є націоналістичне підпілля Луганщини, яке було сформоване з 300-500 осіб.

За даними члена підпілля Тараса Попова партизанські загони на окупованій території умовно розділилися на п'ять груп: "Північ" – Северодонецьк, Лисичанськ, Стаханов, Алчевськ, Брянка; "Луганськ" – м. Луганськ і околиці міста; "Схід" – Краснодонський та Свердловські райони, м. Ровеньки; "Південь" – Красний Луч, Антрацит і Лутугинський район та окрема група агентів, які перебували на підконтрольній території і приносили інформацію з російської прикордонної території – група "Марківка" – Новопсковський, Марківський, Міловський райони.

Група «Північ» займалася порятунком українських полонених, яких мучили у катівнях Северодонецька. Особливо там лютувало військово

угруповання «Привид» Мозгового, що було сформовано з місцевих колаборантів. У своїх катівнях колаборанти різними способами примушували полонених до співпраці. Так, після таких переконань «авдієвець» Антон з Дніпропетровщини потрапив із черепно-мозковою травмою та вогнепальним пораненням голови з пістолета до місцевої лікарні, нажалі хлопця помер. Катуванням особисто займався голова Сєверодонецького міськкому КПУ, який і поплатився за свої звірства.

Рятували члени підпілля важкопоранених українських вояків. Вони передали в пограбованій лікарні ліки та медичні засоби. Ці ліки були використанні для порятунку полковника ЗСУ якого помилково прийняли за офіцера О.Раєвського, який звільняв Сєверодонецьк від окупантів.

Довелося групі «Північ» взяти участь у звільненні Алчевська, Стаханова та Брянки. Під час спецоперації «айдарівець» Андрій Лебідь зайнявся формуванням загонів самооборони з місцевих мешканців, які тимчасово покинули міста. Найуспішніше було підготовлено брянську самооборону, до якої входили місцеві прихильники та патріоти. Місцеві патріоти разом з військовими виявляли сепаратистів та колаборантів, несли патрулювання міста у перші тижні звільнення, допомагали військовим орієнтуватися на місцевості. На жалі, повністю звільнити міста не вдалося та партизани не опустили рук, а пішли добровольцями до ЗСУ для продовження боротьби за звільнення нашої території.

Важливу роль у боротьбі із РФ відіграла партизанська група «Схід», яка зорієнтувала свою діяльність на зібранні важливої інформації та порятунку людей.

14 червня 2014 р. над Луганщиною російські війська збили український військово-транспортний літак АН-26, в результаті чого 5 літунів були розкидані на окупованій території. На щастя партизани зуміли врятувати їх від вірної загибелі. Особливу роль у порятунку літунів відіграв агент «Сорока» Артем Заїка.

До підпільної групи «Схід» входили агенти та активісти з Сорокинського та Довжанського районів, а також патріоти-майданівці. Перед ними постало завдання спостерігати і передавати дані про російську техніку, яка заходила через пропускні пункти Ізварине та Довжанське і потрапляла зазвичай у Луганськ та Хрустальне.

Слід зазначити, що учасникам групи «Схід» активно допомагали місцеві жителі, які заходили на офіційний сайт ВО «Свободи», повідомляючи про чергову колону окупаційних російських військ [15].

На окупованій території Луганщини діє окрема партизанська група під назвою «Марківка» (нею керує Юрій Дорошенко). Специфіка роботи полягає в тому, що розвідувальну інформацію агентура приносила з прикордонної до РФ території. Ця інформація та аналіз переміщення підрозділів армії РФ на кордоні з Україною були вкрай важливими в контексті реагування на можливі військові виклики. Всю зібрану інформацію передавали нашій розвідці та штабу АТО.

«Прикордонні райони Луганщини мають свою специфіку. Багато місцевих мешканців заробляють на контрабанді з Російською Федерацією. В кінці червня 2014 року нам стало відомо, що російські прикордонники та ФСБ намагалися

завербувати чи не кожного українського контрабандиста. Це люди, які постійно перетинають кордон, а отже обізнані про розміщення українських підрозділів та мають змогу передавати відповідну інформацію на територію РФ. Також ефесбешників вкрай цікавили детальні карти прикордонних районів Луганщини і соціально-політична ситуація там. Усю цю інформацію партизани отримували від тих самих контрабандистів, які самі вийшли на свободівські структури (зокрема і штаб підпілля) і почали надавати відповідну інформацію з російського боку. Отже, розширення мережі на прикордонні стало одним із пріоритетних напрямків діяльності партизанського штабу. Неодноразово отримували інформацію про пересування вздовж кордону військових частин ворога», – розповідає заступник голови Луганської обласної організації ВО «Свобода», член штабу підпілля Луганщини Тарас Попов. Робота на вільній території вимагала не меншої конспірації, ніж на окупованій. На той час ніхто не міг навіть здогадатися про існування таких націоналістичних структур на Марківщині та в інших районах області. Більшість людей, які погодилися співпрацювати з партизанами, не були свободівцями. Це мало позитивні наслідки – ніхто не міг запідозрити їх у співпраці з націоналістами. Деякі з агентів при виїзді на територію РФ чіпляли на машини «георгієвські ленти» для того, щоб завести гуманітарну допомогу.

Група «Південь» розміщувалася у місті Хрустальне (колишній Красний Луч). Через місто проходять всі головні траси на Донеччину і на Луганськ. Тому вкрай було важливо знати про пересування російських військ та посадовців «ЛНР».

Через підпільників в штаб АТО передавалася інформація про кількість та різновид військової техніки, що входить, і орієнтовну кількість живої сили противника. Ситуація в Хрустальному була надзвичайно важкою. Місто в жовтні 2014 року було розділено на чотири частини між «ополченцями» (місцеві бандити та колаборанти), «казаками» (переважно росіяни), російською армією та підрозділами ЛНР. В серпні ввійшла «чорна сотня» – невідоме бандитське формування, яке нікому не підпорядковувалося. Між цими угрупованнями постійно відбувалися конфлікти, нерідко збройні, під час яких доводилося рятувати місцевих жителів.

Широко розгорнув свою діяльність партизанський загін «Тіні». За словами керівника загону Олександра Гладкого стало відомо, що загін знищив близько 600 бойовиків та найманців. Він зазначив, що його загін переорієнтувався переважно на знищення військовослужбовців, російських найманців та керівників терористичних загонів.

Український партизанський загін «Тіні», який діє на території Донецької області, на даний момент налічує десятки бійців, і всі вони – жителі Донбасу. Про це в інтерв'ю DT.UA повідомив лідер загону Олександр Гладкий.

Він розповів, що вся зброя, яка використовується партизанами – трофейна. «Перші стволи добували руками. Руками вбивали тих, у кого було це зброя», – сказав Гладкий, додавши: «Досить двох знищити, і в тебе вже є зброя. І потім, хто тримав цю зброю в руках? Наркомани, алкоголіки. Так що здобути її було не так складно, як здається». За його словами, в загоні є офіцери, але їх небагато, в основному це добровольці, які «вчаться працювати на ходу». «У

мирному житті ці люди навіть не здогадувалися, що здатні на такі вчинки. Без тренувань вони швидко набувають знання та необхідні вміння», – зазначив партизан.

Про їх діяльність свідчили карикатури на ватажків та проукраїнські написи типу «Донбас – це Україна». Аналогічні написи з'являлися на стінах будинків у Горлівці, у якій бойовиками було запроваджено комендантську годину, під час якої бойовики могли відкривати вогонь без попередження.

Основною специфікою донецьких партизанів було знищення проросійських бойовиків та військової техніки. Так, 7 серпня 2014 р. партизани знищили екіпаж установки «Град», а 16 жовтня обстріляли мікроавтобус командира Козачої Гвардії ЛНР Володимира Жукова з позивним «Маршал», який під час обстрілу загинув [28]. 4 грудня 2014 року донецькі партизани при взаємодії з військовими ЗСУ поблизу Старомихайлівки та Петрівки знищили 110 найманців, а у районі Новоазовська ними була влаштована засідка для російської ДРГ, унаслідок чого, російські військові загинули [26].

Плідно працювали партизанські загони у 2015-2016 рр.

У четвер, 22 січня 2015 р. на Луганщині партизанський загін, який координує полк "Дніпро-1", підірвав вантажний потяг із вугіллям, яке бойовики хотіли вивезти до Росії. Цей інцидент стався на станції Красна Могила поблизу міста Свердловськ. Повністю знищено два вагони і частину залізниці, зруйновано залізничне сполучення між півднем Луганської області і РФ.

В першій декаді січня 2015 р. партизани вистежили та знешкодили «Град» бойовиків у місті Сніжне. Стеження тривало тиждень. У ході короткочасного бою знешкоджено екіпаж та саму машину.

23 квітня 2016 р. партизани підірвали частину гуманітарної допомоги із Росії. Серед списку: КамАЗи із «військторгом», кілька цистерн із паливом і навіть нові танки. Частину вантажу партизани знищили.

10 червня 2016 р. о 12 годині дня, за повідомленням Володимира Шилова, на Червоногвардійському проспекті в Калінінському районі Донецька українські партизани влаштували вибух на пункті ремонту військової техніки. Внаслідок вибуху шестеро бойовиків були поранені і госпіталізовані. Був знищений мікроавтобус камуфляжного кольору, а також частково пошкоджена техніка, яку вони ремонтували. Про це також повідомив ресурс «Антифашист» [11].

Шилов стверджує, що підриг був здійснений шляхом підкладання вибухівки. Він пожартував над непрофесіоналізмом «хлопців з МДБ ДНР», які не можуть запобігти подібній події у них під носом. Шилов радить їм очікувати незабаром нового «привіту» від партизан у Донецьку [6].

В ніч на 25 червня у дворі окупаційної адміністрації Ясинуватої на фугасі був підірваний автомобіль бойовика батальйону «Восток», а 26 червня 2016 р. о 0:40 ночі в депо Ясинуватої в результаті пожежі була знищена цистерна палива.

На автомобільному переїзді під Харцизьком 3 липня 2016 р. на фугасі вибухнув автомобіль з Олександром Бушуєвим, командиром 7-ї бригади 2-го АК, позивний «Заря», а 8 серпня в Ясинуватій після вибуху зайнявся і згорів мікроавтобус, що стояв біля магазину. За повідомленнями, він перевозив боєкомплект. За іншою інформацією, той містив апаратуру зв'язку.

1 вересня 2016 р. приблизно о 3:00 ночі партизани вчинили вибух під пам'ятником проросійським бойовикам в окупованому проросійськими формуваннями Луганську.

17 вересня 2016 р. з полону окупаційних військ РФ був звільнений Володимир Жемчугов, який у період з 28 грудня 2014 року по 24 вересня 2015 року провів 30 спеціальних операцій зі знищення військових об'єктів ворога та особового складу окупаційних військ. Він 29 вересня 2015 під час виконання чергового бойового завдання та спроби захоплення противником підірвав себе, внаслідок чого втратив кисті обох рук і зір. З важкими пораненнями потрапив у полон. Тривалий час утримувався у Луганському СІЗО, де піддавався допитам контррозвідувальних органів проросійських бойовиків. Був звинувачений окупаційною адміністрацією у підриві залізничної колії в районі Лутугине та електроопори в Хрящуватому, а також у тому, що виступав проти політики Російської Федерації на пострадянському просторі та був завербований військовослужбовцями Збройних сил України. Президент присвоїв йому звання Героя України [21].

В окупованій проросійськими формуваннями Макіївці партизани 5 жовтня 2016 р., о 6:20 ранку, на фугасі підірвався паливозаправник. В результаті вибуху було пошкоджено лінії електропередач, а вибуховою хвилею вибило вікна у навколишніх будівлях. Крім того, 8 жовтня 2016 р. вночі в місті Красний Луч партизани розклеїли листівки з текстом: «Можна не погоджуватися з владою, але це не привід зраджувати власну країну».

У 2017 р. розгорнув свою діяльність партизанський загін «Равлики». Члени загону займалися такими діями: допомога міліції, співпраця з СБУ та іншим представникам органів влади у виявленні, розслідуванні та затриманні сепаратистських груп, російських диверсантів і тих, хто сприяв злочинам проти цілісності нашої країни. Всі вони є мешканцями Донецької області. Переважно це активісти донецького Євромайдану, організатори і учасники проукраїнських мітингів у Донецьку, згодом бійці добровольчих батальйонів.

З відкритих джерел відомо як про одиночні дії партизан, так і про структурні партизанські організації. Так, вболівальники ФК «Зоря» з ультрас регулярно вчиняли патріотичні акції, з розповсюдження листівок, стікерів, вивішування українських прапорів в публічних місцях[15].

Протягом 2015-2017 рр. на окупованій території регулярно підривали пам'ятники бойовикам, та їх символи [26].

На території Криму також діють проукраїнські сили, на жаль, вони є ще дуже слабкими та не мають підтримки з боку ЗСУ. Так, 18 квітня 2014 р. в Сімферополі було підпалено штаб політичної партії «Єдина Росія», а 16 липня в Сімферополі під час проходження військової колони Збройних сил РФ під мостом, одна з вантажівок була закидана камінням, в результаті чого та врізалася у стовп електропередач.

Отже, Україна у 2014 році зазнала прямої агресії з боку Російської Федерації. Метою цієї війни є повне знищення української державності та України як такої, перетворення нашої країни на сателіта Російської Федерації, а української нації – на її покірних рабів. Форми, методи, технології та засоби її

ведення, з одного боку, вважаються простими, навіть примітивними, з другого – ця війна була давно спланована, розроблена й досить успішно реалізована.

Спочатку було анексовано Автономну Республіку Крим, згодом через пряме втручання Росії та підтримку сепаратистських рухів виникла загроза втрати ще двох територіальних одиниць України – Донецької та Луганської областей. Водночас ще задовго до загострення ситуації, що перетворилася у збройне протистояння. Звичайно, українська влада не може допустити реалізації мети, яку поставила перед собою РФ тому розпочала АТО. Всю найважчу роботу під час операції довелося взяти на себе героям, воїнам, добровольцям, які на сьогоднішній день відстоюють інтереси України, захищають її територію. Війна на Донбасі призвела до величезних людських втрат. За даними ООН, загальну кількість загиблих за час бойових дій на Донбасі оцінюють у 10 тис. осіб. Автори «Книги пам'яті загиблих за Україну», стверджують, що станом на 2 серпня 2017 р. бойові втрати ЗСУ, ДПСУ, НГУ, МВС і добровольців становлять 3645 загиблих.

Досягнути перемоги над противником у гібридній війні можливо лише за рахунок національного згуртування та мобілізації всього суспільства на боротьбу з підступним ворогом. Чіткими та скоординованими діями силових структур слід нейтралізувати та знешкодити терористичні та кримінальні угруповання, іноземні агентурні мережі та ресурсні бази агресора на території України.

Ми виграємо війну, діючи злагоджено, грамотно і системно. Здобудемо неоціненний досвід, нові вміння і навички. Україна стане набагато сильнішою.

Поєднуючи і вдосконалюючи дві складові нашої боротьби – військово-силову та інформаційну, ми повернемо рідному Донбасу мирне життя, безпеку і добробут під захистом Української Держави.

Ми зупинимо Путіна задля миру в Україні і світі. Україна переможе!

Список використаних джерел та літератури:

1. Біля Новоазовська партизани атакували вузол зв'язку російських військ. Противник зазнав втрат. URL: Espresso.tv
2. Бойовики отримали «привіт» від партизанів – вибух техніки в Донецьку. URL: uapress.info.
3. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / За заг. ред. В. Брехуненка; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2016. 248 с.
4. В Ясиноватой взорвали автомобіль боевика «Востока». Новости Луганска и Луганской области. URL: informer.media.
5. Владимир Шилов. Очередной привет от Донецка получили... URL: www.facebook.com.
6. ВО «Свобода». Націоналістичне підпілля Луганщини: Група «Схід». Порятунк літунів) //Білокуракинський інформаційно-розважальний портал.
7. Гонта І. // Нове життя. 2017. simpa111@gmail.com.
8. Донецьк прикрасили карикатурами на сепаратистів із ДНР. URL: Korrespondent.net.
9. Гісем О. Історія України. Довідник, тестові завдання. Повний повторювальний курс, підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання та державної підсумкової атестації. Кам'янець Подільський: ФОП Сисин О.В., 2017. 532 с.
10. Киевские "партизаны" хвастаются взрывом в Донецке. URL: antifashist.com.
11. Красний Луч, 8 жовтня 2016. URL: imgur.

12. Кульчицький С. Новітня історія України (2010–2014). Додаток до підручника для 11-го класу загальноосвітніх навчальних закладів // Історія України. № 21 (829). 2014, листопад. С. 5–14.
13. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 304 с.
14. На Донеччині за два дні партизани та військові знищили більше сотні бойовиків штаб АТО, 4 грудня 2014 р. URL: сайт «ТСН.ua»
15. Олена Ярмольок (31 травня 2015, 16:42). Скандал набирає обертів: за заарештованих «Равликів» заступився Ілля Ківа. Преса України. URL: uapress.info.
16. Партизанский отряд уничтожил экипаж «Града», который расстреливал Донецк. URL: InfoResist.org.
17. Парубій А. В. Війна Росії проти України і світу. "Українська правда" 06 серпня 2014. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/6/7034046/?a ttempt=1>
18. Парубій А. Війна Росії проти України і світу // Українська Правда. 2014. 6 серпня 2014. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/6/7034046/>.
19. Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення / Авт. кол.: Б. Черкас, О. Сокирко, А. Плахонін, Я. Примаченко, М. Відейко, А. Галушка, К. Галушко, С. Громенко, М. Майоров, А. Руккас, Є. Синиця; Упоряд. К. Галушко. Харків, 2016. 352 с.
20. Президент присвоїв звання Герой України Володимирі Жемчугову // Офіційне інтернет-представництво Президента України.
21. Проблемы жителей Крыма. URL: http://www.presidentsovet.ru/structure/gruppa_po_migratsionnoy_politike/materialy/problemu_zhiteley_kryma.php
22. Революція Гідності 2013–2014 рр. та агресія Росії проти України : наук.-метод. матер. / Головка В., Палій О., Черевко О., Янішевський С.; за заг. ред. П. Полянського. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. 36 с.
23. Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 166 с.
24. У Криму партизани напали на військову колону РФ. URL: uapress.info.
25. Українські партизани знищили групу бойовиків на Донбасі (фото 18+) URL: сайт «ФАКТИ. ICTV»
26. URL: <http://svoboda.org.ua/news/articles/00020284/>
27. URL: InfoResist.org

The article, based on published sources and scientific works, highlights the most violent pages of the war, the Ukrainian defenders, who with arms in arms defend the independence and territorial integrity of Ukraine in the East of the state.

Key words: *Russian-Ukrainian war, АТО, invaders, volunteers, guerrillas.*

УДК: 930.1 (477): 94(477)

В. Українець, студент II курсу магістратури
 Науковий керівник: **В. В. Газін**, к.і.н., доцент

ПОСТАТЬ ГЕТЬМАНА ПЕТРА ДОРОШЕНКА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті здійснено аналіз української історіографії проблеми ролі гетьмана Петра Дорошенка в українській історіографії. Акцентовано увагу на поляризації оцінок діяльності одного з найвідоміших керівників Української держави доби Національної революції XVII ст.

Ключові слова: *Петро Дорошенко, Українська національна революція, Гетьманщина, історіографія.*

В історії Української національної революції XVII ст. особливе місце займає гетьман Петро Дорошенко (1665–1676 рр.), який по праву вважається одним з найбільш послідовних продовжувачів справи та ідей Великого українського гетьмана Богдана Хмельницького. Гетьманування Дорошенка стало завершальним періодом революції, а його падіння, на жаль, ознаменувало її поразку. У результаті тривала боротьба українського народу за національну державність та соборність виявилася марною під впливом непереборних внутрішніх та зовнішніх чинників.

Петро Дорошенко своєю діяльністю та ідеями символізував віковичне прагнення українського народу до існування у власній незалежній державі. Інтерес до нього завжди був надзвичайно високий, зокрема, і в середовищі фахівців істориків. Проте, оцінки його діяльності завжди відзначалися своєю полярністю. Часто вона визначалася панівною ідеологією, що спричинило появу спрощених, а то й цілком сфальсифікованих оцінок видатного українського гетьмана. Особливо це було помітним в російській та радянській історіографії, які традиційно всіх, хто виступав проти московського уряду «обдаровували» клеймом зрадника українського народу. До цього слід додати, що постать Дорошенка на сьогодні є недостатньо дослідженою і потребує уваги істориків.

Чи не першою спробою осмислення діяльності гетьмана Петра Дорошенка, став історико-політичний трактат невідомого автора кінця XVIII ст. «Історія Русів». З одного боку, автор першим з дослідників звернув увагу на роль України як суб'єкта тогочасних міждержавних відносин, вказував на те, що за подіями в Україні спостерігали в іноземних державах. З іншого, описуючи трагічну історію Руїни, яка розпочалася після смерті Богдана Хмельницького, не вельми позитивно оцінив діяльність його послідовників, зокрема і Петра Дорошенка. Особливо негативно він поставився до спроб Дорошенка заручитися підтримкою Туреччини і Криму і вбачав у цьому причину того жахливого руйнування, якого зазнала Правобережна Україна на початку 70-х рр. XVII ст. Зокрема, автор «Історії Русів» описуючи дії Дорошенка зазначав, що той «...квартируючись в Малоросії, робив велике народу розорення,...відганяв всіх полонених в Крим й подарував їх хану» [4, с.163]. У цьому ж трактаті знаходимо таку характеристику Дорошенка і його прихильників: «Гетьманство Дорошенка і воїнство його не що інше було, як велика розбійна ватага. Він з нею постійно нападав, то на Малоросію, то на поселення підвладні Ханенку [4, с. 171].

У першій половині XIX ст. проблеми становища України в умовах московсько-польсько-турецького протистояння в 50-х–60-х рр. XVII ст. та, зокрема, постаті Петра Дорошенка торкався Дмитро Бантиш-Каменський. При цьому, кидається у вічі те, що на противагу Варшаві, панування якої для України розглядає як «важке іго» [1, с. 131], дії оцінює цілком закономірними, спрямованими на «повернення», чи «приєднання», «спадкових її (Москви – В. У.) володінь» [1, с. 209, 219]. Говорячи ж про Андрусівський договір 1667 р., він піддає гострій критиці не московське, чи польське керівництво, а саме позицію Дорошенка, який не сприйняв даний акт і став шукати турецької протекції [1, с. 264]. При цьому самого гетьмана він характеризує як честолюбного й

підступного політика, що «...не зупинявся ні перед чим на шляху досягнення влади» [1, с. 262]. При цьому слід відзначити, що подібна характеристика стосується й інших володарів гетьманської булави, особливо тих, хто виявляв відкриту антимосковську політику (приміром Мазепи) [1, с. 392-394]. Головною метою діяльності П. Дорошенка Бантиш-Каменський вважав об'єднання всієї України під владою Оттоманської Порти [1, с. 265].

У другій половині XIX ст. помітним явищем в українській історіографії була творчість М. Костомарова. Слід відзначити його велику заслугу в дослідженні періоду Гетьманщини. Однією з найвідоміших його робіт стала монографія «Руїна». Саме з дією зовнішнього чинника (політики Москви та Польщі, їх боротьбою за володіння українськими землями) Костомаров безпосередньо пов'язував започаткування в Україні трагічного для неї періоду «Руїни», який датував з другої половини 1663 до 1687 р. Головними складовими цього процесу, на його думку, став розкол Гетьманщини на дві частини та жахливе спустошення Правобережжя, яке обернулося «... в справжню пустелю» [6, с. 1]. Загалом, автор дає позитивну оцінку діяльності Дорошенка. Він характеризував гетьмана як «видатну людину», щиро віддану й незмінно вірну «ідеї незалежності і самобутності своєї батьківщини» [5, с. 153].

Стосункам січового товариства з гетьманом Петром Дорошенком приділено багато уваги в праці Дмитра Яворницького «Історія запорізьких козаків». Слід відзначити, що найвідоміший дослідник історії січового товариства, на відміну від багатьох своїх сучасників, доволі позитивно оцінював діяльність Дорошенка. Він писав: «Дорошенко був, безперечно, людиною видатних здібностей і палким патріотом, далекий від самолюбства та партійних інтересів. Це єдиний, окрім Павла Тетері, із всіх гетьманів, який стояв вище особистих і станових інтересів й бажав служити з користю батьківщині, врятувати її від внутрішнього розбрату й поставити на шлях політичної автономії» [14, с. 279].

На переломі XIX–XX ст. знаковим явищем в українській історичній науці стала творчість Михайла Грушевського. Вона припала на вкрай складний період в історії України. Вчений дав високу й позитивну оцінку діяльності Петра Дорошенка. Він, зокрема, писав: «Був він (П. Дорошенко – В. У.) чоловік великого Духа, душею і тілом відданий визволенню України і приймаючи булаву з рук ханських, вертався до старої гадки Хмельницького поставити Україну в незалежне і нейтральне становище між Московією, Польщею і Туреччиною і запевнити їй повну свободу і автономію» [2, с. 112].

Фундаментальну працю, присвячену саме діяльності гетьмана Петра Дорошенка опублікував відомий український історик Дмитро Дорошенко [3]. У вступному слові до вказаної роботи він зазначав: «Серед галереї українських історичних діячів другої половини XVII століття постать гетьмана Петра Дорошенка, безперечно, одна з найцікавіших і, з погляду ідеї боротьби за єдність і незалежність України, одна з найсимпатичніших, особливо для нашого покоління, якому так само довелося за цю ідею боротись. У своєму стремлінні здійснити ідеал самостійної України не завагався Дорошенко вжити всіх способів, які тільки були йому доступні, і не зупинявся ні перед якими жертвами... Не претендуючи використати весь документальний матеріал навіть

з доступних мені під цей час архівних збірок (московські архіви, наприклад, тепер мені недоступні), хочу дати спробу огляду життя й політичної діяльності славного гетьмана на основі, головню, вже опублікованого досі матеріялу, а почасти також неопублікованого з архівів Варшави, Кракова, Львова й Познані».

У радянській історіографії зберігалось негативне ставлення до Дорошенка. Часто його особу протиставляли народному герою Івану Сірку, якого вважали щирим прихильником Росії й непримиренним борцем проти татарської експансії. Своєю чергою, стосовно Дорошенка сипалися звинувачення в авантюризмі, зраді інтересів українського народу.

З початку 90-х рр. в Україні розпочався новий період в дослідженні історії України. Автори по-новому намагалися подивитися на діяльність цього непересічного гетьмана, піднімаючи ряд дискусійних питань.

З другої половини 80-х рр. в Україні розпочався новий період у дослідженні історії України. Важливим кроком для вивчення суспільно-політичної історії України XVII ст., зокрема з'ясування різних зовнішньополітичних аспектів розвитку Української держави, стала розробка нової концепції історії Національно-визвольної війни українського народу, започаткована Валерієм Смолієм та Валерієм Степанковим, згідно якої події з 1648 по 1676 р., розглядаються як ланки єдиного процесу боротьби українського народу за визволення з-під влади польських панів й інших загарбників та створення незалежної національної держави. Сам же процес кваліфікується як національна революція. При цьому саме Петро Дорошенко вченими розглядається як останній гетьман, що намагався продовжити справу Хмельницького. Відповідно його падіння й ознаменувало поразку Української революції [9; 10, с. 3-12].

Сьогодні є ряд досліджень, в яких автори опираючись на широку джерельну базу, формують неупереджений погляд на особу гетьмана Петра Дорошенка, без сумніву, видатного правителя України.

На думку Тараса Чухліба, який присвятив ряд праць дослідженню основних аспектів зовнішньої політики гетьмана Петра Дорошенка, він був одним з «...найвірніших послідовників принципів зовнішньої політики Богдана Хмельницького» [12, с. 89]. Саме в період гетьманування Дорошенка, як зазначає вчений, найбільш яскраво проявилось прагнення керманичів козацької України добитися максимальної незалежності шляхом здійснення полівасалітетної політики, коли вдало проявилася народна мудрість «Покірне телятко дві матки ссе», що стала певним символом політики гетьманів України наступників Богдана Хмельницького [13, с. 39].

Дещо критичніше ставлення до українського гетьмана виявляє дослідник Сергій Махун, стверджуючи, що той «...був свідомим борцем за ідеали самостійної України, але часто спирався не на свій народ, а на «стратегічних» союзників» [7, с. 80]. У цьому, на його думку, й була трагедія драматичного життя гетьмана.

Цілу низку розвідок присвятив постаті Петра Дорошенка В. Степанков. У своїх роботах він відзначає, що «...постать Петра Дорошенка – одна з найяскравіших і водночас найтрагічніших серед політичних діячів України XVII

ст.... Небагато у вітчизняній історії було державних діячів, які б так палко любили Україну й хотіли їй добра...»[11, с. 285].

Останнім часом в справі дослідження постаті гетьмана Петра Дорошенка, його діяльності здійснено якісний прорив. Він пов'язаний з виходом в світ фундаментальної монографії В. Смолія та В. Степанкова «Петро Дорошенко. Політичний портрет» (Київ, 2011 р.) [8]. У цій праці на основі ґрунтовної джерельної бази авторами відтворено історичний портрет Петра Дорошенка, змальовано образ одного з найбільш харизматичних політичних лідерів козацької України середини – другої половини XVII ст.. Важливо те, що його життєвий шлях і діяльність висвітлюються авторами на широкому тлі міжнародних відносин в центрально-східному регіоні Європи з урахуванням внутрішніх чинників, а також тих складних геополітичних реалій, у яких опинилася Українська держава після смерті Богдана Хмельницького.

Попри це, на сьогодні ще багато питань, що стосуються гетьманування Петра Дорошенка, залишаються малодослідженими. Навіть велика кількість публікацій, що з'явилися останнім часом, не припинили дискусії в суспільстві, до яких долучаються не лише професійні історики, а й політики, громадські діячі і всі, хто вважає себе знавцем історії України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бантыш-Каменский Д. История Малой России. Київ : Час, 1993. 656 с.
2. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України. Київ, 1989.
3. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя та політичної діяльності. Нью-Йорк, 1985.
4. История Русов или Малой России. Москва : Университетская тип., 1846. 45 с.
5. Костомаров М. Історія України в життєписах визначних її діячів. Київ : Україна, 1991. 493 с.
6. Костомаров М. Руїна. Гетьманство Брюховецького // Історичні монографії. Тернопіль : Друк. І. Павловського, 1892. Т. 7. 151 с.
7. Махун С. Петро Дорошенко – важкий вибір гетьмана // Дві Русі. Київ : Факт, 2003. С. 76-81.
8. Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет. Київ : Темпора, 2011. 632 с.
9. Смолій В., Степанков В. У пошуках нової концепції історії визвольної війни українського народу XVII ст. К., 1992
10. **Смолій В., Степанков В.** Українська національна революція 1648–1676 рр. кризь призму століть // Укр. іст. журнал. 1998. № 3. С. 3-12
11. Степанков В. Петро Дорошенко // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 285-316.
12. Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713). Київ : Вид. дім «Києво-Могшилянська Академія», 2004. 288 с.
13. Чухліб Т. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665–1676 рр.) // Укр. іст. журнал. 2007. №1. С. 39.
14. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 2. 560 с.

The article analyzes the Ukrainian historiography of the problem of Hetman Petro Doroshenko's role in Ukrainian historiography. Attention is drawn to the polarization of the estimates of the activity of one of the most famous leaders of the Ukrainian state during the National Revolution of the 17th century.

Keywords: *Petro Doroshenko, Ukrainian National Revolution, Hetmanate, historiography.*

УДК 378.093.5:001(477.43-21)К-П ІНО“192”

*Н. Чернецька, студентка III курсу
Науковий керівник: Л. В.Баженов, д.і.н., професор*

**НАУКОВО-ДОСЛІДНА КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА ЕКОНОМІКИ
ПОДІЛЛЯ ПРИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ІНСТИТУТІ
НАРОДНОЇ ОСВІТИ (1922-1926 рр.)**

У статті на основі опублікованих джерел та наукових праць висвітлюються основні напрями діяльності науково-дослідної кафедри у Кам'янці-Подільському у 1920-ті роки.

Ключові слова: Науково-дослідна кафедра, Інститут народної освіти, українізація.

В умовах інформаційного суспільства велика увага приділяється створенню та ефективній діяльності наукових та науково-навчальних закладів, які використовують нові дослідницькі методи, займаються підготовкою висококваліфікованих фахівців, що продукують нові знання. Реорганізація наукового життя, що проводиться в сучасній Україні, є складним і суперечливим процесом. Тому важливо дослідити та проаналізувати, яким чином здійснювалась науково-дослідна робота на теренах Поділля в різні історичні часи. Позитивний досвід діяльності у Кам'янці-Подільському НДК є доволі цікавим і може бути використаний в сучасних умовах.

Мета роботи: на основі всебічного вивчення наукових, науково-краєзнавчих праць, опублікованих та архівних джерел, матеріалів тогочасної преси висвітлити та проаналізувати діяльність Науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля у Кам'янці-Подільському в період політики «українізації».

Діяльність в Радянській Україні науково-дослідних кафедр частково вже стала предметом вивчення для вітчизняних істориків та краєзнавців. Загальні питання діяльності української наукової інтелігенції у 1920-ті рр. проаналізовано в працях Даниленка В. М., Касьянова Г. В. [3, с. 5] та інших дослідників. Там же детально висвітлено, у яких важких умовах проводилась наукова робота в УСРР та політику радянської влади щодо українських науковців.

В останні роки вчені видали ряд праць про історію діяльності науково-дослідних кафедр. Зокрема, О. Новицька дослідила діяльність НДК педагогіки [8]. С. Тарнавська у своїй статті проаналізувала загальні питання діяльності НДК в Україні [13]. О. Осмолівська висвітила діяльність НДК у справі підготовки наукових кадрів України [9]. Проте, у цих працях майже не згадується про діяльність НДК у Кам'янці-Подільському.

Оскільки більшість членів Кам'янець-Подільської НДК було репресовано в середині 1930-х рр. матеріали про її діяльність зникають із наукових збірників, тез краєзнавчих конференцій. І тільки з початку 1990-х рр. історики та краєзнавці знову починають активно досліджувати цю тему. Зокрема, побіжно

про діяльність НДК згадується в монографіях та статтях Баженова Л. В., Прокопчука В. С., Савчука В. О [1, с. 11-12].

Незважаючи на те, що досліджувана проблема вже стала об'єктом вивчення науковців та краєзнавців, слід наголосити, що деякі напрямки діяльності Кам'янець-Подільської НДК досі залишаються недостатньо висвітленими у історіографії.

Науково-дослідні кафедри в Радянській Україні фактично стали першими осередками підготовки нової наукової та науково-педагогічної інтелігенції. Початок 1920-х рр. став своєрідним рубежем в історії розвитку української науки. Нарком освіти УСРР, колишній «боротьбіст» Г. Ф. Гринько ініціював реформу в системі науки. Наслідком його перебудови стала організація НДК, як самостійних наукових структур, підпорядкованих Укрголовпрофосу (Українське головне управління професійної освіти), у складі якого було створено спеціальний Науковий комітет. У 1924 р. його виокремлено в самостійне управління НКО, що отримало назву Укрнаука. У науковому відношенні робота НДК проходила у тісному зв'язку з діяльністю ВУАН. НДК звітували перед Академією про результати своїх досліджень, брали участь в конференціях.

Сам процес організації НДК розпочався після постанови РНК України від 2 грудня 1921 р. «Про утворення науково-дослідних кафедр і забезпечення працівників науково-дослідних кафедр». Вони організовувались «з метою розвитку на Україні науково-дослідної діяльності найбільш видатних в кожній галузі вчених, а також приготування під їхнім керівництвом молодих вчених до наукової праці та педагогічної діяльності» [10]. НДК були самостійними дослідними установами, хоча вони користувались кабінетами вишів і повинні були сприяти їм у проведенні наукової роботи. НДК була визначена структура і штати, що відповідали планам і характеру їхньої діяльності. До особового складу кафедри входили: керівник кафедри, керівники секцій, дійсні члени, наукові співробітники, аспіранти. Керівники НДК затверджувались на посадах колегією Укпрофосу (пізніше Укрнауки), аспіранти обиралися з осіб, які закінчили ВНЗ та виявили нахил до наукової роботи. Вже у 1921 р в Харкові було засновано перші 38 кафедр.

Наступного року НДК почали організовуватись у різних наукових центрах Радянської України: Києві, Катеринославі, Одесі та інших. До 1923 р. в Радянській Україні було створено 88 науково-дослідних кафедр (Див. Додаток А). Найбільш відомою серед них була науково-дослідна кафедра історії України на чолі з академіком М. С. Грушевським [14].

Як правило, НДК об'єднували досвідчених вчених, які мали значні наукові заслуги ще у дореволюційний час. Поруч з ними до НДК також увійшла нова генерація наукових працівників, яка з'явилась під час Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. В такий спосіб радянська влада хотіла використати великий досвід відомих вчених для «соціалістичного будівництва».

Це все стосується також Кам'янець-Подільської НДК історії та економіки Поділля. Вона була утворена при місцевому Інституті народної освіти (ІНО) у 1922 р. за ініціативою відомого історика Євген Сташевського, який і став її першим керівником. Спочатку до кафедри увійшло визначні українські

історики, колишні викладачі Кам'янець-Подільського Державного Українського університету: Павло Клепатський, Пилип Клименко, Юхим Сіцінський (один із засновників Кам'янець-Подільського історико-археологічного музею).

Склад кафедри свідчив про те, що вона на першому етапі своєї діяльності мала яскраво виражену історично-археологічну спрямованість. На жаль, в такому складі вона працювала недовго. У березні 1923 р. Є. Сташевський залишив Кам'янець-Подільський, від праці в НДК через більшовицькі гоніння відійшли П. Клепатський та Ю. Сіцінський. Керівництво НДК перейшло до

П. Клименка, який керував роботою кафедри до початку 1925 р. [6, с. 249]. Насправді, він кілька років поєднував цю посаду із роботою у Києві, тому його керівництво мало формальний характер.

При утворенні науково-дослідної кафедри в невеликому 30-тисячному подільському місті радянською владою брались до уваги такі мотиви. Поділля являло собою окремих історичний та економічний регіон України зі своїми специфічними продуктивними силами та історичним минулим, залишалось малодослідженим і віддаленим від головних наукових центрів Радянської України: Києва, Харкова, Одеси. Було також враховано те, що Поділля межувало із Польщею та Румунією, де проживало чимало українців, для яких прикордонний Кам'янець-Подільський повинен був стати на думку керівництва міського ІНО осередком поширення «технологічної освіти в напрямку радянського будівництва» [6, с. 249].

Поруч із цими, були й інші передумови. У 1919-1920 р. у Кам'янці-Подільському при університеті вже діяло наукове товариство, що мало дві секції: історико-філологічну та природничо-математичну. Воно об'єднувало як викладачів університету, так і наукову громадськість міста. Після утвердження на Поділлі радянської влади деякі визначні науковці (як І. Огієнко – ректор університету, С. Бачинський – декан сільськогосподарського факультету, визначний історик В. Біднов та інші) емігрували за межі України, але більшість членів наукового товариства залишились і почали працювати чи в ІНО, чи СГІ. Для місцевої влади важливо було будь-що привернути їх на сторону підтримки комуністичної влади і використати їхні наукові здобутки на власну користь. Звідси і була зрозуміла ідея створити науково-дослідну кафедру на базі попереднього міського наукового товариства, що у 1923 р. остаточно згорнуло свою роботу.

Упродовж 1923-1926 рр. кількісний склад НДК історії та економіки Поділля щороку збільшувався. Наприкінці 1923 р. в ній працювало 29 осіб і серед них багато науковців, які були активними учасниками Української національно-демократичної революції 1917-1920 рр. і чимало зробили для відродження української національної свідомості. Серед аспірантів НДК, які проходили наукову підготовку зі спеціальності «Історія» ми бачимо відомого українського поета В. Свідзінського, М. Карачківського (у майбутньому - аспіранта науково-дослідної кафедри історії України в Києві), відомого подільського дослідника, колишнього професора Кам'янець-Подільського державного університету О. Неселовського, визначного українського бібліографа М. Ясінського та інших.

Велика увага в НДК в першій роки її існування приділялась дослідженням в галузі української літератури і мови. Так, аспірантами НДК зі спеціальності «Історія української літератури» в 1923-1924 рр. були В. Герасименко, Ю. Філь, зі спеціальності «Українська мова» – В. Зборовець, Ф. Шумлянський [14]. Останній раніше багато зробив для унормування української літературної мови, упорядкував разом з С. Іваницьким (одним із керівників Подільської «Просвіти» на початку ХХ ст.) «Російсько-український словник» (Вінниця, 1918 р.) Крім того, Ф. Шумлянський підготував до друку «Найголовніші правила українського правопису» [1, с.43].

Кількість членів НДК щороку змінювалась. В січні 1926 р. всіх членів науково-дослідної кафедри налічувалось 17: 3 дійсних наукових співробітників, 4 - наукових співробітників, 10 аспірантів [6, с.250].

Вся практична робота НДК історії та економіки Поділля у цей час здійснювалась в двох секціях: культури та сільського господарства. Першою із них керував лінгвіст, професор І. Любарський. Вона мала підсекції історії та археології, лінгвістики, літератури, мистецтвознавства й педагогіки. НДК займалась як науковою, так і науково-популярною діяльністю серед населення. З науково-дослідного напрямку слід відмітити наукові праці В. Герасименка та Ю. Філя з історії української літератури, монографію І. Любарського «До словотворного питання». НДК мала ще кілька наукових робіт Ю. Філя, В. Зборовця, П. Неселовського, І. Любарського, що були готові до друку, але видати їх не вдавалось через брак коштів [6, с.250].

Доволі важливою була, на наш погляд, науково-популяризаторська робота співробітників НДК, адже вона охоплювала широкі верстви міського та сільського населення прикордонних округів Поділля (Кам'янець-Подільського, Могилів-Подільського і Проскурівського) і тим самим сприяла піднесенню національної свідомості селян. Про це свідчать назви тих лекцій, які були підготовлені членами НДК і читались ними у сільбудах для селян: Ф. Шумлянського «Правила українського правопису», В. Зборовця «Сучасне значення української мови», «Де й як говорять українці», «Село в творах українських письменників» і т. д. Завдяки цим лекціям та науково-популярним доповідям селяни почали ідентифікувати себе з українським етносом, чітко відокремлювати себе від росіян чи поляків.

На перешкоді плідній діяльності НДК було те, що довгий час не вирішувалось питання з керівником кафедри. В липні 1923 р. після того як професор П. Клименко переїхав на роботу до Києва НДК на деякий час залишилась без завідувача. Президія Наукового комітету НКО УСРР не вважала за можливе затвердити хоча б тимчасово на посаду керівника НДК заступника П. Клименка професора І. Любарського. Таке рішення офіційно пояснювалось тим, що філолог І. Любарський ніякого відношення по своїй спеціальності до кафедри немає. На наш погляд, не останню роль у цій відмові відіграло те, що І. Любарський був активним провідником українізації церковного життя на Поділлі у 1919-1920 рр. і мав тісні наукові контакти з І. Огієнком, В. Бідновим та іншими провідними діячами УНР.

Наприкінці 1924 р. Науковий комітет НКО УСРР було реорганізовано в «Управління науковими установами на Україні» (скорочено Укрнаука),

керівником якої з 1924 р. по 1929 р. працював відомий український історик-марксист М. Яворський [9, с.236]. 7 січня 1925 р. нарада Укрнауки розглянула питання про НДК у Кам'янці-Подільському і прийняла рішення звільнити Пилипа Клименка з посади керівника НДК історії та економіки Поділля і зарахувати його до складу керівників кафедр академіка М. Грушевського. Тимчасовим керманічем НДК у Кам'янці-Подільському став професор Івана Любарський [7, с.224].

Про І. Любарського мало відомо широкому загалу дослідників, тому коротко висвітлюємо його життєвий та творчий шлях. Він народився 15 жовтня 1893 р. в слободі Сенькові Куп'янського повіту Харківської губернії в селянській сім'ї. Закінчив Харківську духовну семінарію, а в 1914 р. був прийнятий до Київської Духовної академії. Після закінчення навчання був залишений професорськими стипендіатом на кафедрі грецької мови. З 1919 р. викладав давні мови в Кам'янець-Подільському державному університеті, написав кілька підручників для студентів з грецької та латинської мов. З 1921 р. викладав різні лінгвістичні дисципліни в Інституті народної освіти (ІНО). Активно працював в НДК, був науковим керівником В. Герасименка (пізніше викладача Одеського ІНО), В. Зборовця (згодом працював у Харкові) та Ф. Шумлянського, який потім викладав в Херсонському ІНО [7, с.223]. Кожен із його учнів багато зробив для відродження української мови та літератури.

Серед інших членів науково-дослідної кафедри особливо слід виділити професора Володимира Гериновича, який у 1925 р. очолив підсекцію природи НДК. Він під час революції був референтом президента ЗУНР Євгена Петрушевича, потім викладав географію в університеті, написав численні праці з географії України, серед яких виділяються «Нарис економічної географії України», підручники для середніх навчальних закладів з фізичної та економічної географії України та світу, різноманітні краєзнавчі розвідки з історії Кам'яниччини [1, с.166].

У середині 20-х рр. В. Геринович став одним із керівників краєзнавчого руху на Кам'яниччині. 31 березня 1925 р. він виступив на засіданні науково-дослідної кафедри із промовою «Завдання й методи роботи по краєзнавству», де зауважив, що головною метою краєзнавчої діяльності є вивчення особливостей Поділля [4, с.4.]. Саме після цієї доповіді розпочалось створення Кам'янець-Подільського окружного краєзнавчого комітету, який згодом очолив В. Геринович.

В інформаційному огляді дослідно-краєзнавчої роботи на Поділлі за 1925-1926 рр. вказується, що НДК у Кам'янці-Подільському у цей час мала такі секції: мови (керівник І. Любарський), народного господарства (голова В. Геринович), органічної та неорганічної природи (голова О. Красівський) [4,с.4].

Керівник НДК І. Любарський опрацьовував такі питання: «Ступенування інтонацій у говірках Поділля», «Поширення українських говірок на Поділлі», науковий співробітник Ю. Філь підготував до друку праці «Частушки на Поділлі», «Народна мудрість у прикметах і закляттях на Поділлі і Волині» [4,с.4].

Крім того, колектив кафедри допомагав відомому мовознавцю Олені Курило, яка працювала на Могилівщині, Кам'яниччині і Проскурівщині, досліджуючи особливості подільського діалекту української мови.

Загалом у перші роки своєї історії члени НДК історії та економіки Поділля зробили чимало для дослідження історії, літератури, економіки та географії краю, однак у 1925 р. почали проявлятися негативні об'єктивні та суб'єктивні тенденції та труднощі.

Діяльність НДК історії та економіки Поділля знаходилась під пильним наглядом місцевого керівництва, яке насторожено спостерігало за історичними та лінгвістичними дослідженнями її членів. Цей тиск знайшов своє вираження на шпальтах тодішніх періодичних видань. Так, 15 серпня 1925 р. у друкованому органі Кам'янець-Подільського ОПК та ОВК „Червоний кордон” було вміщено гнівний допис його головного редактора, письменника С.Божка, в якому зокрема говорилось про те, що «наукової роботи в Кам'янці як кіт наплакав». Автор наполягав на тому, що «головною хибою організації наукової роботи в місті була відсутність вчених-марксистів» [2, арк.3]. Не подобалась автору допису і переважно гуманітарна спрямованість роботи НДК, що була далекою від практичних потреб місцевої влади.

Про негативне ставлення до діяльності НДК з боку місцевої влади йде мова і у таємному звіті Кам'янець-Подільського відділу ДПУ за 1925 р., у якому зокрема говорилось, що в міському НДК групується «нерадянська група», яка начебто організовано веде свою роботу серед студентів. Місцевим комуністам було наказано відвідувати збори кафедри і реагувати на «різного роду виступи негативного впливу» [6, с.251].

Великою проблемою у діяльності НДК при ІНО було також те, що багато її керівників залишили до середини 1920-х рр. місто над Смотричем, отримавши запрошення до провідних установ УСРР, інші (наприклад, визначний історик Ю.Сіцінський) почали основну свою увагу приділяти праці у Кам'янець-Подільському науковому при ВУАН товаристві, що розпочало діяти на базі Кам'янець-Подільського музею влітку 1925 р. Широкий розвиток краєзнавчого руху на Поділлі у 20-ті рр. призвів до того, що представники історичних, філологічних наук почали приділяти все більше уваги у роботі краєзнавчих організацій. Дехто перейшов на керівну адміністративну роботу. Так, керівник підсекції природи НДК визначний географ В.Геринович очолив у 1925 р. Кам'янець-Подільський ІНО, а відомий історик О.Неселовський – місцевий історичний музей. До того ж помітний був відтік молодих талановитих фахівців. Так, у 1924-1925 рр. після закінчення наукового стажування з Кам'янця-Подільського вибули до інших міст УСРР такі перспективні вчені як В. Герасименко, В. Зборовець, Ф. Шумлянський, відомий поет В. Свідзінський.

Це призвело до того, що у 1925-1926 рр. робота НДК при ІНО фактично завмерла. Наукові дослідження майже не проводились, підготовка аспірантів та молодих наукових працівників практично не велась. Врешті решт Укрнаука відкрито поставила питання про можливість закриття НДК у місті над Смотричем. Вихід із цієї ситуації знайшовся у реорганізації НДК та зміни її функцій та завдань. У діяльності кафедри настає новий етап. У 1926 р. рішенням керівництва Укрнауки НДК була переведена з ІНО до СГІ.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Кам'янець-Подільський, 1993. 480 с.

2. Божко С. Наука та мистецтво. Ще про «дискусії» та «наукову роботу» в Кам'янці // Червоний кордон. 1925. 15 серпня.
3. Даниленко В. М. До витоків політики „українізації” // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія: Збірник статей. Київ, 1993. Вип.1. С. 53-67.
4. Інформаційний огляд дослідно-краєзнавчої праці на Поділлі (станом на 1 грудня 1926 р.). Вінниця, 1927 р. 12 с.
5. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х-30-х років: соціальний портрет та історична доля. Київ, 1992. 176 с.
6. Нестеренко В. А. Діяльність науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля у справі Українського національного відродження (1920-ті роки) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імена Михайла Коцюбинського. Серія «Історія». Вінниця, 2006. Вип. XI. С. 249-252.
7. Нестеренко В. А. І. Любарський – визначний провідник політики «українізації» на Поділлі // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2011. Т. 17. С.218-230.
8. Новицька О. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр з педагогіки в Україні. Історико-педагогічний альманах. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/2013_1_16
9. Осмоловська О. Ю. Діяльність науково-дослідних кафедр та їх роль у підготовці наукових кадрів України // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. статей. Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. С. 233-239.
10. Постанова РНК Радянської України від 25 грудня 1921 р. «Про утворення науково-дослідних кафедр і забезпечення працівників науково-дослідних кафедр.» // Вісті ВУЦВК. 1922. 5 січня.
11. Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. 312 с.
12. Савчук В.О. Науково-краєзнавче вивчення Поділля у 20-х рр. ХХ століття // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Т. 2. Кам'янець-Подільський, 2002. С. 50-53.
13. Тарнавська С. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр в Україні в 1920-ті роки // Вісник Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка. 2010. №99. С.53-56.
14. Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924-1930 рр.). Київ, 1999. 225 с.

In the article on the basis of published sources and scientific proceedings, the highlights the main areas of activity research department in Kamianets-Podilskiy in the 1920s.

Key words: *research department, Institutes of Folk Education, Ukrainization.*

УДК 373.5.091.214(075):94

*Х. Швець, студентка II курсу магістратури
Науковий керівник: С. А. Копилов, д.і.н, професор*

ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ПІДРУЧНИКА З ІСТОРІЇ В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті розглядаються питання практичного використання сучасного підручника з історії в закладах середньої освіти.

Ключові слова: *підручник історії, компетентнісний підхід, урок історії.*

Реформування сучасної системи освіти в Україні активізує проблеми оновлення її змісту та вдосконалення засобів навчання. Матеріальним носієм

змісту освіти і основним засобом навчальної діяльності є підручник, структурні компоненти якого (навчальний текст, апарат організації засвоєння, ілюстративний матеріал, апарат орієнтування) утворюють цілу педагогічну систему для забезпечення повноцінного засвоєння учнями програмового матеріалу.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити особливості шкільного підручника як засобу організації компетентнісного підходу навчання та показати досвід роботи з підручником в школі.

Ця тематика знайшла наукове висвітлення у працях таких сучасних вчених як О. Пометун [14-16], К. Баханов [1], Т. Омельчак [11], О. Труханов [22-23], В. М. Могорит [9], О. Турянська [24] та ін.

Аналіз змін у змісті навчальної програми з історії для основної школи, прийнятої у 2012 р., порівняно з попередніми свідчить про скорочення змісту за рахунок уникнення зайвої деталізації та дублювання, посилення міжпредметних, міжкурсних зв'язків, перехід до переважно проблемно-тематичного способу структурування змісту з одночасним збереженням синхронного хронологічно послідовного викладання двох історичних курсів: історії України та всесвітньої історії. У державних вимогах до результатів навчання чітко сформульовано вимоги, що відображають необхідність комплексної реалізації діяльнісного і компетентнісного підходів у навчанні [16]. Однак потрібно визначити, як вони можуть бути ефективно реалізовані у змісті та методичному апараті сучасного підручника з історії.

Компетентнісний підхід в освіті як інструмент її оновлення і досягнення нею сучасної якості в останні роки став предметом активного осмислення в європейському і українському освітніх просторах. Такий підхід є відповіддю на нові вимоги економіки постіндустріального суспільства. Вираження результатів освіти в термінах компетентності передбачає їх інтеграційний характер; співвіднесеність з ціннісно-смісловими характеристиками особистості; практико-орієнтовану спрямованість [15, с. 6].

За твердженням О. Пометун компетентнісний підхід це спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості [14, с. 150]. Компетентність людини у певній сфері є спеціальним шляхом структурований (організований) набір знань, умінь, навичок і ставлень, що набувається у процесі навчання [24, с. 84].

Дослідження свідчать, що підручник залишається ключовим засобом шкільного навчання, незважаючи на те, що сучасна освіта спирається на інформацію різних джерел. Тому необхідно не лише постійне оновлення змісту підручників, а й визначення методологічних основ його відбору, структурування та подання в навчальній книзі.

У контексті компетентнісної парадигми освіти характер і цілі конструювання підручників дуже змінюються, так само як і методика їх використання на уроці. Підручник стає, насамперед, не джерелом інформації, а путівником для самостійного навчання та практики учнів і засобом організації навчального процесу для вчителя. Різноманітний набір освітніх методик та інструментів компетентнісно орієнтованого підручника дозволяє досягати актуальних цілей освіти.

Спробуємо дати сучасне визначення поняття «підручник». Бо навіть на це просте питання складно відповісти однозначно. Межі поняття «підручник» сьогодні виявилися розмиті, оскільки його часто асоціюють та інтегрують з іншими навчальними виданнями, такими, як задачник, довідник, хрестоматія, словник, збірка тестів тощо [15, с. 174].

Д. Зуєв характеризує шкільний підручник як масову навчальну книгу, що висвітлює предметний зміст освіти та визначає види навчальної діяльності, передбачені шкільною програмою для обов'язкового засвоєння з урахуванням вікових та інших особливостей учнів [4, с. 12]. В. Краєвський розкриває суть підручника як елемент нормативної сфери, в якій навчання представлено як елемент конструювання [6, с. 14]. П. Мороз визначає підручник історії як «друкований засіб навчання, що репрезентує знання і види діяльності з цього предмета відповідно до державного стандарту освіти та вимог навчальної програми з історії для учнів відповідного класу, з урахуванням їх вікових особливостей, типу школи і створюється на засадах домінуючої концепції навчання» [10, с. 18]. І. Товпінець указує на особливості підручника як жанру навчальної літератури, суть яких зводиться до того, що підручник одночасно є носієм визначеного змісту навчання та засобів його забезпечення [19, с. 35]. С. Требачева визначає підручник як носій інформації, який є засобом для засвоєння змісту освіти й містить систематизований навчальний матеріал, передбачений навчальною програмою з певного предмета [21, с. 18]. М. Томчук зазначає, що підручник є психодидактичним об'єктом, який одночасно є і носієм змісту освіти, форм фіксації його різних елементів, і проектом освітнього процесу [20, с. 124].

Підручник з історії упродовж тривалого часу залишається різновидом навчального видання і, на думку К. Баханова, виконує наступні функції:

1. Інформаційну, що розкриває та конкретизує зміст державних програм, висвітлює відповідні історичні явища, орієнтує на засвоєння основ історичної науки.

2. Систематизуючу, що забезпечує логічне й цілеспрямоване вивчення історичного матеріалу в його хронологічній послідовності.

3. Контролюючу, суть якої полягає у забезпеченні можливості контролю з боку дорослих, батьків за процесом навчання дітей та самоконтролю учнів за своїми знаннями; всебічно сприяє засвоєнню й закріпленню навчального матеріалу; формує зацікавленість у вивченні історії як навчального предмета.

4. Виховну, яка за допомогою яскравих прикладів зі змісту підручника сприяє формуванню в учнів високих громадянських почуттів, національно-державницької свідомості, патріотизму, гуманізму, морально-етичних норм тощо [1, с. 85].

Сьогодні підручнику властиві і зовсім нові функції. Він має допомогти учню і учителю організувати пізнавальну діяльність максимально ефективно. Для цього кожен параграф підручника має перетворитись на певний завершений цикл навчання: від планування результатів засвоєння змісту учнями до отримання і перевірки їх. Крім того, він повинен забезпечити формування предметної історичної та ключових компетентностей учнів (знання, уміння і навички, ставлення до подій і процесів), а отже і розвиток емоційно-ціннісної

сфери учнів. І з цієї точки зору, підручник – це комплексна модель освітнього процесу, що відображає його цілі, принципи, зміст, технологію. При цьому підручник не лише відбиває певну модель освітнього процесу, але і проектує її реалізацію. Лише визначивши ці вихідні позиції, ми зможемо відібрати із загальної теорії підручника і сконструювати окремі елементи підручника, які складуть «пазл», - власне систему, якою і є підручник [15, с. 176].

Зміна функцій підручника передбачає нову його структуру, зміни в текстовій і позатекстовій (методичний апарат) складових. Як відомо, є кілька видів тексту підручника, а саме основний, додатковий та пояснювальний.

Основний текст буває вступний та інформаційний (навчальний). Вступний текст містить опис основних його елементів (текстового та позатекстового) з короткими рекомендаціями для учнів щодо використання певного елемента. Інформаційний (навчальний) текст підручника з історії – це основні відомості про минуле рідної чи зарубіжної країни, оформлений у розділи, глави і параграфи, кожна тема(параграф) – на підпункти. Основний текст викладається логічно і коротко, з мінімальною, але достатньою для розуміння учнями сутності, кількістю фактів [14, с. 150].

Так званий додатковий текст не відразу здобув право на існування в методиці викладання історії. Серйозним досягненням радянської методики 60-х років ХХ ст. можна вважати публікації у підручниках фрагментів історичних документів, що перетворило їх на активніший інструмент пізнання. Нині функції додаткового тексту істотно розширюються. Підручник має містити достатню кількість документів: у середньому один – два на кожний пункт параграфа). Вони не ілюструють основний текст, а відіграють у підручнику свою окрему важливу роль. За допомогою документів автори забезпечують альтернативність і багатоаспектність підходів до історичних фактів і явищ [14, с. 150-151].

Використовуються у додаткових текстах фрагменти художніх творів, наприклад твори народного фольклору або вірші українських поетів часів національної революції, уривки з науково-популярних текстів і навіть з підручників минулих років. Цільове використання цих елементів тексту дозволяє вчителю формувати в учнів найважливіше серед умінь учнів – уміння аналізувати інтерпретації історичної дійсності [15, с. 178].

Пояснювальний текст виконує функцію додатково-супровідного апарату підручника (передмова, методичні вказівки, вступ до основних частин, примітки й роз'яснення, термінологічні словники, показники скорочень, іменні та предметні покажчики). Пояснювальний текст може сягати 10% обсягу підручника [12].

Відповідно до третьої групи у підручниках з історії мають бути вміщені рекомендації, як працювати з підручником вдома. Довести рекомендації до школярів є задачею вчителя. Надалі, коли здатність школярів самостійно орієнтуватися в підручнику зростає, учитель залучає учнів до виявлення в ньому знайомих компонентів і пояснює нові. Фактично навчання учнів роботі з підручниками і з іншими книгами та посібниками історії продовжується впродовж усього навчання в школі.

Значна частина елементів тексту відома школярам із занять з мови й інших навчальних предметів. Вони розрізняють поняття: «опис», «оповідання», «ознака», «визначення», «висновок», «доказ», «оцінка», «термін», «період» і ін. У тексті з історії ці поняття мають свою специфіку. Крім того, у текст включається і низка нових понять: «хронологічна дата», «подія», «історичне явище», «історичний діяч», «факт», «процес»; «причинно-наслідкові зв'язки», «тенденції історичного розвитку» [5].

За компонентами навчально-пізнавальної діяльності учнів, яку вони програмують, формують, розрізняють завдання: для актуалізації наявних в учнів знань або уявлень (пригадайте, що ви про це знаєте; де і коли ви зустрічались з цими явищами; що вам відомо про цю подію; що таке...; як називається... тощо); для мотивації навчальної діяльності (уявіть собі...; як ви думаєте, як будуть розвиватись події... тощо); для осмислення нової інформації (конструювання нових знань і смислів) (як ви розумієте; якими словами ви би це назвали; на основі інформації складіть схему, таблицю; визначте головне, основні риси тощо); для узагальнення і систематизації (визначте складові, зв'язки, тенденції, зробіть висновки, з'ясуйте значення тощо) [15, с. 181].

Важливими елементами позатекстового компонента є малюнки, фотографії, історичні реконструкції, схеми, карти, картосхеми тощо. Важливо встановити також, наскільки наведені зображення пов'язані з текстом та іншими структурними компонентами підручника, коректно розміщені в тексті та якісно виконані. Водночас увесь ілюстративний матеріал лише тоді зможе ефективно використовуватися, коли авторами продумана система роботи з ним: розроблені запитання та завдання, вміщені відповідні алгоритми тощо [9, с. 32].

Завдання для індивідуальної роботи зазвичай носять творчий або диференційований характер (зробити історичну реконструкцію чи малюнок). Часто індивідуально учням пропонується виконати письмові завдання (написати есе, історичний твір, реферат, обґрунтувати власну позицію тощо). Групові завдання завжди носять проблемний характер або передбачають можливість обговорення кількох версій для відповіді (складіть характеристику, історичний портрет; поясніть, чому...;). Причому, для групової роботи готується кількість завдань, що відповідає планованій кількості груп, створюваних на уроці. Завдання для фронтальної роботи також зазвичай мають бути проблемними або відкритими для висування кількох версій. Спираючись на цю класифікацію, у підручнику мають бути сформульовані завдання, що дозволять вчителю (учням) оптимально поєднувати у навчанні індивідуальну, групову та фронтальну роботу [15, с. 182].

У методичному арсеналі підручників нового покоління з історії мають міститися також завдання на зразок: «Чим мотивоване твердження авторів підручника, що...? Чи згодні Ви з такою думкою?», або «У тексті автори розкривають причини... Сформулюйте їх у вигляді короткого переліку, а у разі незгоди з авторами висловіть власну думку щодо таких причин», або «Історики оцінюють ситуацію... як... Складіть образний план до підпункту параграфа, що описує ці події. До якого висновку підводять автори підручника? До якої думки схиляється Ви?» і т. ін. Поки що серед «відкритих» запитань і завдань у підручниках подібні варіанти трапляються вкрай рідко [14, с. 154].

Ми погоджуємося з підходом О. Пометун до структурування історичної предметної компетентності та виокремлюємо у ній 6 складових: хронологічну компетентність; просторову компетентність; інформаційну компетентність; мовленнєву компетентність; логічну компетентність; аксіологічну компетентність [18].

У змісті підручника це реалізується, з одного боку, у тексті, який має надати відповідну інформацію, з другого – у системі завдань, які перевірятимуть сформованість певної компетентності. Власне, зміст завдань передбачений правою колонкою програми – Державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учнів [7].

Звернемо увагу на виховні аспекти підручника, що фактично є елементами кожної складової історичної компетентності. Наприклад, на уроках з історії Середніх віків учні знайомляться з важливими процесами становлення сучасної європейської цивілізації в різних її проявах: політичному, економічному, культурному; із зародженням європейського парламентаризму, з першими документами про права людини та іншими важливими аспектами середньовічної спадщини. Тому пізнавально-виховний процес на уроках всесвітньої історії у 7 класі має свою специфіку, що обумовлюється як змістом самого предмета, так і віковими особливостями семикласників.

Варто зазначити, що сучасна українська історична освіта спрямовує зусилля на формування загальнокультурної компетентності. Тому вивчення пам'яток культури відіграє велику роль у засвоєнні учнями історичних знань і формуванні відповідних компетентностей [2].

Уміння працювати з підручником в школі є одним із найважливіших умінь, яким необхідно володіти учням загальноосвітніх навчальних закладів [17, с. 218].

У 2010/2011 навчальному році проведений моніторинг якості освіти з історії України учнів 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів Івано-Франківської області. Під час моніторингу учителі та учні відповідали на запитання «Як часто на уроках історії України Ви працюєте з підручником?» Відповіді педагогів спонукають до серйозних роздумів: 8,2 % із 161 опитаного використовують книжку на деяких уроках, 1,4 % (!!!) – на всіх уроках, 4,1 % (!!!) – не використовують, 86,3 % – на більшості уроків. Дещо інші дані отримані від 2809 школярів: 29,8 %, 4,4 %, 28,9 % та 36,9 % відповідно у розрізі зазначених вище варіантів відповідей. Таким чином, оскільки підручник все-таки визначальне джерело записаної інформації, учням та учителям варто повернутися до загальновідомих, однак очевидно призабутих, прийомів роботи з текстами [13., с. 15-16].

О. Трухан вважає, що у формуванні в учнів основної школи вмінь працювати з підручником з історії, а також у підвищенні їхньої пізнавальної активності важливу роль відіграють врахування їхніх вікових та індивідуальних особливостей, вибір і реалізація змісту, методів, прийомів і засобів навчання, використання способів формування розумових операцій та забезпечення інтеграції основних форм мислення [23, с. 36].

Як відомо, формування та розвиток пізнавальних умінь здійснюється декількома етапами: ознайомлення з умінням, усвідомлення його сенсу;

початкове оволодіння вмінням; самостійне виконання практичних завдань; удосконалення вміння.

На початковому етапі школярі вперше отримують знання про нові для них способи навчальної діяльності – її мету, зміст способів навчальної роботи, порядок її виконання. Узагальнені знання про способи діяльності часто фіксуються у вигляді пам'яток, логічних схем із переліком виконуваних дій [23, с. 36].

На проміжному етапі знайомий прийом навчальної роботи засвоюється як якісно новий історичний матеріал чи джерело знань, коли перед учнями ставлять принципово нові завдання. Так, від часткового порівняння для виявлення відмінності і схожості (5-й клас) школярі переходять до повного порівняння, що встановлює і загальне, і особливе (6-й клас). А потім під час порівняння двох різних етапів у розвитку історичного явища, процесу (7–8-мі класи) перед учнями постає нове завдання: показати, що змінилось за певний період (зокрема у розвитку культури, у становищі церкви тощо).

Наприклад, у 6-му класі з метою створення уявлень про природно-географічні умови Індії та розвитку вміння аналізувати відповідну інформацію, зіставляти та порівнювати однотипні явища вчитель може запропонувати учням на основі наступного фрагмента підручника порівняти природно-географічні умови Єгипту та Індії [3, с.111]. Вчитель організовує виконання завдання, застосовуючи прийом коментованого (пояснювального) читання.

На завершальному етапі учні засвоюють усі дії, що становлять спосіб діяльності, внаслідок їх багаторазового повторення та свідомого застосування під час роботи над історичним матеріалом більш складного характеру. Засвоєні дії переносяться на нові об'єкти, з кожним разом усе більш самостійно, творчо (прийом застосування отриманих з підручника знань та набутих умінь у самостійній роботі). Отже, знання способу діяльності, закріплене його систематичним застосуванням, стає добре напрацьованим умінням учня [23, с. 36].

Звичайно, робота з підручником передбачає дотримання певних рекомендацій і вимог. При вивченні нового матеріалу: попереднє ознайомлення з темою наступного уроку або ознайомлення з питаннями, що вивчатимуться на уроці; самостійне вивчення окремих питань програми; виконання завдань учителя; читання уривків з творів художньої і науково-популярної літератури, документів підручника; підготовка повідомлень, рефератів, доповідей з окремих питань теми. Під час систематизації й узагальнення нових знань і умінь на перетворюючому і творчому рівнях: повторення важливих частин і розділів підручника; конспектування узагальнюючих розділів підручника; підготовка доповідей за основними запитаннями вивченого матеріалу; складання порівняльних характеристик, схем, таблиць; підготовка доповідей, рефератів [22, с. 513].

Першочергове завдання вчителя у такій роботі – привчити учнів виділяти незрозумілі місця тексту, невідомі їм терміни, не пропускати їх, а шукати пояснення таким словам і виразам, звертаючись до вчителя або до словників [23, с. 36].

Робота з текстом підручника, що закріплює пояснення вчителя на етапі вивчення нового матеріалу (його первинне сприйняття) і засвоєння нових умінь, може закінчуватися складанням таблиці. Учні тренуються добирати матеріал, точно висловлювати думку, складати каркас основних фактів, що полегшує запам'ятовування [22, с. 510].

Відомо, що сучасні підручники укладаються згідно вимог розроблених науковими установами. Вони, як правило, наповнені яскравими ілюстраціями, карто-схемами, таблицями, тестами самоконтролю, словниками і глосаріями. Таке різноманіття не лише сприяє організації різних видів пізнавальної діяльності, але й розвитку предметних компетентностей, що залишається основою в навчанні історії [11, с. 103].

Додатковим текстовим компонентом підручника є джерела (документи), розміщені або наприкінці параграфа, або між основним текстом. Автори сучасних підручників намагаються збільшити репрезентативну базу джерел, тим самим стимулюють роботу учнів на уроці не з текстом, а з самими джерелами [11, с. 104].

Важливе місце в опрацюванні матеріалу підручника посідає робота з термінологією, і запису її на дошці недостатньо для свідомого і міцного засвоєння її школярами, особливо в 5–9-х класах. Корисно доручати учням знайти в підручнику і прочитати вголос термін та його пояснення. Такий прийом привчає школярів звертати увагу на термінологію і під час виконання домашніх завдань.

Дидактичну цінність у процесі навчання історії, на нашу думку, мають пошукові пізнавальні задачі, які потребують самостійного пошуку шляхів розв'язування, його здійснення та перевірки, виявлення і виправлення помилок. Вони можуть бути засобом реалізації такого прийому навчальної роботи з підручником, як самостійне читання тексту перед поясненням учителя. Наприклад, учням пропонується висловити власну позицію щодо питання: «Чи можна вважати козацьке самоврядування запорожців справжньою демократією?» та аргументувати її на підставі основного тексту, історичних документів, картосхем, таблиць, ілюстрацій підручника [23, с. 39].

Таким чином, при роботі з підручником в учнів слід сформувати такі вміння: 5 клас – навчитися виділяти найголовніше у фрагменті тексту, переказувати текст, навчитися складати простий план параграфа. 6 клас – виділяти найголовніше в параграфі, використати в переказі декілька джерел знань; 7 клас – викладати матеріал кількох параграфів, складати складний план, застосовувати різні види наочності; 8-9 класи – підбирати докази до сформованого вчителем висновку, складати план тем, працювати з термінами і поняттями. 10-11 класи – викладати матеріал по наскрізним проблемам з кількох тем, складати план-конспект кількох тем, співставляти факти підручника з першоджерелом, розвивати і поглиблювати зміст підручника матеріалами додаткової літератури [8].

Таким чином, підручник залишається основним навчальним засобом на уроці історії. Зміст та його наповнення роблять навчальний процес доступним, цікавим, різноманітним. Опрацювання змісту підручника у контексті компетентнісного підходу дає змогу учням не орієнтуватися на сприйняття

поданої в готовому вигляді авторської думки, чужого світобачення, а навчатися самостійно або ж у групі розв'язувати проблемні ситуації, висловлювати власні погляди, аналізувати наявні думки, судження, оцінки на ті чи інші історичні події і факти. Це і є той реальний шлях, який уможливорює самонавчання та самовдосконалення учнів у навчальному процесі. Варто підкреслити, що сучасний підручник відповідає вимогам часу і потребам школярів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баханов К. О. Організація особистісно орієнтованого навчання: порадник молодого вчителя історії. Харків: Вид. група «Основа», 2008. 158 с.
2. Гаврилюк Ж. М. Методика реалізації культурологічного змісту в курсі історії України. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals>.
3. Голованов С. О., Костирко С. В. Історія стародавнього світу: Підручник для 6 кл. Київ: Грамота, 2006. 296 с.
4. Зуев Д. Д. Школьный учебник. Москва: Педагогика, 1983. 240 с.
5. Класифікація текстів та особливості використання підручника на уроці історії. URL: https://studopedia.su/12_72423_klasifikatsiya-tekstiv-ta-osoblivosti-vikoristannya-pidruchnika-na-urotsi-istorii.html
6. Краевський В. В. Определение функций как методологическая проблема дидактики // Проблемы школьного учебника: сборник / ред. кол. Ф. Коровкин и др. Москва: Просвещение, 1976. Вып. 4. 222 с. С. 13-36.
7. Малієнко Ю. Б. Формування історичної компетентності засобами підручника з історії середніх віків. URL: <http://ipvid.org.ua/upload/iblock/922/9229cf8f30380fd21ee3d32c442cbf17.pdf>
8. Методи роботи учнів з підручником на уроках історії. URL: <https://www.br.com.ua/referats/Pedagogica/91191-3.html>
9. Могорита В. М. Роль та місце ілюстрацій у змісті сучасного шкільного підручника історії // Збірник наукових праць «Педагогічні науки». № 81. Т. 1. Херсон. 2018. С.31-35.
10. Мороз П., Мороз І. Функції сучасного шкільного підручника історії // Історія в школі. 2007. №№ 1, 2. С. 16-19, С. 14-20.
11. Омельчак Т. Використання підручника на уроці історії // Проблеми дидактики історії: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 9. 200 с. С.102-113.
12. Основні вимоги до змісту і оформлення підручників, навчально-методичних посібників та інших навчальних книг з соціально-педагогічних дисциплін. URL: <https://lektsii.com/3-110500.html>
13. Островський В. Методика роботи з текстами на уроках історії // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. 2012. № 10. С. 15–23., С. 15-16
14. Пометун О. І. Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії // Український педагогічний журнал. 2015. № 2. С. 146-157.
15. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
16. Пометун О., Гупан Н. Особливості формування сучасного змісту навчання історії у контексті державного стандарту освіти та нових програм з предмету // Історія в школі. 2013. №7–8. С. 7–16.
17. Сиротюк В. Д., Баштовий В. І., Цоколенко О. А. Підручник як засіб формування в учнів знань, умінь і навичок з фізики // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2012. Випуск 32. С. 218-224.
18. Смагін І. Підходи до визначення дидактичної відповідності підручника з історії для старшокласників у процесі оцінювання навчальної літератури. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/44/visnuk_19.pdf

19. Товпинец И. П. К дидактической характеристике функций учебника // Теоретические проблемы современного школьного учебника. Сборник научных трудов. Москва. 1989. С. 35-44.
20. Томчук М. Методологічні засади створення сучасного шкільного підручника // Психологія і суспільство. 2011. № 4. С. 124-128.
21. Трубочева С. Е. Трансформація функцій шкільного підручника в умовах компетентнісного підходу // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. Київ: Пед. думка, 2011. Вип. 11. 800 с. С. 17-22.
22. Трухан О. Методика роботи з підручником на різних етапах уроку історії в основній школі // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол.; наук. ред. О. М. Топузов]. Київ: Педагогічна думка, 2011. Вип. 1. 800 с. С. 509-515.
23. Трухан О. Організація роботи з підручником учнів основної школи на уроках історії // Рідна школа. 2011. №8-9. С. 36-40.
24. Турянська О. Компетентнісний підхід і його місце у особистісно орієнтованому навчанні історії в школі // Молодь і ринок. 2010. №7-8 (66-67). С. 84-88.

The article deals with the practical use of the modern history textbook in secondary education.

Keywords: *history textbook, competency approach, history lesson.*

УДК 356.35:323.266:004

*К. Шупарська, студентка II курсу магістратури
Науковий керівник: І. А. Опря, к.і.н., доцент*

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»

В статті досліджуються основні напрямки розвитку інформаційної політики у контексті національної безпеки України в новому геополітичному середовищі на основі аналізу інформаційно-психологічного протистояння сучасності.

Ключові слова: *інформаційна боротьба, інформаційна політика, національна безпека, «гібридна війна».*

Інформаційна боротьба розглядається як своєрідний різновид збройної боротьби провідних країн світу, яка виступає основним компонентом ведення т.зв. «гібридної війни». До 2014 року поняття «гібридна війна» було мало відоме в українському медіасередовищі, серед політиків і пересічних громадян. Поодинокі науковці, що займалися вивченням політичних наук та стратегічних комунікацій, та ще військові, розуміли, що мається на увазі під цим терміном. Більш поширеними були категорії «інформаційна війна», «інформаційне протистояння», «інформаційна зброя», хоча й вони використовувались часто з дещо футуристичним і публіцистичним забарвленням. Протягом останніх років ситуація докорінно змінилась. І від розуміння сутності і небезпек стану «гібридної війни», в якій опинилась не лише окупована частина України, а вся держава, значною мірою залежить державна політика гарантування безпеки людини, її прав та свобод в кожній сфері, в т.ч. інформаційній [7,с.53].

Питанням дослідження проблем інформаційної безпеки та інформаційних воєн присвячується все більша кількість праць науковців різних галузей наук –

безпекознавців, військових, юристів, політологів, філософів, соціологів, журналістів, психологів і освітян, а навіть, філологів. Зокрема, Алещенко В., Архипова Є., Беляков К., Брижко В., Горбулін В., Довгань О.Д., Сербін В., Кормич Б., Магда Є., Петрик В., Пилипчук В., Почепцов Г., Толубко В., Требін М., Хворост Х., Хофман Ф. у своїх працях розкривають окремі аспекти проблематики. Така широка зацікавленість цією тематикою свідчить, якою складною і комплексною є проблема, а також, що її вирішення знаходиться поза межами предметної сфери однієї галузі науки і потребує системного міждисциплінарного підходу.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу еволюції інформаційної боротьби в умовах «гібридної війни» визначити нові виклики і загрози в інформаційній сфері та запропонувати основні напрямки інформаційної політики України в сучасних умовах.

В сучасних умовах Україна стала об'єктом безпрецедентного інформаційно-психологічного тиску, що обумовлено її геополітичним положенням і наявністю політичних, економічних та інших інтересів щодо нашої держави з боку розвинених країн та сусідніх держав, забезпечення яких значною мірою реалізується на інформаційному рівні. Хоч військовий складник конфлікту об'єктивно залишається основним чинником його розгортання, масштаби застосування інформаційного складника стають дедалі більшими. Про масштаби інформаційної війни, розгорнуті Росією проти України, найбільш точно висловився Головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО в Європі Ф. Брідлав: «Це найбільш дивовижний інформаційний бліцкриг, який ми коли-небудь бачили в історії інформаційних воєн». Інформаційний фронт «гібридної війни» розгортається одразу на кількох напрямках. Передусім: серед населення в зоні конфлікту; серед населення країни, проти якої здійснюється агресія, однак територія якої не охоплена конфліктом; серед громадян країни-агресора і серед міжнародного співтовариства [3].

Особливістю «гібридної війни» Росії є так звана медіатизація – посилення інформаційного супроводу всіх інших мілітарних та немілітарних способів ведення війни. При цьому дії Росії в інформаційній сфері та кіберпросторі не повинні розглядатися як окремі, відірвані від інших форм агресії, вони є додатковим супроводжуючим елементом. Це чітко можна простежити в т.зв. доктрині Герасимова, керівника Генштабу Росії, який описує нові конфлікти та відповідну тактику їх ведення. Україна перебувала під посиленням інформаційним впливом з боку Росії задовго до початку відкритої агресії у 2014 році. Можна відзначити активізацію інформаційно-психологічної роботи у 2008-2009 роках (після операції Росії з окупації грузинських територій). За словами директора Національного інституту стратегічних досліджень В.Горбуліна, це була нещадна до українців експлуатація можливостей відкритого інформаційного простору [4].

Однією із загроз для існування та безпеки Української держави є те, що її історія стала інструментом маніпуляцій та «гібридної війни» Росії. Мета російської агресії на полі української історії очевидна – впливати на формування серед українців проросійського світогляду та російського погляду на історію. Російська пропаганда зробила акцент на створення спільного

історичного простору Росії та України, де має домінувати ідея «русского мира», а українцям відводиться роль «молодшого брата» [2, с.14].

Окупація Криму Росією проходила під гаслами «підтримки кримчан», «захисту прав російськомовних та росіян», «гарантування місцевого волевиявлення», «протидії загрози російськомовним з боку України». Відповідно, російські військові без розпізнавальних знаків, «козаки» і російські найманці із залученими экс-беркутівцями та іншими проросійськи налаштованими місцевими жителями були представлені як «місцева самооборона». При цьому відбувалося грубе нехтування правами тих жителів Криму, переважно українців і кримських татар, які виступили за єдність з Україною та проводили численні акції. Українська влада виявилася не готовою захистити їхні права та забезпечити їхню безпеку. А висновки низки міжнародних структур, зокрема ВНКМ ОБСЄ, про те, що загрози для росіян та російськомовних у Криму немає, ігнорувалися російською стороною. Грубо порушуючи право нації на самовизначення і недопустимість зовнішнього втручання у внутрішні справи, з весни 2014 року Росія запустила проект «Новоросія» з розчленування України, стала головним каталізатором агресії на Донбасі, нав'язувала українцям концепцію «федералізації». Ці проекти не знайшли суспільної підтримки всередині України [7, с.136].

Перші спроби вплинути на державному рівні на рівень інформаційного простору в Україні, пронизаного проросійською пропагандою були здійснені стосовно роботи українських медіа вже на початку війни на Донбасі. Наприкінці червня 2014 року у Нацгвардії з'явилося Управління інформаційної безпеки, а у грудні було створено Міністерство інформаційної політики України. В лютому 2015 року з'явився проект «Інформаційні війська України». Одним із завдань цього проекту було об'єднання «лідерів думок» і тролів з великою аудиторією в соцмережах з метою адекватної відповіді на інформаційні атаки Росії та формувати патріотичний порядок денний в онлайн-медіа. По суті, це була перша публічна спроба створити «дзеркальну відповідь» російській пропаганді на державному рівні [1, с.24].

За словами дослідника Фурашева В. М. основними стримуючими факторами правового забезпечення інформаційної безпеки є: забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави неможливе без об'єктивно вимушеного правового обмеження прав і свобод людини у сфері інформаційних відносин; правове обмеження прав і свобод людини збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію повинно мати чітку, зрозумілу мотивацію вибору спрямованості цієї інформації та чіткі критерії, які дозволяють провести грань між дозволеним та обмеженим (забороненим) з максимальним ступенем об'єктивізму; визначальним під час створення та вдосконалення правових основ розвитку інформаційних технологій є чітке визначення об'єктів та суб'єктів права у всій його сукупності, виходячи з сутності явища, процесу, процедур тощо [10, с. 117-118].

У гібридну війну Україна занурилась без підготовки, в період коли держава була деморалізована. Проте росіянам не вдалося абсолютно перемогти на інформаційному фронті. Згадаємо те, що у попередні роки російські ЗМІ тисячі раз розповідали про звірства нацистів в Україні. Та й сьогодні, формуючи

ланцюг негативної реакції, в Росії показують окремі кадри про українських солдат з домальованими знаками СС на їхніх касках. Так працюють російські телевізійні фокусники, тобто медійні технологи, які ведуть проти України інформаційну війну [6, с.50].

Дійшло до штучного створення новин про Україну за допомогою імітації та акторів. Потрібно детально розбиратись у впливі ЗМІ на особистість і на суспільство, щоб ефективно протидіяти такому інформаційному тероризму. Отже, технологія інформаційної війни – це сегментування аудиторії. Інформаційна або смислова війна спочатку перемагає розум і лише згодом територію.

Тому сьогодні важливим напрямом стало зміцнення пропагандистських каналів. Багато контраверсійного контенту мають і українські телеканали – це залежить від соціальної відповідальності бізнесу. Проте медіавласників необхідно спонукати до дотримання громадянської проукраїнсько-патріотичної позиції. І багато чого вдалося зробити. Зокрема нині запроваджено розширення квот на україномовну музичну продукцію. Заборонено ряд російських пропагандистських телеканалів, посилено українське телевізійне та радіомовлення на окуповані території Криму і на Донбасі [1, с.48].

Варто підкреслити, що Україна активно використовує різноманітні форуми співробітництва Україна-НАТО та РЄАП для доведення до представників країн-членів НАТО та держав-партнерів об'єктивної інформації про зовнішню та внутрішню політику нашої держави. У штаб-квартирі НАТО регулярно розповсюджуються відповідні прес-релізи, проводяться виставки, інтерв'ю та прес-конференції з офіційними делегаціями України.

Співробітництво між НАТО та країнами-партнерами в рамках Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП) та Програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ) передбачає певні зобов'язання сторін щодо обміну та захисту інформації. Участь країн в оборонному плануванні і військових навчаннях НАТО в рамках програми ПЗМ надає доступ до деяких технічних даних НАТО щодо сумісності [9].

Таким чином, національна безпека України у новому геополітичному середовищі все більше і більше залежить від гостроти інформаційно-психологічного протиборства, здатності нашої держави виявляти і нейтралізувати нові виклики і загрози в інформаційній сфері. В основі змісту інформаційно-психологічного протиборства сьогодні лежить намагання протиборчої сторони підмінити історичну спадщину, переформатувати ідеологічні установки, моральні і духовні цінності. А урахування досвіду провідних країн світу в цій галузі дозволяє визначити деякі напрями розвитку інформаційної політики України в новому геополітичному середовищі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Важливість євроатлантичної інтеграції у створенні в Україні системи колективної безпеки та оборони під час гібридної війни з Російською Федерацією. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 96 с.
2. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства / За ред. В. Мартинюка. Київ: Центр глобалістики «Стратегія XXI», 2018. 105 с.

3. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: <https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-html>
4. Горбулін В. П. Україна стала ключовою державою протистояння Заходу і Росії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2170805-volodimirgorbulin-direktor-nacionalnogo-institutu-strategicnih-doslidzen.html>
5. Жарков Я. М. Петрик В. М., Присяжнюк М. М. та ін. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція та сучасність). Київ: ПАТ «Віпол», 2013. 248 с.
6. Лук'янчук Р. В. Міжнародне співробітництво у сфері забезпечення кібер-нетичної безпеки: державні пріоритети. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. Серія: Державне управління. 2015. № 4. С. 50-56.
7. Світова гібридна війна: український фронт. / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496с.
8. Толубко В. Б. Інформаційна боротьба (концептуальні, теоретичні технологічні аспекти). Київ: НАОУ, 2003. 320 с.
9. Угода про співробітництво у сфері підтримки між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання (ОНПП): від 27.04.2015. . URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_029
10. Фурашев В. М. Основні стримуючі фактори правового забезпечення інформаційної безпеки. *Інформація і право*. 2013. № 2 (8). С. 117-118.

The main directions of development of information policy in the context of national security of Ukraine in the new geopolitical environment are investigated on the basis of the analysis of information and psychological confrontation of the present.

Key words: *information warfare, information politics, national security, "hybrid war".*

УДК 930“17/18”:7.04:32-057.341Мазепа

*Р. Щербань, студент I курсу магістратури
Науковий керівник: С. В. Олійник, к.і.н., доцент*

СИСТЕМА ПРИДВОРНИХ ЧИНІВ ГЕТЬМАНСЬКОГО ДВОРУ І. МАЗЕПИ В БАТУРИНІ

У статті на основі широкого кола як наративних, так і джерел особового походження висвітлюється питання урядницького наповнення замиської резиденції І. Мазепа в Батурині. Зокрема, розглянуто систему придворних чинів та охарактеризовано мілітарний сегмент макроструктури гетьманського двору.

Ключові слова: *гетьман, І. Мазепа, надвірна хоругва, резиденція, урядник.*

Сьогодні в ХХІ ст. дедалі частішими стають заклики європейських діячів про «управління сильною рукою». Вони не безпідставні з двох причин: по-перше, важливим імпульсом перебігу сучасних подій у світі служить військова сила; по-друге, досі залишається актуальною теза про «сильних світу сього». Досвід показує, що навколо таких людей найчастіше об'єднуються ті, хто потребує підтримки, захисту, або з корисливих цілей. Одними з кількісних репрезентантів цих процесів виступають структури під назвою дворів (короля, герцога, барона тощо). Екстраполюючи сказане на український досвід також знаходимо такі мікроструктури в ранньомодерній Україні, детальне вивчення

яких допоможе краще зрозуміти специфіку владних відносин політичної системи, що отримала назву Гетьманщини.

Вивчення двору І. Мазепи як багаторівневої мікроструктури передбачає насамперед всебічне висвітлення його кадрового складу. Щоденна потреба в забезпеченні належного за статусом рівня життя, практика репрезентації влади регіментаря поступово призводили до розширення штату двірських урядників та нових форм структурування ієрархічних взаємозв'язків, підвалини яких були закладені ще за гетьмана Б. Хмельницького. Враховуючи відсутність для двору українського гетьмана «Табелю про ранги» чи іншого схожого документу, який би чітко висвітлював чисельність придворних чинів і розкривав їх субординацію, висновки про цих людей будемо робити спираючись на аналіз тих документів, в яких відобразилась їх діяльність.

Мета роботи полягає в комплексному дослідженні на мікроісторичному внутрішньої структури та кадрового складу гетьманського двору І. Мазепи у Батурині кінця XVII – початку XVIII ст.

Вищим управителем гетьманського двору був дворецький. Чи існувала ця посада в домазепинську епоху не відомо, однак достеменно знаємо, що в період гетьманування І. Мазепи її займав Роман Висоцький – виходець із славного роду Гамаліїв [20, с. 208]. Вперше прізвище мажордома зустрічається в одному з листів гетьмана І. Мазепи до російського князя В. Голіцина. У ньому повідомлялося про відправлення до московських царів у квітні 1688 р. одного київського та п'яти чернігівських співаків «при знатном и ближном слуге моем Романе Высоцком, которого нарочно для провожения их к царствующему великому граду Москве посылаю» [12, с. 156]. Ця поїздка завершилася вдало, про що й сповіщав Малоросійський приказ у своїх звітах [8, с. 183]. Отож, виконавши, ймовірно, вже не перше важливе доручення І. Мазепи, його дворецький 18 травня 1688 р. повернувся до Батурина, про що регіментар у приватному листі повідомив окольничому Л. Неплюєву [8, с. 177].

Своєю відданою службою гетьманський наближений заслужив особливу довіру володаря, оскільки останній в подальшому покладав на Р. Висоцького виконання важливих дипломатичних місій. Так, наприклад, 24 грудня 1689 р. він доставив царям Олексійовичам спеціальну «роспись вещей», які від початку гетьманування І. Мазепи були передані князю В. Голіцину [6, с. 140].

28 березня 1690 р. дворецький був направлений до російської столиці з донесенням про переможний бій козацької ватаги Івана Ковальчука із загоном кримчан та захоплення нею полонених «язиків» [8, с. 384]. 29 грудня того ж року І. Мазепа довірив йому під пильним наглядом супроводжувати до Москви двох «человек лазутчиков польской стороны», затриманих у Гетьманщині [8, с. 435].

Під час цієї поїздки гетьман через свого наближеного передав монаршим особам листа, в якому клопотався про дозвіл прислати до нього лікаря Романа Ніколаєва. Останній перед своїм від'їздом додому пообіцяв володарю булави, що час від часу приїздитиме до нього, якщо на те буде царська воля. Вірогідно, потребуючи допомоги компетентного фахівця, регіментар наказав дворецькому привезти царського ескулапа в Батурин [8, с. 437-438].

Найявні в нашому розпорядженні документи свідчать ще про три випадки відправлення «войскового товарища» Р. Висоцького до Москви в якості гінця. 20 вересня 1694 р. гетьман в доставленому через мажордома листі повідомляв царям Олексійовичам про свій військовий виступ з Батурина, маючи задум йти до прикордонних міст з метою відбиття можливого нападу кримських татар [9, с. 451]. Після цього дворецькому ще двічі випадала нагода побувати в російській столиці. Причини першого візиту 1696 р. джерела не розкривають, але, гадаємо, вони полягали в черговому особистому дорученні володаря своєму повіреному. Більш інформативною є поїздка 1697 р., внаслідок якої Р. Висоцький доставив царю від імені гетьмана два листи. У першому І. Мазепа, доповідаючи монарху про отримані через надійного інформатора звістки, ніби кримські татари дійсно попрямували до Тавані, повідомляв про свій намір йти прямо на Лубни та про відправку на Тавань військ із запасами. В іншому листі регіментар клопотався перед царем про заборону жителям Охтирського полку, котрі знову поселилися біля р. Коломак, «не вступать в земли и леса полковника Полтавского, и всего товарищества» [12, с. 253].

Цікаво, що український володар часто використовував свого повіреного як посиленого при пересиланні подарунків російській верхівці. Зокрема, 7 січня 1692 р. гетьман з нагоди свята відправив зі своїм наближеним на монарший двір 8 лосів, 12 кабанів, 6 сарн та 1 оленя [9, с. 306]. Наступного року дворецький в черговий раз приїхав до Москви «с присланною от гетмана Мазепы во дворец дичиною, лосями, кабанями и пр.» [12, с. 225].

Окрім того, мажордом виступав посередником у налагодженні дружніх відносин між І. Мазепою та шотландським дворянином на російській службі П. Гордоном. Іноземець у своєму щоденнику неодноразово згадував про отримані через Р. Висоцького гетьманські листи й щедрі подарунки (барильця горілки, диких кабанів, косуль) [5, с. 126, 316].

На нашу думку, посада дворецького виокремилася з розряду спеціальних чинів, що виконували особисті доручення володаря Лівобережної України та забезпечували сталі зв'язки між резиденцією в передмісті Батурина й окремими господарськими одиницями гетьманського двору в полках. Визначальне місце поміж цього контингенту двірських службовців займали гетьманські дворяни.

У сучасній історіографії можна зустріти два підходи до визначення вищезазначеної категорії придворних чинів. Як стверджує чернігівський історик С. Павленко, до гетьманських дворян належали нижчі чиновники управлінського апарату в резиденції І. Мазепи, які поповнювались виключно вихідцями із старшинських родин. На цих людей володар булави покладав виконання різних доручень, щоб таким чином перевірити сильні сторони їхнього характеру (вірність, надійність, сумлінність, ретельність тощо) [20, с. 201]. Іншої точки зору притримується київська дослідниця О. Васильєва, яка не поспішає співвідносити гетьманських дворян з нижчими чинам придворної ієрархії. Аргументуючи свою думку, вона зауважує в списках супроводу І. Мазепи під час його візитів до Москви цікаву деталь: найчастіше в цих документах дворяни фіксувались поряд з дворецьким та конюшим і розташовувались вище покоєвих та інших слуг, тобто, на думку О. Васильєвої,

були серединною ланкою організаційної мікроструктури двору часів гетьманування І. Мазепи [14, с. 44].

З міркуваннями дослідниці важко не погодитись, однак беручи до уваги її аргументацію, варто зазначити, що в російському діловодстві непоодинокими були випадки суміщення чинів гетьманського дворянина та слуги. Безумовно, в джерелах фіксується, наприклад, виплата «гетманскому свойственнику [...] конюшему, дворецкому, дворянину (підкреслено Авт.), итого четырем человеком, денег по два алтына, по четыре деньги» [1, с. 375]. Але водночас неозброєним оком можна помітити заміну двох найменувань кадрового складу резиденції гетьмана. До прикладу, С. Політович, який звернувшись до царських службовців з питанням виплати кормових грошей підписався як «гетманской дворянинъ», в офіційних документах російських держорганів названий слугою [14, с. 45]. Отже, порядок розміщення придворних чинів не завжди об'єктивно відображає їхню субординацію, тому подальший пошук варіантів з'ясування ролі та місця гетьманських дворян серед номенклатури двірських службовців може стати темою окремого дослідження.

Важливе місце в багаторівневій структурі гетьманського двору І. Мазепи займала посада лікаря, якого *de facto* можна вважати найбільш наближеною до регіментаря особою, оскільки він опікувався найперше сферою його інтимних інтересів. Ми вже згадували про приїзд лікаря Р. Ніколаєва до Батурина, однак було б помилкою вважати цей випадок одиничним. Ще за часів гетьманування І. Самойловича російські лікарі переважно неодноразово відвідували столицю Лівобережної України. Так, наприклад, 2 вересня 1687 р. І. Мазепа в листі до В. Голіцина повідомляв про відпуск «в царствующий град Москву» лікаря Андрія Бекера, «который прислан был по указу пресветлейших великих государей в полки Войска Запорожского при бывшем гетмане» [8, с. 85].

До числа службовців гетьманського двору ми зараховуємо також й тих людей, що працювали у резиденції та належали передусім до її обслуговуючого персоналу. Серед цієї категорії нам відоме ім'я слюсаря Олексія Лопати, якого І. Мазепа універсалом від 3 грудня 1704 р. взяв під свою гетьманську протекцію [13, с. 339]. Крім того, документи засвідчують існування при дворі українського правителя ще й конюшого, декількох кухмістерів та кравця. Зокрема, своєму конюху Івану Дяківському, який, до речі, був споріднений з родиною гетьмана І. Самойловича, регіментар 10 грудня 1700 р. надав у володіння млин на р. Реть, а також ліси, поля та сіножаті неподалік від нього [4, с. 68]. Про особистого кравчого І. Мазепа знаємо лише те, що він свого часу володів с. Дорогинкою в Ніжинському полку [10, с. 4].

Особливої уваги заслуговують гетьманські кухарі. Кількісний склад цих службовців при дворі володаря можна з'ясувати завдяки списками осіб супроводу І. Мазепи під час офіційних відвідин російської столиці. Наприклад, 29 січня 1702 р. служителі Малоросійського приказу серед гетьманського почту нарахували 11 кухмістерів, яким призначили жалування «по осми денег», а до щоденного питва включили «по чарке вина, по крушке пива» [2, с. 375].

Відомо, що при дворі гетьмана служив кухар на ім'я Павло, який, певно, очолював штат кухонної челяді в замській резиденції. Добробут і статки цього

службовця ілюструє опис Батурина 1726 р., в якому значиться належний придворному кухмістеру «двор с садом, с огорожено и строением» [11, с. 310].

Вочевидь, І. Мазепі готували їжу справжні професіонали, бо відгомін про їхню фахову майстерність доносився аж до Петра І. У зв'язку з цим регіментар неодноразово відсилав своїх кулінарів «на службу» до російської столиці. Так, слуга Самійло Васильєвич у травні 1702 р. звернувся до Посольського приказу з проханням виплатити жалування кухарю Іллі, якого І. Мазепа за наказом царя прислав до монаршого двору [14, с. 46]. Того ж року гетьманський повірений Осип Омелянович припровадив до Москви Яна, кухмістера «породы немецкой» [15, с. 66], котрий, як ми схильні вважати, через своє іноземне походження був особливо шанований І. Мазепою.

Водночас до гетьманського двору належали не лише різноманітні чини та службовці при резиденції на Гончарівці, а й ціла група управителів маєтками володаря у різних полках Гетьманщини. Серед них насамперед згадаємо імена господарів Батуринського та Гадяцького замків. За гетьманування І. Мазепи на посаді господаря Батуринського замку змінилось три управителя – з 1687 по 1709 рр. на ній побували Самійло Целюрик, Никифор Лук'янов (Лук'янович) та Василь Цурка.

Перший згадується у козацькому літописі С. Величка, коли мова заходить про розподіл скарбів І. Самойловича та його синів. При цьому автор зазначає, що «ближні слуги та кривні Мазепині, котрі були перед його гетьманством увіч убогі, невзабарі при гетьмані своєму стали багатими, маючи по кільканадцять і кількадесят тисяч золотих грошей, окрім срібла та інших дорогих речей» [2, с. 362]. Серед числа ближніх слуг українського регіментаря літописець також називає прізвище С. Целюрика.

Напевно, після закінчення своєї каденції С. Целюрик продовжив служити І. Мазепі. З доступних нам джерел відомо, що 27 лютого 1704 р. самодержець передав гетьману через нього царську грамоту про скупівлю купцями єфимків [8, с. 106]. Окрім цього, до реєстру «латинских и польских» листів І. Мазепи, складеного за наказом царя, серед іншого, внесено й лист С. Целюрика, в якому він доносить до відома гетьмана про намір думного дяка Ємельяна Українцева їхати в Переяслав через Гадяч [1, с. 166].

Приблизно із середини 1690-х рр. посаду господаря Батуринського замку займає син охочекомонного полковника Никифор Лук'янов. Він як наближена до гетьмана особа двічі їздив до Москви. 22 червня 1690 р. І. Мазепа «слугою своим» направив до російської столиці важливу інформацію, яку попередньо отримав від запорожця Процика Лазуки, про намір поляків разом з татарами розпочати воєнні дії на Лівобережжі [8, с. 399]. Друга його поїздка на початку 1691 р. стосувалась вирішення давньої суперечки між ігуменями Київського Михайлівського та Київського Печерського жіночих монастирів щодо прав на володіння с. Хадосовкою [8, с. 440].

Зважаючи на «зичливіє услуги» свого управителя в Батуринському замку, гетьман І. Мазепа 19 травня 1698 р. видав універсал про підтвердження прав Н. Лук'янова на куплену ним Довгу греблю на р. Убедь з водяними млинами та іншими володіннями [13, с. 222]. Вони після смерті останнього у 1702 р. разом з присадибними ділянками в Батурині перейшли у розпорядження його вдови

Марії Данилівни (в дівочтві – Лісницької) [18, с. 165]. Остання, як багата вдова, стала предметом уваги з боку Василя Цурки – останнього господаря Батуринського замку. Згодом за особистим наполяганням гетьмана він одружився на вдові попередника [20, с. 203-204]. У жовтні 1708 р. наблизений І. Мазепи перейшов з ним на сторону шведського короля Карла XII, але 31 липня 1709 р. він був схоплений росіянами та відправлений у Київ до воєводи, де, напевно, помер від катувань [18, с. 165].

Отже, з точки зору персонального складу, гетьманський двір І. Мазепи являв собою складну багатоступеневу структуру, яка почала формуватися ще за попередників володаря України. З кожним новим гетьманом ця структура продовжувала удосконалюватися, поки не набула свого окресленого варіанту за правління І. Мазепи.

Таким чином, з точки зору персонального складу, двір гетьмана являв собою складну багатоступеневу структуру, яка почала формуватися ще за Б. Хмельницького. З кожним новим регіментарем це утворення продовжувало удосконалюватися та розширюватися, поки не набуло свого остаточного завершеного варіанту за гетьманства І. Мазепи, тоді як двір останнього володаря К. Розумовського вже був створений на основі власне російських взірців, втім, не пориваючи остаточно з традиціями попередників.

Загалом особовий склад гетьманського двору І. Мазепи можна поділити на дві основні категорії. До першої належали придворні чини, слуги гетьмана, охорона та обслуговуючий персонал при резиденції, які у своїй діяльності мали безпосередні контакти з особою володаря булави. До другої категорії персоналій двору належали управлінський апарат та різні групи служителів у волостях та при маєтностях, а також окремі групи служилого населення, які за свою службу при дворі регіментаря користувалися рядом особливих привілеїв та пільг, що вирізняло їх з-поміж інших жителів Гетьманщини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Батуринский архив и другие документы по истории Украинского гетманства 1690–1709 гг. / Рук. проекта и сост. Т. Г. Таирова-Яковлева. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2014. 480 с.
2. Величко С. Літопис: У 2 т. / Пер. з книж. укр. мови, комент. В. О. Шевчука. Київ: Дніпро, 1991. Т. 2. 642 с.
3. Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1053 с.
4. Горбач О. Універсал гетьмана Івана Мазепи з 10.XII.1700 р. // Український історик. Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен. 1987. Ч. 1-4. С. 67-69.
5. Гордон П. Дневник 1690–1695 / Пер. с англ., ст. и примеч. Д. Г. Федосова. Москва: Наука, 2014. 620 с.
6. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. О. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1141 с.
7. З епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАН України, 1996. 191 с.
8. Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. 480 с.
9. Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. 751 с.

10. Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии / Под ред. Н. П. Василенка. Чернигов: Типография губернского земства, 1901. Вып. I: Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка (1729–1730). 417 с.
11. Мазепина книга / Упорядкув. та вступн. ст. І. Ситого. Чернігів: ЦНТЕІ, 2005. 524 с.
12. Малороссийские дела. Описи фонда № 124 Российского государственного архива древних актов / Отв. ред. Т. Г. Таирова-Яковлева. Москва: Древлехранилище, 2016. 652 с.
13. Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / Упоряд. І. Бутич. Київ-Львів: НТШ, 2006. Ч. II. 798 с.
14. Васильєва О. О. Гетьманські дворяни й слуги наприкінці XVII – у першій третині XVIII ст.: порівняльний аналіз // Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць. Київ, 2012. Вип. 66. С. 44-49.
15. Васильєва О. Формування традиції придворного бенкету в Гетьманщині (друга половина XVII – перша третина XVIII ст.) // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії у 2 т. / Відп. ред. В. Горобець. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень. С. 57-68.
16. Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1959. 532 с.
17. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев: Типография К. Н. Милевского, 1888. Т. 1: Полк Стародубский. 470 с.
18. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев: Типография К. Н. Милевского, 1893. Т. 2: Полк Нежинский. 521 с.
19. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев: Типография К. Н. Милевского, 1893. Т. 3: Полк Прилуцкий. 426 с.
20. Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 602 с.
21. Сокирко О. Гетьманські «німці»: війська іноземного автораменту другої половини XVII – початку XVIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі. Зб. наук. праць. Київ, 2011. Вип. 11. С. 246-265.
22. Сокирко О. Гетьманські преторіанці. Надвірні формування Івана Мазепи кінця XVII – початку XVIII століття // Theatrum Humanae Vitae. Студії на пошану Наталі Яковенко. Київ: Laugus, 2012. С. 500-510.
23. Сокирко О. Наймані полки батуринаської залози // Батуринаська старовина. Зб. наук. праць, присвячений 300-літтю Батуринаської трагедії / Упоряд. В. Коваленко. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. С. 82-96.
24. Сокирко О. «Панове Жовніри»: формування й розвиток жолдацьких громад кінця XVII–XVIII століття // Соціум. Альманах соціальної історії. Київ. 2008. Вип. 8. С. 202-217.

On the basis of a wide range of narratives and sources of personal origin, the article highlights the issue of the governmental filling of Ivan Mazepa's country residence in Baturyn. In particular, the system of court ranks is considered and the militaristic segment of macrostructure of the hetman's court is characterized.

Key words: *hetman, I. Mazepa, outward bodega, residence, official.*

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТОЛОГІЇ

УДК 16.723-053.6

*Б. Боднарук, студент I курсу магістратури
Науковий керівник: О. В. Віннічук, к.п.н., доцент*

СПІВВІДНОШЕННЯ МОЛОДІЖНОЇ СУБКУЛЬТУРИ І ПОЛІТИКИ

В статті робиться спроба висвітлити важливу роль одного з елементів молодіжної субкультури хіп-хопу, а саме репу на трансформаційні процеси котрі відбуваються в суспільстві сьогодення. Пояснити яким чином реп як такий, сам по собі запустив деякі незворотні позитивні зміни поточного суспільно-політичного ладу.

Ключові слова: молодіжна субкультура, політика, хіп-хоп.

Дана тема надзвичайно актуальна в сучасному світі, де політикою просякнута буквально кожна найменша клітина в організмі суспільства. І молодіжні субкультурні групи не стали виключенням. Тому цікаво було б глянути на питання політики з позицій представників якоїсь конкретної субкультури. В цьому окремо взятому випадку політичні явища та процеси будуть подаватися у інтерпретації хіп-хопової субкультури. Обрану проблему на науковому рівні досліджували вчені коледжу Блу Еш, при університеті Цинцинаті. Роботи проводилися під керівництвом доктора Т. Калаїса.

В статті робиться спроба висвітлити важливу роль одного з елементів молодіжної субкультури хіп-хопу, а саме репу на трансформаційні процеси котрі відбуваються в суспільстві сьогодення. Пояснити яким чином реп як такий, сам по собі запустив деякі незворотні позитивні зміни поточного суспільно-політичного ладу.

Висвітлення цієї проблеми доречно буде почати з ідентифікації суті самого поняття «молодіжна субкультура». Субкультура – форма (або ж тип) культури, що має відповідну систему символів і цінностей (тобто норм, стандартів, ідеалів та переконань), що відрізняють певну соціальну групу від більшості членів суспільства. У антропології – група людей у межах більшого суспільства з відмінними стандартами та моделями поведінки.[1]

А тепер більш детально про такий різновид субкультури як хіп-хоп.

Хіп-Хоп (англ. Hip-hop) – молодіжна культура, яка з'явилась у США в кінці 1970-х в середовищі афроамериканців. Включає в себе 4 основні елементи: діджеїнг, графіті, емсіінг (реп), брейкінг. Також часто 5-им основним елементом вважається вуличне знання (knowledge). До початку 1990-х рр. хіп-хоп став частиною молодіжної культури у багатьох країнах світу. Хоч вищеперелічені елементи разом складають хіп-хоп як культуру, вони живуть окремим життям. Сьогодні бі-бої рідко танцюють під реп, графіті малюють вже далеко не тільки репери. Тому в наш час хіп-хоп часто асоціюється в першу чергу зі стилем музики [1].

Стосунки представників хіп-хопу зі сферою політики від самого початку будувалися на ґрунті неприязні. Адже він виник як «чорношкірий жанр» в США, де і до сьогодні зберігаються елементи упередженого ставлення до

афроамериканців. І це незважаючи на політику мультикультуралізму котру сповідує політичне керівництво Штатів. Не кажучи вже про 70-ті-90-ті роки, коли панувала атмосфера ворожості, що провокувала постійні конфлікти між представниками закону (полісменами) та жителями так званих «чорних кварталів». Сам по собі хіп-хоп став інструментом боротьби за свої громадські й політичні права для чорношкірих жителів «країни можливостей».

В контексті цього доречно буде згадати про інцидент, що мав місце під час концертного туру одного із найвідоміших реп колективів тих часів «N.W.A». Суть ситуації полягала в забороні виконувати популярну композицію гурту «Fuck the Police»-До біса копів(англ.). Артисти не дивлячись на всю серйозність заборони таки виконали пісню. Ці дії потягнули за собою відчутні наслідки у вигляді бунтів афроамериканців на території всього населеного пункту. Резонансна подія сталася 1989 року. Як наслідок постраждало близько двох десятків правоохоронців. Табу на виконання треку було накладене відділом ФБР у штаті Каліфорнія. Реп вже тоді вважали музикою, що сповідує протест проти існуючого суспільно-політичного укладу в країні. Після вищезазначених подій ця характеристика закріпилася за жанром остаточно. А коли новини про заворушення дійшли до Білого дому, поліцейських зобов'язали поводитися більш толерантно відносно афроамериканського населення.

На цьому етапі дослідження проблеми цілком доречно буде згадати про те, як взагалі виник такий жанр як політичний реп. Отже, трохи історії та реальних фактів.

Політичний реп (чи політичний хіп-хоп) – стиль хіп-хоп-музики, де тематика лірики та музики зачіпає політику. Як правило, політичні реп-виконавці мають імідж «борців» за справедливість у країні, що протиставляють себе громадськості.

Першими виконавцями політичного хіп-хопу прийнято вважати гурти The Last Poets, The Watts Prophets і виконавця Джила Скотт-Герона.

Політичний хіп-хоп звернений до художників, поетів та музикантів, годує в собі «гостре» ставлення до політики, що бажають щось сказати і повідати людям, в надії змінити сутність цього явища. Політичний реп відносять до соціального хіп-хопу, проте, політичний реп трохи відрізняється від свідомого хіп-хопу, тим, що творчість політичних реп-виконавців може бути і антисоціального характеру.

Першими платівками із записами політичного хіп-хопу стали «The Black Voices: On the Streets in Watts» (1969), «The Last Poets» (1970) і «Small Talk at 125th and Lenox» (1970).

Політичний реп з плином часу поділився на кілька піджанрів:

«Чорний» хіп-хоп. Найважливіше місце в історії політичного репу займає, звичайно, негроїдний «Чорний» національний хіп-хоп-рух.

Націоналізм чорношкірих був однією з провідних ідеологій позаду бойовничого крила північноамериканського руху за громадянські права в 1970-их і на початку 1980-их.

Це відіграло головну роль у ранньому політичному хіп-хопі і продовжує бути головною силою пошквалювання для багатьох сучасних політичних хіп-хоп-артистів [2].

Марксистський хіп-хоп

Марксизм довго був головною силою поживлення в громадських рухах у всьому світі, в тому числі і в хіп-хопі. Два відомих представника марксистського хіп-хопу – гурти «The Coup» і «Marxman». Обидві групи також включають у свої пісні революційний націоналізм, ірландський республіканізм (Marxman) і «чорний» націоналізм (The Coup).

Анархістський хіп-хоп

Анархізм був головною ідеологією мотивації для популярних рухів в усьому світі більше століття. Популярним він став і в культурі хіп-хопу.

Як марксистський хіп-хоп, комунізм і антиімперіалізм – головні теми анархістської музики хіп-хопу поряд з «Антипарламентаризмом» і сильним акцентом на «соціальну нерівність». Потреба в масовій організації суспільного рівня і опозиції політичній ієрархії, незаконної влади – також загальні теми. На відміну від марксистських дій, які вважалися основними, анархістські артисти взагалі слідували своїм власним ідеалам, тому й є незалежними від інших політичних напрямків хіп-хопу [1].

Якщо ж говорити про сучасну нам з вами політичну дійсність, то в тій же Америці(США) стан співжиття найбільш активних в політичному плані хіп-хоперів і політики як такої не набагато покращився. А навпаки, протиріччя в цьому плані тільки поглибилися. Причиною цього послужив вступ на посаду президента Штатів такої одіозної фігури як Дональд Трамп. Першим із достатньо великою кількістю негативу й різкою критикою на адресу президента виступив репер Емінем. Артист відзняв відео під назвою «Storm» (Буря-англ), в якому досить жорстко відгукнувся про ту лінію політики котру обрав очільник країни. Політичний меседж виконавця можна звести до 5-ти тез:

«Камікадзе готовий спричинити ядерний холокост». Критика надзвичайно радикальної позиції відносно Північної Кореї. Зокрема стосовно нової ядерної програми тамтешнього політичного керівництва. З огляду на недавню риторикою Д. Трампа на тему відносин із КНДР, американський президент більше не розглядає дипломатію як ключовий інструмент вирішення конфлікту.

«Він кричить-висушіть болото, бо потрапив у зибучі піски». Різка критика слів лідера Сполучених Штатів щодо спалаху насильства у нп. Шарлотсвіль в серпні 2017 року. Сутички відбулися між представниками націоналістичного руху, що виступає за очищення Америки від чорношкірого населення та власне самими афроамериканцями котрі вимагали повної поваги до їхніх прав як громадян держави. Тоді Трамп сказав, що у ситуації винні обидві сторони. Щоправда пізніше під тиском громадськості зробив заяву в якій засудив прояви расизму.

«Він зривається на НФЛ, і ми обговорюємо це ніби так і треба...». Артист піддає критиці жорсткі випадки керівника держави в бік чорношкірих американських регбістів, які публічно протестують проти расизму в Америці, відмовляючись стоячи виконувати гімн країни. Дана теза була більшою мірою присв'ячена футболісту Коліну Кепернику, який першим почав протестувати таким чином.

«Йому не подобається, коли герої потрапляють у полон». Тут Емінем звертає увагу на невдоволення Трампа сенатором Дж. Маккейном. Політик 5

років перебував полоненим у Північному В'єтнамі. В 2015 році, тоді ще бізнесмен, Трамп написав у твіттері: «Мені подобаються люди, котрі не були в полоні».

«Америко, вставай». Роздуми репера завершуються ультиматумом. Емінем проводить чітку межу, заявляючи, що прихильники президента не можуть бути його фанами. Ці люди повинні зробити вибір-або вони з артистом, або із очільником країни. Після цих сдів йде ряд лайливих реплік на адресу гаранта. Фінальний вираз виконавця звучить наступним чином: «Америко, вставай, ми любимо свою країну та армію, але ненавидимо Трампа» [4].

Американські соціологи коледжу Блу Еш, при університеті Цинцинаті вивчаючи вплив елементів масової культури на політичні та соціальні процеси дійшли висновку про те, що хіп-хоп та специфічна культура, котра утворилася навколо даного жанру, серйозно вплинули на громадську думку. Своїми міркуваннями вчені поділилися на Конференції Американської Соціологічної Асоціації, яка відбувалася в Нью-Йорку у серпні 2013 року. За словами дослідників, хіп-хоп став одним із найбільш соціально орієнтованих жанрів музики, здатним впливати на позиції суспільства з цілого ряду проблем. Як запевняють вчені, започаткований в бідних латинських й афроамериканських кварталах великих міст музичний стиль протягом лічених років увібрав в себе перші елементи соціально-політичного протесту, що нехарактерно для настільки молодого жанру та і для музичного світу в цілому. На думку керівника дослідження, доктора Т. Калаїса найбільш цікавий факт в історії хіп-хопу як музичного жанру полягає в тому, що він швидко пройшов етап свого творчого становлення і став своєрідним рупором суспільства вже невдовзі після виникнення в середині 1970-х років.

Доктор Калаїс пояснює, що феномен реп культури якраз і полягає в тому, що настільки молодий напрям став на шлях відкритого протесту раніше майже зовсім не властивому світу музики. Настільки юний вік жанру дав команді дослідників чудову можливість для вивчення історії напряму в повному обсязі задля виокремлення найбільш значущих для дослідження подій та їх учасників. Метою проведеної роботи було підтвердження гіпотези про те, що реп і хіп-хоп на сьогодні міцно закріпилися в суспільстві не просто як популярна музична течія але і як чітко окреслений соціальний рух, з притаманними тільки йому цілями та специфічними особливостями. Дослідницька група в рамках проекту ґрунтовно побесідувала з п'ятдесятьма ключовими фігурами в індустрії хіп-хопу: виконавцями, продюсерами, музичними критиками. Їм були поставлені питання про їхній персональний вклад у це спрямування, про бачення музичної сфери в цілому та про її вплив на політику і соціум. Половина респондентів стояла біля витоків напряму, інша ж половина приєдналася до нього дещо пізніше-в середині 1990-х. Т. Калаїс зазначив, що першу композицію із соціально-політичною основою світ побачив вже на початку 1980-х. Нею став трек «Послання», «The Message» записаний одним із батьків-засновників жанру знаменитим виконавцем та ді-джеєм Grandmaster Flash. У своєму синґлі, котрий пізніше став платиновим автор вперше в історії хіп-хопу розповідає про бідність, високий рівень злочинності й інші проблеми чорних гетто.

Започаткований виконавцем тренд був поступово підхоплений іншими «майстрами церемоній» (МС), що й призвело до дедалі більшої концентрації гостросоціальної тематики у реп текстах. Найвищою точкою розвитку данної проблеми в напрямку якраз і була середина останнього десятиліття ХХ ст. Більшість опитаних ветеранів жанру по обидва боки барикад в один голос підтвердили, що саме хіп-хоп середини 1990-х став рушієм масштабних соціально-політичних змін, а крім цього слугував руйнуванню стереотипу про афроамериканців, як першопричину злочинності та інших хвороб суспільства. Саме завдяки субкультурі цей міф було успішно розвінчано. Несподівано прямий протест разом із тотальною модою на цю субкультуру серед молодого покоління став інструментом впливу на політичну ситуацію в Америці, Канаді, та в цілому ряді європейських країн. Уряди цих країн були змушені дослухатися до голосу суспільства та ввести низку заходів спрямованих на боротьбу з катастрофічною соціально-економічною ситуацією. Результатами здійснених перетворень стала ліквідація гетто в містах-мільйонниках по всьому світу. Найбільш показовим тут є приклад США: за короткий час вдалося значно знизити соціальну напругу в таких небезпечних у минулому місцях, як Західний Лос-Анджелес, Квінс, Бронкс і Гарлем у Нью-Йорку та ін. [3].

Говорячи про роль політичного репу в українських реаліях, хочеться зазначити те, що в силу складної та напруженої ситуації в політиці та інших сферах життя й діяльності людей соціально-політична тематика завжди буда і є популярною. Нажаль про важке життя в державі на момент коли реп в нас набрав силу(я маю на увазі саме україномовний реп) вже встигли достатньо розповісти багато інших діячів культури. Тому певний час український політичний реп перебував у глибокому підпіллі(андеграунді), ніби визріваючи, чекаючи слушного часу. Каталізатором для виходу українських політичних реперів на авансцену стала Революція Гідності. Першими відкрито заявили про свою політичну позицію заявили резиденти лейблу «Аромотерапія Запис»(м. Рівне) Альф і Кобзар. За 5 днів до горезвісного розгону протестувальників 30 листопада, виконавці виступили перед людьми із кількома композиціями, що містили в собі нотки протестних настроїв. Під час перформенсу артисти заявили: «Ми стоїмо тут до кінця, ми тут щоб боротися, ми не здамося просто так.». Вже в постреволюційний час багато представників напряму взялися розкручувати політичну тему. Так з'явився трек львівського майстра мікрофону Альпачіно- «300k separatists», в якому він піднімає тему окупації РФ Донбасу та АР Крим. Після цього у світ вийшов альбом жителя ПАР під псевдонімом Кіска, із промовистою назвою «Black Bandera». Одноіменний трек на цьому альбомі розповідає про видатного військово-політичного й громадського діяча радянської України Степана Бандеру. Пізніше на російському пропагандистському тв вийшов сюжет із фрагментом концерту-презентації зазначеного альбому. Заголовок був наступного змісту: «Заражений ідеями майдана американський репер восхваляє Бандеру». Найновішим і найбільш відомим на теперішній час напрацюванням в політичному репі України є композиція львівського гурту «Глава 94» «Дякую». В тексті свого творіння виконавці в іронічно-саркастичній манері дякують теперішній політичній еліті на чолі з П. Порошенком за ті умови, в яких нажаль опинилася наша держава.

Як висновок потрібно наголосити на тому, що як виявляється вплив такого явища як реп музика на суспільно-політичні процеси є досить відчутним. Одночасно хочеться сказати про досить малий, практично мізерний обсяг наукових напрацювань в цьому напрямку. Хоч як виявилось в процесі написання даного матеріалу, саме політичний реп став поштовхом для багатьох якісних перетворень у суспільстві.

Список використаних джерел та літератури:

1. Політичний реп. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B5%D0%BF
2. The Last Poets: Звукова доріжка до революції. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/03/10/pishalov-the-last-poets/>
3. Хип-хоп за справедливість. URL: https://www.gazeta.ru/science/2013/08/12_a_5549337.shtml?updated
4. "Америка, вставай": рэпер Эминем яростно обрушился на Трампа. URL: <https://www.bbc.com/russian/other-news-41589938>

The article attempts to highlight the important role of one of the elements of the hip-hop youth subculture, namely the turning point in the transformational processes taking place in the present-day society. Explaining how the rap as such, in itself launched some irreversible positive changes in the current socio-political system.

Key words: Youth subculture, policy, hip-hop

УДК 342.845:008-053.67(477)

*А. Івончик, студентка I курсу магістратури
Науковий керівник: Г. Б. Вонсович, к.і.н., доцент*

ЕЛЕКТОРАЛЬНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті досліджуються особливості електоральної культури української молоді та її вплив на політичний процес. Особлива увага приділяється складовим електоральної культури та базовим детермінантам, що визначають її формування.

Ключові слова: електоральна культура, молодь, вибори, політика.

Вибори є складним та непередбачуваним процесом, що впливає на наше сьогодення та змінює майбутнє. Провідна роль у ньому відводиться молоді, оскільки вона є тим потужним рушієм, що провокує та породжує суспільно-політичні перетворення та зміни.

Дану тенденцію ми могли простежити під час виборів Президента 2019 року, що були визнані одними з найбільш непередбачуваних у історії України. Саме вони стали базовим показником рівня як електоральної культури українського суспільства загалом, так і значної частини молоді, яка суттєво вплинула на їх результати. Отож, метою нашого дослідження є вивчення електоральної культури української молоді та її вплив на політику.

Насамперед, здійснимо змістові характеристики поняття «електоральна культура». Український дослідник І. Поліщук дає наступне визначення:

«Електоральна культура (культура політичних виборів) – сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, символів, орієнтацій, навичок, зразків поведінки, які проявляються у виборчому процесі та транслюються від генерації до генерації певної нації, але мають істотний трансформаційний потенціал та проступають в діяльності суб'єктів електорального процесу та у функціонуванні демократичних інститутів» [7, с. 224].

Електоральна культура виявляється у сприйнятті та ставленні до виборчого законодавства, партій, кандидатів, виборчих комісій, у самоідентифікації себе як прихильника тієї чи іншої партії, політичної сили, у реалізації свого права на голос. Іншими словами, електоральна культура – це відносно стійка система знань, оцінок і норм електоральної поведінки й електоральних відносин, виборчого процесу в цілому, колективна пам'ять людей про виборчі процеси. Можна сказати, що електоральна культура – своєрідна «активна» частина політичної культури, особливість якої полягає ще й у її динаміці та ритмі. Тривалий час електоральна культура перебуває в латентному вигляді і проявляється та актуалізується тільки в періоди виборчих кампаній [7, с. 225].

У рамках електоральної культури виділяють три структурних елементи: електоральна компетентність, електоральна диспозиція і електоральна активність. Охарактеризуємо кожен з них та наблизимо до українських реалій.

Електоральна компетентність характеризує особливості профільних знань і специфіку досвіду прийняття виборчих рішень, включаючи ступінь інформованості про вибори та глибину інтересу до них, знання норм виборчого права [6].

На жаль, рівень обізнаності української молоді щодо специфіки виборчого процесу бажає кращого. Молодь не усвідомлює усіх своїх можливостей впливу на ситуацію в країні, що породжує пасивність у ставленні до політичного життя.

Іншим елементом є електоральна диспозиція - досить стійка схильність виборця певним чином оцінювати феномен виборів, обумовлена його попереднім досвідом [6]. Дане явище формується на основі цінностей, установок та суспільно-історичного досвіду попередніх поколінь. Проте, варто не забувати, що значний вплив на молодь здійснює поточна соціально-економічна та політична ситуація.

Наступна складова, а саме, електоральна активність характеризується ступенем залучення суб'єкта в електоральний процес, усвідомленістю і характером цієї залученості, вираженими в різних формах участі, а також бажаними моделями поведінки [6]. За ступенем активності політичну участь поділяють на пасивну і активну. Політична активність класифікується також на конвенціональну, тобто легальну, регламентовану законом політичну участь та неконвенціональну — незаконні види участі (демонстрації, пікети, мітинги, не дозволені владою, тощо) [4].

Так, ще за підсумками президентської кампанії 2014 року у соціологічній службі Центру Разумкова стверджували, що українська молодь понад 5 років не демонструє активності. Дане твердження підкріплюється такими даними щодо участі молоді у виборах :

- 1998 рік – 67% молодих людей віком 18-29 ;
- 1999 рік – 61% ;

- 2002 рік – 59% ;
- 2004 рік (після Помаранчевої революції) – 71% ;
- 2014 рік (після Революції гідності) – 44% [5].

Незважаючи на те, що молодь виступає як специфічна суспільна диференційована соціально-демографічна спільнота, їй властиві загальні соціологічні індикатори, що впливають на електоральну поведінку. Серед яких американські дослідники П. Лазарсфельд, А. Кемпбелл, Г. Турін, В. Міллер, С. Ліпсет та ін. виділяють такі як: класова лояльність, класова ідентифікація, приналежність до політичного покоління, релігійний і етнічний статуси [1, с. 206].

Фактори, що детермінують електоральну поведінку, проаналізовані також низкою російських соціологів, зокрема, В. Івановим та Г. Семигіним, на думку яких, до цих факторів, насамперед, належать:

- вік і стать виборців, освіта батьків, вплив традицій родини;
- електоральні переваги батьків у юнацький період життя виборця;
- рівень освіти, тип зайнятості, соціальний статус виборця;
- поточні соціальні зміни, події в політичній і економічній сфері, роль використовуваних інформаційних джерел;
- вплив чоловіка/дружини, друзів, членство в різних громадських організаціях;
- минулий досвід голосування;
- ціннісні орієнтації, місце політики в системі інтересів особистості;
- бачення виборцем минулого і майбутнього;
- партійна ідентифікація, оцінки партій і лідерів, думки з конкретних питань політики [1, с. 207].

Аналізуючи усе вище перелічене можна стверджувати, що електоральна культура є динамічним явищем, що постійно трансформується у свідомості кожного індивіда впродовж його життя. Вагомим показником динаміки якої є електоральна поведінка. І хоча виборчі кампанії короткотривалий феноменом, однак впливи соціальних факторів на електоральну культуру є постійними.

Важливо виділити певні закономірності, які визначають електоральну поведінку молоді:

- 1) Для молоді характерний процес соціалізації, пов'язаний з реалізацією своїх потреб, можливостей і здібностей, одержанням соціального статусу і системи соціальних ролей через процес здобуття вищої освіти.
- 2) У політичному самовизначенні молоді, пов'язаному з формуванням політичних поглядів, переконань, ідеалів, інтересів та симпатій, переважають традиційні канали інформації, такі, як батьки, релігійні наставники чи місцева еліта, але їм рідко вдається протистояти тому впливу, котрий має підвищення рівня освіти.
- 3) Особливості молодіжної свідомості пов'язані з категоричністю, радикалізмом, здатністю на крайні вчинки від повного ігнорування виборчого процесу до високої електоральної активності на грані екстремістських поглядів і дій.
- 4) Переважає відсутність власного електорального досвіду або його обмеженість [3, с. 154].

Крім всіх вище перелічених характеристик, варто враховувати, те що українська молодь перебуває в постійному пошуку «нових політичних лідерів», які б спонукали до дій. Такі лідери не повинні асоціюватися з діючими політиками, а навпаки виступати у вигляді альтернативи. На зразок своєрідних «бунтарів», що будуть протидіяти існуючій системі. Їх погляди та вподобання мають бути простими та близькими до проблем пересічних українців.

Свідченням цього стали результати першого туру виборів Президента України. Так, заступник директора соціологічної служби Центру Разумкова Михайло Міщенко зазначив, що у групі наймолодших (18-29 років) за Зеленського проголосували 57% виборців, за Порошенка – 14%, Тимошенко – 7%, Гриценка – 5%. У групі виборців 30-39 років Зеленський теж є явним лідером (45%), далі йдуть Порошенко (17%), Тимошенко (10%), Гриченко (5%) та Бойко (4,6%) [2].

З одного боку, дана позиція щодо «нових облич» у політиці є позитивним фактором, що збільшує активність молоді у політичному житті. Однак, з іншого, вона несе певний негативний вплив.

Значним мінусом виступає відсутність потреби молоді у дослідженні програми кандидата, його бачення шляхів вирішення базових проблем держави, механізмів реалізації зовнішньої та внутрішньої політики. Серед основних стимулів, якими керується молодь, натомість, виступають емоційно-чуттєві чинники та популістські гасла.

Проте, такий підхід не лише негативний, а й небезпечний, оскільки завдяки йому молодь часто приймає бажане за дійсне. При цьому не замислюючись, що відповідальність за свій вибір необхідно буде нести самостійно.

Розкривши зміст та сутність електоральної культури української молоді можна дійти висновку, що це достатньо складна система знань та уявлень, що сформувалася на основі історичного досвіду ряду поколінь, яка виражається в різних формах електоральної поведінки молоді. Особливий вплив на її формування здійснює ряд соціальних факторів, що супроводжують індивіда впродовж життя та визначають його рівень активності в політиці.

Список використаних джерел та літератури:

1. Арабаджі О. С., Афанасьєва Л. В., Букреева І. В. та ін. Соціокультурні та освітні процеси Запорізького Приазов'я: проблеми, пошуки та перспективи: монографія / За ред. Л.В. Афанасьєвої, В.В. Молодиченка., В.В. Нечипоренко. Запоріжжя: Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2013. 608 с.
2. Де і за кого: соціологи розповіли, як голосувала Україна. URL: <https://dif.org.ua/article/de-i-za-kogo-sotsiologi-rozpovili-yak-golosovala-ukraina>.
3. Доцяк І. І. Електоральна поведінка: суть, форми, типи, рівні та особливості прояву в студентському середовищі // Наук. зап. 1999. № 1. С. 151-155.
4. Ірха К. О. Електоральна активність як об'єкт політологічного дослідження / К. О. Ірха. // Політологічні записки. - 2013. - № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_23
5. Молодь і вибори. Право голосу – це також обов'язок, особливо в час війни. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29689814>.
6. Морозова О.С. Электоральная культура: понятие и основные функции. URL: <http://vestnik-rzi.ru/2013/12/1145>.

7. Поліщук І. О. Електоральна культура транзитивних суспільств / І. О. Поліщук // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". 2016. № 3. С. 224-227.

The article investigates specificities electoral culture of Ukrainian youth and its influence on the political process. Special attention is paid to the components of electoral culture and the basic determinants its formation.

Keywords: *electoral culture, youth, elections, politics.*

УДК 321.64

Ю. Подлюк, студентка I курсу магістратури
Науковий керівник: Г. Б. Вонсович, к.і.н., доцент

ПОПУЛІЗМ ЯК РИСА ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

Стаття присвячена висвітленню змісту поняття «популізм». Проаналізовано особливості популізму як політичної діяльності в умовах тоталітарної держави. Визначено основні методи, якими послуговуються популісти.

Ключові слова: *популізм, тоталітаризм, політична свідомість*

Популізм є характерним для будь якого політичного режиму, але за різних умов функціонування держави політичні діячі, що користуються популістськими методами, переслідують різні цілі. Розуміння значення популістської діяльності за тоталітарних режимів дозволяє зрозуміти специфіку функціонування самого режиму. У цьому і полягає актуальність дослідження даної теми.

Мета – охарактеризувати специфіку популізму як риси тоталітарного режиму.

Популізм як політичну діяльність та спосіб впливу на свідомість мас досліджував російський науковець М. А. Баранов. У своїх роботах він розглядав популізм як стиль політичної діяльності, а також політичні і соціальні фактори формування та функціонування популізму. Популізм є об'єктом вивчення і українських науковців. Зокрема, М. М. Дем'яненко у дисертаційній роботі «Популізм як політичний феномен і маніпулятивна технологія» розкрив зміст популізму, дослідив його соціальну природу, основні принципи й механізми впливу на суспільну свідомість. Також у цій роботі розкрито специфіку застосування популістських технологій за умов тоталітарного і демократичного режиму, запропоновано основні способи подолання популізму.

Популізм – тип політичної свідомості або політична діяльність, яка має за мету забезпечити широку політику в масах за допомогою демагогії та необгрунтованих обіцянок. Термін “популізм” вперше з'явився наприкінці ХІХ ст. в США у зв'язку з виникненням народного руху за створення третьої масової партії в країні – популістської. Цей термін застосовується для визначення набору тактичних засобів і технологій, які апелюють до свідомості мас, використовуючи такі риси суспільної свідомості, як спрощений погляд на

суспільно-політичне життя, максималізм та прагнення знайти швидкі відповіді на складні питання. Популістська свідомість виступає у формі спрощеного прагматизму, що приймає віру в те, що одна людина чи кілька рішень можуть радикально змінити ситуацію [3, с. 546].

Популізм як течія спирається на віру в ефективність прямої демократії, ідею сильної держави, яка діє в інтересах народу і під його контролем. Згідно з доктриною популізму основне завдання суспільства, його економічної та соціальної політики полягає у забезпеченні й захисті благополуччя кожного громадянина, його матеріального добробуту і духовної гармонії. Характерна особливість популізму — прагнення до прямого контакту між лідерами, що здатні впливати на розум та почуття людей, та масами.

Світовий досвід показує, що популізм переважно характерний для країн, які переживають переломні періоди історичного розвитку. В умовах різких соціально-економічних зламів на політичну арену виходять популістські діячі. Вони апелюють до народних мас, підлаштовуються до їх вимог, використовуючи такі риси суспільної свідомості, як спрощеність уявлень про суспільне життя та схильність до простих і однозначних політичних рішень [7].

Британська дослідниця Маргарет Конован виокремлює три типи популізму:

- популізм маленької людини, який ґрунтується на консолідації політичних поглядів таких соціальних груп, як селяни, фермери, дрібні підприємці, що опираються на приватну власність та кооперацію між собою, на протидію великому бізнесу та уряду. Характерною ознакою такого популізму є недовіра до політиків та інтелектуалів, а в результаті його реалізації можлива підтримка суспільством принципів прямої народної демократії, або ж харизматичних лідерів, що поділяють популістську ідеологію. Серед практичних прикладів такого популізму можна назвати аграрний популізм Американської популістської партії в 1890-ті рр., Європейські селянські партії і Канадська партія соціальної довіри на початку ХХ ст.;

- революційний популізм, який виступає за пріоритетні інтереси простих людей та їх традицій, ґрунтується на несприйнятті будь-яких еліт та «прогресу». Такий тип популізму тягне за собою відмову від діючих політичних інститутів та підтримку ідеї передачі влади або безпосередньо народу або ж харизматичними лідерами, які позиціонують себе представниками інтересів простого народу. Як приклад можна навести діяльність російських популістів (народників) – представників інтелігенції, які заявляли про те, що соціалізм може бути досягнутий на основі існуючих селянських громад, оминаючи стадію капіталізму;

- авторитарний популізм – популізм сильних політичних лідерів харизматичного типу, які зневажають думкою політичних еліт та безпосередньо апелюють до суспільства, найчастіше до реакційних настроїв людей. Прикладами є гітлерівський фашизм і діяльність лідерів правого крила, таких, як Шарль де Голль [2, с. 52].

Популізм може бути притаманний будь-якій державі - як тоталітарній так і демократичній [6].

Популізм тоталітарної держави може брати на озброєння типові демагогічні гасла, обіцянки “вірності народу”, висунення та проголошення безвідповідальних програм і обіцянок поряд із неправдивими звинуваченнями на адресу тих, хто насправді діє в інтересах суспільства. Такий тип популізму незрідка просякнутий відчуттям того, що проти народу наполегливо й цілеспрямовано плететься мережа явних і таємних змов, яка поєднується із ксенофобією, зокрема, з антисемітизмом, антикапіталізмом та антиурбанізмом. Прикладом цього є ультраправий, расистський, фашистський та нацистський, а також радикально лівий популізм. Лідери тоталітарних політичних режимів прагнуть задовольнити потреби громадян у “хлібі та видовищах”, обіцяють легкі шляхи виходу з кризи, тішать слух “обивателя” радикальними гаслами.

Недемократичні політичні режими, для яких характерна атмосфера ненависті та страху, пошук “ворога” і брак реального впливу суспільства на владу, сприяють формуванню безвідповідального і деструктивного популізму, який експлуатує патерналістські та споживацькі запити підлеглих, обіцяючи задовольнити їх відразу після того, як будуть знищені “вороги”, які нібито заважають реалізації цих інтересів. Цим він відрізняється від популізму демократичних політичних режимів чи держав, які демократизуються, для яких характерна апеляція до реальних потреб та інтересів громадян, змагання політичних еліт за кращий спосіб використання обмежених ресурсів суспільства з метою задоволення потреб різних соціальних груп. Відмінність між популізмом тоталітарного режиму і популізмом демократичної держави зумовлена функціонуванням демократії. Демократія збільшує шанси людей висловлювати і обстоювати свої претензії на політичну увагу [4].

Популістські режими у тоталітарних чи авторитарних державах спираються на культ загальнонаціонального лідера і його всенародну підтримку (А. Гітлер , Й. Сталін, Ф. Кастро на Кубі, У. Чавес в Венесуелі). Для цього типу режиму притаманні використання ідеологічної обробки мас, пристосування виборних механізмів до особистих рис лідера (в авторитарних державах), відсутність механізму контролю, посилення ролі бюрократії тощо [5, с. 136].

Характерними рисами популізму в тоталітарній державі є негативізм, наявність цільової аудиторії, на яку направлений популістський вплив та суб'єкту популізму – політичної сили або політичного діяча, зазвичай, харизматичного лідера, що здійснює такий вплив [2, с. 56].

Лідери тоталітарних держав можуть експлуатувати національні інтереси чи потребу вирішення негайних проблем, використовуючи їх як засіб досягнення легітимної влади.

Так, у фашистській Німеччині була розгорнута безпрецедентна кампанія по згуртуванню нації в цілях завоювання світового панування. Гітлер ефективно експлуатував національні почуття німців для реалізації імперських планів. Але до влади фашисти прийшли на демократичних виборах, обіцяючи виконати нагальні вимоги населення. Згодом популізм був використаний фашистами для боротьби з іншими націями і народностями з метою створення "Великої Німеччини".

В Жовтневої революції 1917 року більшовики взяли владу не тільки силою зброї, а й популістськими обіцянками негайного закінчення війни і

проголошення справедливого та загального миру, самовизначення націй аж до відділення, негайної передачі землі селянам, скликання Установчих зборів, введення робітничого контролю на фабриках і заводах, скасування смертної кари і т.д. Вони однаково успішно експлуатували некомпетентність, віру і ентузіазм мас [1, с. 7].

Існує відмінність між популістичною діяльністю в ліво- та право-радикальних режимах. Ключовим поняттям лівих популістів є «справедливість» в її примусово-розподільчому варіанті. У правих слово «порядок», зазвичай, асоціюється певною мірою з військово-поліцейським режимом. Ліві популісти схильні експлуатувати проблеми рівності та братерства (комуністична ідеологія у СРСР, згідно з якою головною метою суспільного розвитку було досягнення загальної рівності і суспільної власності на засоби виробництва), тоді як праві частіше звертаються до національних проблем (відродження величі італійської нації) [2, с. 56-57].

Популізм послуговується такими демагогічними засобами як: необґрунтовані обіцянки, висунення безвідповідальних програм. Йому властива віра в можливість швидкого та простого розв'язання складних соціально-політичних проблем. Тому популізм – це відхід від реальних проблем, від об'єктивно існуючих інтересів і потреб людей, метод боротьби за владу, який відволікає маси від реальності, що їх не задовольняє, затуляє у світ нездійснених очікувань [2, с. 57-58].

До арсеналу засобів маніпулювання масовою свідомістю можна віднести: підтасування фактів; поширення соціальних міфів, брехні, наклепів; вибіркоче подання інформації та її специфічне трактування [2, с. 75].

Методи, завдяки використанню яких досягається бажане у популістській діяльності, є притаманними і для політичних діячів демократичних держав, і для керівників тоталітарних і авторитарних держав. Перш за все – це спроби підлаштуватися під вимоги і прагнення простого народу через апеляцію до простоти та зрозумілості запропонованих заходів. Важливим методом, що використовується популістами є маніпуляції на вірі людей у пропоновані швидкі та легкі шляхи вирішення злосудних на даний момент проблем, що межує з грою на очікуваннях народу, маніпулюванням суспільною свідомістю, обманом і зневагою людської особистості. Популісти будують свою риторику на необхідності забезпечення економічних і соціальних потреб простих людей, пропонуючи різноманітні радикальні засоби їх задоволення, при цьому приховуючи реальні проблеми та свої реальні можливості. Такий стиль риторики може служити не одній, а безлічі ідеологій – у залежності від підтримуваної ідеології, оскільки він є суто популістським і маніпулятивним [2, с. 91].

Таким чином, популізм є політичною діяльністю, що передбачає використання обіцянок, які не підтверджені реальною можливістю її здійснення і користується некомпетентністю мас у політичній діяльності та її прагненням до швидкого і водночас ефективного вирішення проблем. Популізм є характерним як для демократичних, так і для тоталітарних політичних режимів, хоча найбільше можливостей для розповсюдження має у демократичних суспільствах та суспільствах перехідного типу. Для популізму тоталітарної

держави характерними є наступні ознаки: незначний вплив суспільства на владу, негативізм, суб'єктом популізму в тоталітарній державі виступає певний політичний діяч (харизматичний лідер), що користується підтримкою мас; маніпуляційний вплив на масову свідомість з метою підтримки певних настроїв у суспільстві та політичної стабільності режиму.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баранов Н. А. Популизм как политическая деятельность. СПб.: Изд-во СЗАГС, 2002. 44 с.
2. Дем'яненко М. М. Популізм як політичний феномен і маніпулятивна технологія: дис. ... канд. пол. наук: 23.00.02 / Михайло Миколайович Дем'яненко. Київ, 2015. 177 с.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
4. Кучма Л. О., Тишкун Ю. Я. Політична відповідальність і популізм: уроки президентських виборів-2010. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/ppp/2011_11/Kuchma_Tyshkun.htm
5. Політологія. Курс лекцій / Упоряд.: Березовський В.В., Бакуменко О.О., Кашаба О.Ю. Харків: УПА, 2007. 222 с.
6. Популізм в Україні. URL: <http://sipl.com.ua/?p=3732>
7. Популізм - політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/1066.html>

The article is devoted to definition meaning of "populism". The features of populism as a political activity in the conditions of a totalitarian state. The main methods used populists.

Keywords: *populism, totalitarianism, political consciousness*

УДК 325.85:323.25(512.317)

*О. Щербатих, студент II курсу магістратури
Науковий керівник: Т. В. Ігнат'єва, к.і.н, доцент*

НОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ НОВИХ ІНДУСТРІАЛЬНИХ КРАЇН: ГОНКОНГ – БОРОТЬБА ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ АВТОНОМІЇ

У статті здійснено спробу дослідити економічні та політичні ризики, спричинені політичною боротьбою в Гонконзі. Виокремити та описати позиції та діяльність сторін конфлікту, а також проаналізувати які наслідки можуть мати події у Гонконзі.

Ключові слова: *Гонконг, США, Китай, економіка, політичне протистояння, НІК.*

Гонконг з червня цього року є місцем протистояння різних політичних сил. У статті буде здійснено спробу дослідити які виклики та небезпеки це спричиняє для майбутнього острова. Актуальність теми дослідження, полягає у тому, що масові протести, що розпочались в червні 2019 р. у Гонконгу і тривають донині, мають вплив на економічну та політичну ситуацію регіону.

Мета дослідження полягає у тому, щоб дослідити сутність викликів, які створює політична криза для Гонконгу. Завданням статті є: проаналізувати політичну ситуацію у Гонконзі та виокремити небезпеки, з якими зіткнувся острів.

Гонконг став частиною Великобританії в результаті Першої опіумної війни (1840-1842), в ході якої Британія відстоювала свої торгові інтереси. Острів офіційно став британською колонією.

Після Другої опіумної війни (1856-1860), яку Китай програв англо-французькій коаліції, Великобританії дістався Цзюлун – півострівна частина нинішнього Гонконгу. У 1898 році вона отримала в столітню оренду так звані «нові території», які повинні були допомогти Великобританії протистояти поширенню там французького впливу.

Гонконг під британським управлінням став одним з найбільших у світі фінансових центрів. Територія не пережила жахів громадянської війни, не будувала комунізм і не здійснювала культурних революцій. На момент початку англо-китайських переговорів у 1982 році в Гонконзі сформувалася абсолютно інша, ніж у Китаї, політична і економічна система.

В силу цього, Китай задіяв відносно Гонконгу принцип "одна країна, дві системи", відповідно до якого, йому на найближчі 50 років гарантувалася широка автономія в усіх питаннях, які не торкаються оборони та міжнародних відносин.

Гонконг одержав статус "спеціального адміністративного регіону". Він зберігав за собою: власну правову систему, багатопартійність, громадянські права, у тому числі свободу зборів і свободу слова. Усі ці права закріплені в «Основному законі Гонконгу». У документі говориться, що кінцевою метою розвитку території є обрання глави виконавчої влади території за допомогою загального голосування відповідно до демократичних процедур [2].

У червні цього року від одного до двох мільйонів людей вийшли на вулиці щоб висловити своє невдоволення законопроектом про екстрадицію осіб до материкового Китаю, а також до провінцій Макао чи Тайваню, з якими Гонконг не має відповідної угоди. Аналогічні договори про міжнародну правову допомогу підписані з рядом європейських країн, США, Індією, питання було лише в залученні до цього списку Китаю та Тайваню. Приводом до таких змін став випадок у лютому 2018 року, коли молода пара поїхала з Гонконгу до Тайваню, де хлопець вбив свою вагітну подругу. Після його повернення в Гонконг влада Тайваню не могла притягти його до відповідальності, тому що немає відповідного договору про екстрадицію.

Ухвалення законопроекту означало би, що центральна влада КНР матиме повне право проводити екстрадицію мешканців Гонконгу, які навіть не мають паспортів громадян КНР, якщо вони підозрювались би у вчиненні злочину. Демонстранти ж вважають, що навіть якщо мешканці Гонконгу не вчинять якогось злочину, правоохоронні органи КНР зможуть засовувати до них силу. Це в свою чергу, призвело би до того, що де-факто правова система Гонконгу була би підпорядкована владі Комуністичної партії Китаю

Оскільки, Гонконг був англійською колонією, то і 7 млн мешканців як і до 1997 року, за англійським правом, тобто системою так званого «загального права». Зміст такої складають не численні писані закони, а судові прецеденти, поруч з якими існують кодифіковані норми права, тому такий законопроект однозначно ніяк не гармонізує з правовою традицією Гонконгу. Мешканці острова і бізнесмени опиняються під ризиком екстрадиції, і як наслідок можуть

втратити все, що мають. У той час у Гонконзі, який посідає 4 місце в світі поміж усіх фондових ринків, міжнародні компанії почувають себе в рази більш захищеними, ніж на материка. Зараз представники бізнесу занепокоєні репутаційними збитками та зменшенням інвестиційної привабливості в разі ухвалення такого закону [4].

Попри те, що 23 жовтня у місцевому парламенті офіційно відкликали законопроект, протести тривають надалі. І переросли у відкрите протистояння з поліцією. Як повідомляється, в результаті зіткнень між силовиками та мітингарями постраждали щонайменше 54 особи. Раніше з'явилася інформація, що в Гонконзі під час протестів затримали близько 200 осіб [3].

Ці протесні події стають значним викликом для Гонконгу та інших нових індустріальних країн регіону.

Раймонд Йенг, гонконзький старший економіст організації Banking Group Ltd по Австралії і Новій Зеландії, зауважив, що соціальний хаос у місті практично зупиняє економіку. Протестуючі часто перекривали торгові райони, що поставило роздрібну торгівлю Гонконгу на межу краху.

Досить сильно від заворушень потерпає туристична галузь острова. Кількість туристів за перші два тижні жовтня скоротилася на 50 річному обчисленні. Номери в найдорожчих готелях, типу Marco Polo Hongkong, коштують \$72 за ніч, що на 75% нижче у порівнянні з минулим роком [1].

Місцеві підприємства скорочують кількість робочих місць, приблизно 77% працівників готелів змушені були піти у відпустку задля збереження зарплатні. Айріс Панг, економіст ING, заявила, що в 2020 р. економіка Гонконгу переживе повномасштабний спад [4]. Також експерти зазначають, що економіка острова знаходиться у стані рецесії, Коли економіка, характеризується нульовим зростанням ВВП протягом, щонайменше півроку. Слідом за рецесією зазвичай настає криза. Падіння статусу Гонконгу як фінансового та торгового центру відіб'ється на цілому регіоні, що вже демонструє ознаки втрат через мита, якими США та Китай обкладають один одного [1].

Криза в Гонконзі має не лише економічне, а й політичне забарвлення. У США можуть прийняти запропонований «Гонконзький закон про права людини та демократії», який сенатори-демократи уже поставили на розгляд. Якщо закон буде прийнятий, китайські чиновники можуть потрапити під санкції США, якщо вони будуть визнані відповідальними за придушення свобод у Гонконгу.

Протести в Гонконзі загострили дипломатичні відносини між країнами Заходу і Пекіном, який прагне довести, що масові демонстрації викликані не його агресивною політикою, а зовнішнім впливом. Представництво МЗС Китаю в Гонконзі звинуватило США, Британію і «уряди деяких інших країн» у «зухвалому втручанні» в ситуацію.

У Пекіні пов'язують протести, що відбуваються в автономії, з торговельною війною між Пекіном і Вашингтоном, боротьбою Заходу проти корпорації Huawei. За твердженням китайських чиновників, іноземні політики своїми висловлюваннями агітують гонконзьких бунтарів порушувати порядок, щоб Захід зміг посилити тиск на уряд Китаю.

«Коли масштабні демонстрації проходять у ваших країнах, то поліція не вагаючись застосовує бронетехніку, водомети, кийки, сльозогінний газ і гумові кулі. Тоді чому ви виявляєте толерантність до злочинців у Гонконзі, які вдаються до насильства?» – йдеться в ноті представництва МЗС Китаю [5].

Отже, протестні акції в Гонконзі є викликом для цього «азійського тигра». Ситуація на даний момент не є контрольованою та не піддається прогнозам. Оскільки не можна чітко передбачити можливе розгортання подій та зміни настроїв протестувальників.

У протестах Гонконгу переплітаються політичний та економічний аспекти, тому, що відбувається багатостороння геополітична гра між США, Китаєм, урядом Гонконгу, а також місцевими опозиційними силами та рухами. Ситуація є складною для економіки острова, оскільки він фактично втягнутий у торговельну війну між США та Китаєм. Поступки місцевої влади в бік Китаю можуть спричинити: втрату західних фірм та інвестицій з регіону, економічні санкції, а також обмеження демократії, що призведе до наростання соціального невдоволення та можливих актів протесту в майбутньому. Також місцева влада залишається заручником ситуації, оскільки Пекін не може дозволити піти на максимальні поступки задля примирення з демонстрантами, з ідеологічних міркувань. Це потенційно, може стати підґрунтям для розвитку сепаратистських рухів у інших частинах Китаю.

Кожен тиждень кризи здійснює негативний вплив на престиж та економічний потенціал Гонконгу. Погіршення його економічного становища Гонконгу може призвести до того, Китай позбавить острів його привілей, тоді економічним центром стане Шеньчжень у Китаї, а економічний вектор всього східно-азійського регіону буде зміщено. Це може стати негативним моментом у розвитку економіки усього східно-азійського регіону, оскільки Гонконг є центром економічної свободи та виконує роль «воріт» для ресурсів та інвестицій, що ідуть на континент, що робить його найбагатшим містом в КНР.

Усі ці, чинники є викликами Гонконгу для збереження власного фінансового та політичного становища.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гонконг в шаге от кризиса. URL: <https://www.vestifinance.ru/articles/127547>
2. Гонконг наш. Можно ли считать передачу Гонконга Китаю историей успеха? URL: <https://www.currenttime.tv/a/28588463.html>
3. Сутички на вулицях Гонконга: понад півсотні постраждалих URL: <https://www.unian.ua/world/10741356-sutichki-na-vulicyah-gonkonga-ponad-pivsotni-postrazhdalih.html>
4. Чому протестує «некитайський» Китай? URL: <http://civildiplomat.com/ru/publications/chomu-protestuye-nekitajskij-kitaj>
5. «Make Hong Kong great again»: мітингувальники в Гонконзі просять Трампа про допомогу. URL: <https://thebabel.com.ua/news/35362-make-hong-kong-great-again-mitinguvalniki-v-gonkonzi-prosyat-trampa-pro-dopomogu>

Article attempt to explore economical and political risks caused by political struggle in Hong Kong. Isolate and describe positions and activity of the conflict sides. And also to make an analysis what effects can have the actions in Hong Kong.

Key words: Hong Kong, USA, China, economic, political struggle, NIK.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ПРАЦІ

СТУДЕНТІВ І МАГІСТРАНТІВ

ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
історичний факультет, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32301

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка, історичний факультет, вул. Татарська, 14,
м. Кам'янець-Подільський, 32301

